

**PRAŽSKÝ SBORNÍK
HISTORICKÝ**

**THE PRAGUE HISTORICAL
REVIEW**

XLVII

Archiv hlavního města Prahy
Praha 2019

Šéfredaktorka: doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.

Výkonní redaktoři: prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc. – Nina Lohmann, Ph.D.

Redakční rada:

PhDr. Zdeněk Dragoun, doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc.,
doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D., Mgr. Hana Gutová Vobrátilková, Ph.D.,
doc. PhDr. Zdeněk Hojda, CSc., Mgr. Petr Jíša (předseda),
doc. PhDr. Václav Ledvinka, CSc., Dr. Robert Luft,
prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc., prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.,
prof. PhDr. Lubomír Slavíček, CSc., PhDr. Martin Svatoš, CSc.,
prof. Dr. Janusz Tandecki, Prof. Dr. Karl Vocelka

Tento svazek lektorovali:

doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc., doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.,
doc. PhDr. Zdeněk Hojda, CSc., prof. PhDr. Jiří Holý, DrSc.,
doc. PhDr. Václav Ledvinka, CSc., PhDr. Václav Maidl,
PhDr. Jaroslava Mendelová, prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.,
Mgr. Zlata Prokšová Brátková, PhDr. Michal Přebáň, Ph.D.,
PhDr. Jiří Smrž, doc. PhDr. Ludmila Sulitková, CSc.,
PhDr. Bohdan Zilynskyj, Ph.D.

© Archiv hlavního města Prahy, 2019

ISBN 978-80-86852-88-1 (Archiv hl. města Prahy)

ISBN 978-80-7465-439-8 (Pavel Mervart)

ISSN 0555-0238

*Periodikum je zařazeno na European Reference Index for the Humanities
and the Social Sciences (ERIH PLUS)*

OBSAH

Studia et commentationes

- Jiří Smrž, Správa Malé Strany v 16. a 17. století v rozšířených pamětních zápisech o obnovách městských rad 11
- Pavλίna Gottsteinová, Nové Město pražské ve světle vizitačního protokolu tereziánského katastru z roku 1725 ... 77
- Helena Chalupová, Cesta ztracené pečeti tokem dějin – pohnutý osud Jiříka Šverhamra 145
- Roman Prahľ, Od „Mahabharáty“ po „Krčmu umělců“. K vývoji pražské bohémy v druhé polovině devadesátých let 19. století 173
- Jitka Ludvová, Rakouské tradice v českém divadelnictví. Rakouští divadelníci v Praze v meziválečné době 193

Materialia

- Petr Kreuz, Arbitrážní (ubrmanské) výroky městského soudu Starého Města pražského a soudu spojených pražských měst z doby jagellonské. Příspěvek k poznání mediace a urovnávání sporů v pozdně středověké Praze 227
- Tomáš Velička, Pásy jako oděvní doplněk v Praze 14. až 16. století v písemných pramenech 313
- Marek Lašťovka – Barbora Lašťovková, Proměny pražského uličního názvosloví v letech 1945–1990 379
- Jan Bílek, Místa setkávání Čapkových pátečníků 393

Ex archivo metropolis Pragae

- Václav Ledvinka, Praha v roce nula. Stav hlavního města na konci komunistické éry a cesta k sametové revoluci 411

Recensiones librorum

Pragensia

- Karel IV. a Emauzy. Liturgie, text, obraz, (edd.) Kateřina Kubínová a kol. (*Tomáš Sekyrka*) 431
- Böhmische Bürgertestamente des 15. Jahrhunderts, (Hrsg.) Thomas Krzenck (*Kateřina Jiřová*) 434
- Mlada Holá, Studentské koleje pražské univerzity v pozdním středověku a raném novověku. Dějiny – správa – úřední písemnosti (do roku 1622) (*Michal Svatoš*) 437
- Štěpán Vácha – Radka Heisslerová, Ve stínu Karla Škréty. Pražští malíři v letech 1635–1680. Antonín Stevens, Jan Bedřich Hess, Matěj Zimprecht (*Tomáš Sekyrka*) 441
- Milan Vojáček – Pavla Lutovská – Pavel Koblasa, Bachova kartotéka. Databáze obyvatel pražské aglomerace z let 1850–1914 (*Jiří Pešek*) 445
- Pavel Kladiwa – Petr Kadlec – Dan Gawrecki – Andrea Pokludová – Petr Popelka, Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace I–II (*Jiří Pešek*) 450

Urbana

- Ladislav Baletka – Tomáš Baletka – Eva Čermáková – Zdeněk Pomkla, Valašské Meziříčí. Historie, kultura, lidé (*Hana Gutová Vobrátilková*) 457
- Gerhard Ammerer – Christoph Brandhuber, Schwert und Galgen. Geschichte der Todesstrafe in Salzburg (*Petr Kreuz*) 462
- Beat Fumasoli, Wirtschaftserfolg zwischen Zufall und Innovativität. Oberdeutsche Städte und ihre Exportwirtschaft im Vergleich (1350–1550) (*Martin Nodl*) 468
- Piotr Samól, Młode miasto Gdańsk (1380–1455) i jego patrimonium (*Martin Nodl*) 471

Die Wiener Stadtbücher 1395–1430. Teil 5: 1418–1421, (Hrsg.) Gerhard Jaritz – Christian Neschwara (<i>Hana Pátková</i>)	476
Würzburger Ratsprotokolle 1454–1465. Bearbeitet von Antonia Bieber unter Mitwirkung von Stefan Petersen und Rainer Scharf, (Hrsg.) Franz Fuchs – Ulrich Wagner (<i>Martin Nodl</i>)	479
Paweł A. Jeziorski, Proskrypcja i banicja w miastach pruskich późnego średniowiecza (<i>Martin Nodl</i>)	481
Eva Jullien, Die Handwerker und Zünfte der Stadt Luxemburg im Spätmittelalter (<i>Jiří Smrž</i>)	485
Vorderfflik Twistringhe unde Twydracht. Städtische Konflikte im späten Mittelalter, (Hrsg.) Rudolf Holbach – David Weiss (<i>Martin Nodl</i>)	490
Kriminalregister der Stadt Dresden. Band 2: 1556–1580. Bearbeitet von Mandy Ettelt, (Hrsg.) Thomas Kübler – Jörg Oberste (<i>Petr Kreuz</i>)	493
Karin Trieschnigg, Dr. Johannes Moeden, 1592–1663. Heiratsschwindler – Bürgermeister – Hexenjäger. Zur Karriere eines Juristen im 17. Jahrhundert (<i>Petr Kreuz</i>)	495
Michael Prokosch, Das älteste Bürgerbuch der Stadt Linz (1658–1707). Edition und Auswertung (<i>Ivana Ebelová</i>)	499
Ferdinand Opll – Martin Scheutz, Die Transformation des Wiener Stadtbildes um 1700. Die Vogelschau des Bernhard Georg Andermüller von 1703 und der Stadtplan des Michel Herstal de la Tache von 1695/97 (<i>Jiří Hrbek</i>)	503
Raimo Pullat, Świat rzeczy mieszkańca Tallinna w dobie oświecenia (<i>Olga Fejtová</i>)	507
Geschichte der Stadt Leipzig. Band 3: Vom Wiener Kongress bis zum Ersten Weltkrieg, (Hrsg.) Susanne Schötz (<i>Jakub Raška</i>)	511

Migration und Innovation um 1900. Perspektiven auf das Wien der Jahrhundertwende, (Hrsg.) Elisabeth Röhrlich unter Mitarbeit von Agnes Meisinger (<i>Nina Lohmann</i>)	516
Martin Jemelka – Ondřej Ševeček, Tovární města Baťova koncernu. Evropská kapitola globální expanze (<i>Ondřej Hojda</i>)	523
Petr Koura, Singaři a potápky v protektorátní noci. Česká swingová mládež a její hořkej svět (<i>Jiří Pešek</i>)	530

Archeologica

Zdeněk Dragoun a kolektiv, Archeologický výzkum v Praze v letech 2017–2018	539
Seznam vyobrazení	667
Seznam autorů	669
Contents	671
Inhalt	675

RECENSIONES LIBRORUM

KAREL IV. A EMAUZY. LITURGIE, TEXT, OBRAZ, (edd.) Kateřina Kubínová a kol., Artefactum, Praha 2017, 353 stran.

Recenzovaná publikace shromažďuje dvě desítky příspěvků, přednesených ve dnech 5.–6. října 2016 na konferenci „Karel IV. a Emauzy. Liturgie – text – obraz“. Konference tak uzavřela jednu etapu zkoumání kulturního a uměleckého vývoje jedné z nejpozoruhodnějších fundací největšího z českých panovníků – kláštera slovanských benediktinů v pražských Emauzích.¹ Z povahy publikace samozřejmě vyplývá, že se nejedná o systematické vypsání dějin Emauzského kláštera, nýbrž o mozaiku, kde se některá témata opakují či překrývají, některá témata jsou jen ve velmi volném vztahu k Emauzům a některá zůstala neotevřena.

Většina příspěvků se věnuje tématům, která známe již ze staršího bádání, jež v dobách minulého režimu v různé míře zdůrazňovalo význam slovanských kořenů domácí kultury ve zřejmé snaze upozadit význam kultury západní. Do značné míry tak dodnes zůstává nejasná otázka inspirace a motivace Karla IV. při zakládání kláštera v roce 1347. Stále tedy platí názor, že cílem zakladatele bylo v co největší míře zdůraznit co nejširší základy Karlova římského císařství a současně poskytnout kulturní bázi pro rozvoj právě zakládaného Nového Města pražského.

Úvodní příspěvky Václava Čermáka, Miroslava Vepřeka a Martiny Kramarič se věnují jazykovým a literárním otázkám děl vzniklých v Emauzském klášteře či jím ovlivněných. Ke slovu tak přišla řada témat z dějin velkomoravského, českého a charvátskohlaholského písemnictví (příspěvky). Příkladů vzájemného vlivu existuje řada, dobře známé jsou např. zmínky o českých světcích (sv. Václavu, Ludmile, Vojtěchovi a Prokopovi) v textech pocházejících z území záhřebského biskupství (a to i v textech latinských) ze 13. a 14. století. Tyto zmínky mohou snad mít přímo český původ (prvním

1 *Slovanský klášter Karla IV. Zbožnost, umění, vzdělanost*, (ed.) KATEŘINA KUBÍNOVÁ, Praha 2016. Viz moji recenzi in: *Pražský sborník historický* 45, 2017, s. 411–413.

záhřebským biskupem se v roce 1094 stal Duch, původem patrně Čech), nebo se do Záhřebu dostaly uherským prostřednictvím. Vliv českého prostředí se tím však zdaleka nevyčerpával. Martina Kramarić tak zajímavě sleduje staročeský text *Zrcadla člověčieho spasenie*, resp. jeho překlad do starochorvatštiny, k němuž došlo patrně v pražských Emauzích počátkem 15. století.

Následující čtveřice autorů (David Eben, Jurij Snoj, Tomáš Slavický, Lukáš Matoušek) sleduje muzikologická témata, ať už písemné zápisy, nebo znázornění hudebních nástrojů v emauzských malbách. Klára Benešová se pak věnuje sledování okolností vzniku Emauzského kláštera a kláštera karmelitánů u Panny Marie Sněžné. Zabývá se přitom také slohovým zařazením tzv. Tympanonu od Panny Marie Sněžné, který důrazně spojuje s Karlem IV. a jeho první manželkou Blankou z Valois (oslabuje přitom vazby této skvělé sochy na německou produkci). Francouzské, resp. pařížské prostředí podle Benešové stálo za Karlovým rozhodnutím svěřit nový klášter (umístěný v těsné blízkosti Starého Města) karmelitánům, kteří měli mj. přispět k lepší úrovni výuky na právě zakládané pražské univerzitě. Podobný vzdělávací účel – tedy pěstování vzdělanosti ve slovanském jazyce – sledovalo podle Benešové Karlovo rozhodnutí založit Emauzský klášter.

Několik nových pohledů na známé nástěnné malby emauzského kláštera přináší Jan Dienstbier. Zamýšlí se nad otázkou, komu byly tyto malby určeny, resp. kdo měl hlavní podíl na formulování jejich programu a podoby. Dienstbier nepopírá reprezentační roli těchto maleb, resp. jejich vazbu na dvorské prostředí, zdůrazňuje však, že „malby v křížové chodbě vznikly především pro potřebu slovanských mnichů, a nikoli jako kulisa bezesporu významného svátku Svátostí konaného na blízkém Dobyčím trhu“. Je nepochybné, že umístění některých scén (Poslední večeře Páně, Kristův vjezd do Jeruzaléma) vychází mnohem spíše z logiky provozu, resp. dispozice klášterního areálu, nežli z chronologicky podaného líčení Kristova utrpení. Podobně zdůraznění myšlenek titulárního světce konventu – sv. Jeronýma – ukazuje, že obrazový program vycházel do značné míry z potřeb samotné řeholní komunity, a nikoliv z potřeby prezentovat Kristovo utrpení poutníkům přicházejícím během svátku Svátostí.

Podobně v dalším výkladu ikonografie jednotlivých výjevů relativizuje Jan Dienstbier dosavadní výklad cyklu a upozorňuje také na nejasnou původní funkci některých prostor, která byla pro čtení celého cyklu jistě závažná. Autorovy názory nepochybně projdou diskusí, korigovat je však třeba jeho představu, že vznik pražského malířského bratrstva (v roce 1348) „dokládá i zájem umělců kooperovat mezi sebou a ovládat trh“. Toto společenství – jak ukázala již v devadesátých letech 20. století Hana Pátková – mělo ve 14. století jen několik málo členů (a zdaleka ne všichni byli malíři) a svou činnost omezovalo na společné bohoslužby a zajištění náležitých pohřbů svých členů.

Úzkou spojitost mezi výjevy Emauzského cyklu a liturgickým provozem benediktinských řeholníků pak precizním rozbořením dokládá Kateřina Kubínová. Poukazuje také na vliv středověkého chápání času na stavební dispozici kláštera. Čtyři strany ambitu tak odkazují na čtyři části roku, na čtyři liturgická období i na čtyři věky lidstva, sedm klenebních polí každého křídla ambitu upomíná na sedm dní v týdnu i na význam sedmičky jako symbolického čísla plnosti.

Druhému a dalším životům nástěnných maleb Emauzského kláštera se zdařile věnoval Petr Skalický, nejnovějším výsledkům restaurátorského průzkumu dvou polí severního křídla ambitu Adam Pokorný, který prokázal problematický postup některých starších restaurátorských zásahů a zpřesnil technologii provedení samotných maleb. Volněji se pak k dějinám Emauzského kláštera váží příspěvky posledního oddílu, věnované vývoji staročeského jazyka a literatury (Petr Nejedlý, Martina Jamborová, Kateřina Voleková, Matouš Jaluška, Lukáš Reitinger), protizidovským momentům pozdně středověké zbožnosti (Daniel Soukup) a konečně obrazu Karla IV. jako Antikristova služebníka v norimberské masopustní hře z konce 15. století.

Tomáš Sekyrka

**BÖHMISCHE BÜRGERTESTAMENTE DES
15. JAHRHUNDERTS, (Hrsg.) Thomas Krzenck,
Verlag Herder-Institut, Marburg 2017, 484 stran.**

Pozdně středověké testamentsy představují jedinečný pramen pro zkoumání kulturních, právních a správních dějin a zajímavé jsou bezesporu i z hlediska paleografie a diplomacie. Mezi hlavní zkoumaná témata patří sociální dějiny (rodina, elity, gender studies), sociální antropologie, etnologie, hospodářské dějiny (majetkové poměry, finanční záležitosti, úvěrové hospodářství), mikrohistorie, hmotná kultura, dějiny každodennosti či religiozity.

Pozdní středověké testamentsy se dochovaly ve čtyřiceti dvou českých a moravských městech, např. v Brně, Jihlavě, Kutné Hoře, Olomouci, Znojmě, Kadani či Plzni. Největší soubor pozdně středověkých testamentsů (kolem dvou tisíc) najdeme v Praze, zejména na Novém Městě pražském. Na zbytek českých a moravských měst pak připadá asi 3 000 testamentsů. Německý bohemista Thomas Krzenck jako jeden z prvních zachytil v 90. letech 20. století nový evropský trend výzkumu testamentsů a v českém prostředí ke svým zkoumáním našel vhodné prameny, převážně vydané. Krzenck publikoval řadu studií vycházejících z českých testamentsů, zejména z pražských a plzeňských, přičemž se pohyboval převážně v rovině metodologicko-teoretické a komparativní. Své výzkumy založil na dobré znalosti zahraniční literatury a české prameny srovnával především s těmi z německého jazykového okruhu (Kostnice, Vídeň, Stralsund). Z tohoto prostoru jsou dostupné edice vídeňských a bratislavských středověkých měšťanských testamentsů.¹

Půdu pro nynější edici českých pozdně středověkých testamentsů si Krzenck připravil již v roce 1998,² kdy vydal registry dvou set

-
- 1 Vídeňské testamentsy editovali GERHARD JARITZ a CHRISTIAN NESCHWARA: *Die Wiener Stadtbücher 1395–1430 III–IV*, Wien 2006 a 2009; bratislavské testamentsy byly vydány pod názvem *Das Pressburger Protocolum Testamentorum 1410 (1427)–1529 I–II*, (edd.) JUDIT MAJOROSSY – KATALIN SZENDE, Wien 2010 a 2014.
 - 2 THOMAS KRZENCK, *Böhmische Bürgertestamente des 15. Jahrhunderts. Regestenverzeichnis*, Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde 44, 1998, s. 141–185.

českých testamentů. Jedná se o tytéž zápisy, které nacházíme v předkládané edici. Postup, který editor zvolil již před dvaceti lety, dodržel i teď. Jedná se zčásti o již tiskem vydané dokumenty, které jsou doplněny Krzenckem editovanými zápisy, z nichž většina je dostupná na různých platformách on-line, což je oproti situaci v roce 1998 výrazný přínos pro badatele, který si tak může k edici otevřít i originální pramen. Německy (Cheb, Brno, Jihlava, Znojmo) a latinsky (Praha, Český Krumlov, Louny) psané zápisy jsou ponechány v původní formě, ty české jsou doplněny Krzenckovým německým překladem. Edice je opatřena úvodní studií, která nastiňuje dochování pramenů a testamentární praxi v českých městech, konkrétně v Praze, Brně a Kutné Hoře. Za užitečnou považuji přehlednou tabulku (podle P. Baura) testamentů dochovaných u nás a v některých vybraných evropských městech, kde je uveden počet záznamů dochovaných v jednotlivých městech či jejich dosavadní edice. Za poněkud zavádějící pokládám kolonku editor/autor, kde jsou uváděni někdy pouze editoři (jako je tomu v případě Prahy), jindy zase jenom autor (Znojmo), nebo oba dohromady (Kutná Hora).

Pokud jde o jednotlivá města, nejpočetněji jsou v edici zastoupeny testamenty pražské provenience – jde především o zápisy z knih památných Starého Města pražského rkp. č. 986 a 992,³ opisy ze shořelé knihy testamentů Starého Města rkp. č. 2119,⁴ a konečně pak přepisy ze známých novoměstských knih testamentů rkp. č. 2094 a 2096 (autor vynechal rkp. č. 2095 z let 1494–1533).⁵ Z testamentů uložených v Archivu hlavního města Prahy, kterých je v edici celkem 72, jich nejvíce pochází z rukopisů č. 992 a 2094. Polovina pražských (zejména staroměstských) testamentů je převzata z přepisů Teigeho a druhou polovinu testamentů (zejména novoměstské) editoval

3 AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 986 tzv. Liber vetustissimus obsahuje testamenty z let 1360 a 1409–1418. V rkp. č. 992 nalezneme soubor asi 80 testamentů z let 1428–1441.

4 Zápisy ze shořelého rukopisu AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2119, vydal JOSEF TEIGE, *Základy starého místopisu pražského I–II*, Praha 1910 a 1915.

5 Rukopis č. 2096 obsahuje 419 testamentů, rkp. č. 2094 954 testamentů a třetí rkp. č. 2095, který editován nebyl, má 703 záznamů.

a do němčiny přeložil Krzenck.⁶ Je zajímavé, že více pozornosti autor věnoval shořelému a již editovanému rukopisu staroměstských testamentů rkp. č. 2119 než dochovanému novoměstskému rukopisu rkp. č. 2094.⁷

Z dalších měst jsou zastoupeny Brno, Plzeň, Olomouc, Cheb, Soběslav, České Budějovice, Jihlava, Znojmo, Kadaň, ale také Vídeň. Pokud jde o rozdělení konfesijní, najdeme v edici města utrakvistická (Praha) i katolická (Brno, Plzeň), podobně jsme na tom i s genderovou vyvážeností, i když ve vzorku založeném na reálných číslech by byl ženský element zastoupen mnohem méně. Formálně pak jde o testamenty zapsané v městských knihách, speciálních knihách testamentů či o testamenty zachycené v listinné podobě.

Není naším úkolem zjišťovat, nakolik jsou testamenty Krzenckem přepsané a přeložené z češtiny uvedeny ve správné podobě (ve třech případech je špatně označený rukopis, v několika případech jde o chybný přepis). Je třeba podotknout, že z hlediska paleografického to nejsou žádné složité a zálučné zápisy, a pokud jich člověku projde rukama větší množství, jde spíše o badatelskou rutinu. Zde se dostáváme k hlavnímu jádru problému. Pro koho je tato výběrová edice určena a komu bude sloužit? Ani na jednu otázku nám bohužel autor nedává jednoznačnou odpověď.⁸

Z dochovaných českých středověkých testamentů vybral pouze dvě stovky testamentů, které mohou být jen se značnou skepsí považovány za reprezentativní vzorek. Klíč k tomu, jakým způsobem je edice sestavena, se totiž na první pohled nezdá úplně zřejmý. Vydání podobné edice je v dnešní virtuální době možná trochu zbytečné, neboť publikováním pouze části zápisů zůstáváme stát v půli, v tomto případě dokonce ani ne ve třetině cesty. Domnívám

6 Z rkp. č. 992 je editováno 26 testamentů (z toho 10 editoval Krzenck), na rkp. č. 2094 připadá 19 testamentů (tady až na jeden editoval všechny).

7 Z rukopisu č. 2119 vybral pro edici 11 záznamů, zatímco z rkp. č. 2094 pouze osm.

8 Na straně 3 autor s odvoláním na své starší studie uvádí: „Der Autor hat ... sich aber nunmehr entschlossen, das Quellenmaterial noch einmal zu sichten und eine Auswahl-edition letztwilliger Verfügungen böhmischer und mährischer Provenienz vorzulegen.“

se, že pokud máme z českých a moravských měst k dispozici téměř 5 000 testamentů, nemůže být vzorek pouhých 200 posledních pořízeních zkrátka reprezentativní. Mnohem přínosnější se mi jeví formální a obsahový rozbor testamentů, který byl ostatně už proveden například u pozdně středověkých i raně novověkých pražských testamentů, patřičně vytěžených pracovníky Archivu hlavního města Prahy (Zilynskyj, Pešek, Fejtová, Jišová). České badatele možná trochu zamrzí, že česká bibliografie k testamentům není, zřejmě kvůli nedostatku místa, v knize kompletní, ale pouze výběrová. V přehledu literatury poté tak trochu zapadnou starší (Teige, Strnad, Neumann), ale i novější edice testamentů (Flodr, Spáčilová, Majorossy, Szende, Jaritz). Edice je rovněž doplněna jmenným, místním a věcným rejstříkem.

Předkládaná kniha může být užitečná zejména pro zahraniční badatele, kteří nevládnou češtinou, a stát se tak pro ně základní informativní pomůckou při jejich bádání, neboť většina studií o českých testamentech není prezentována v cizím jazyce. Druhou skupinou potenciálních recipientů mohou být studenti historických oborů širší střední Evropy, kteří tímto dílem dostávají do rukou jakousi chrestomatii posledních pořízeních česko-moravského původu 15. století. Zájemcům o hlubší studium pak nezbývá nic jiného, než vyhledat originální prameny a ponořit se do jejich studia a formulovat jednoznačné kategorie výběru a zpracování.

Kateřina Jišová

Mlada Holá, STUDENTSKÉ KOLEJE PRAŽSKÉ UNIVERZITY V POZDNÍM STŘEDOVĚKU A RANÉM NOVOVĚKU. DĚJINY – SPRÁVA – ÚŘEDNÍ PÍSEMNOTI (DO ROKU 1622), Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum, Praha 2017, 431 stran.

Knihy Mlady Holé je výsledkem dlouholetého výzkumu úředních knih pražské univerzity vzniknuvších v pozdním středověku a raném novověku. Ačkoliv jde z hlediska obecného dějepisu o dvě rozdílné

epochy (předhusitskou, resp. husitskou, a předbělohorskou), v pražském univerzitním případě se jedná vlastně o jediné období řekněme scholastické univerzity, v němž struktura a správa univerzity zůstávala v podobě, jaká se ustálila v průběhu prvního století její existence. Úřední knihy, které jsou v Praze dochovány převážně až ze 16. a z počátku 17. století, jsou ohromným zdrojem informací o chodu univerzity, její správě a každodenním životě. Z diplomatického zřetele nejde o žádný vyhraněný typ knih (kopiáře, diplomatáře apod.), ale o knihy smíšeného charakteru, do nichž byly zapisovány písemnosti vydané, došlé, účetní materiál, informace urbaniálního charakteru, ale také zprávy memorabilního charakteru, jejichž pojítkem není vazba k univerzitě (jako celku), ale ke konkrétní univerzitní „instituci“ (studentské nebo mistrovské koleji, fakultě, kapli apod.). A můžeme jen litovat, že i tato část univerzitního archivu byla postižena ztrátami na konci druhé světové války, i když ty lze alespoň částečně nahradit informacemi uloženými v knihách Zikmunda Wintra (především Děje vysokých škol pražských a O vysokých školách pražských knihy dvoje), který je mohl využít ještě před jejich odvozem z Prahy.

Autorka si k detailnímu rozboru vybrala pět pražských studentských kolejí – Kolej Českého národa, Nazaretskou kolej a Kolej královny Hedviky, které za svůj vznik vděčí ještě předhusitskému období, a dva kolejní domy následujícího období – Rečkovu a Loudovu kolej (Holá používá původní staročeský název Laudova kolej). Hned zkraje autorka charakterizuje studentský typ kolejního domu, aby ho odlišila od mistrovských kolejí a také od studentských příbytků (burs), které, zdá se, byly součástí pražského univerzitního života pouze v předhusitském období. Studentské koleje lze charakterizovat jako samostatnou součást univerzitní struktury, určenou jako příbytek, místo stravování, studia a někdy i výuky univerzitních studentů. V jejich čele stál zpravidla správce-mistr, v Praze označovaný jako direktor, který měl na starost veškerou kolejní „agendu“.

Ještě než se autorka pustila do vlastního výkladu o pražských kolejích, připojila k textu kapitolu o studentských kolejích evropských univerzit, která je výstižným přehledem všech hlavních evropských univerzitních středisek západní a střední Evropy. I když jsou počátky studentských kolejí většinou spojovány s univerzitními národy, resp. oblastmi jejich původu, šlo ve své podstatě o samostatné univerzitní

jednotky „sociální“ povahy, jejichž smyslem bylo překonání hmotných a studijních obtíží studentů v cizím prostředí. Z dnešního pohledu šlo vlastně o specifický typ stipendijní podpory univerzitních studentů, spočívající v podpoře ubytování, obživy a studia ve společném domě pod dohledem univerzitního mistra s minimálními finančními náklady.

Pražským specifíkem bylo, že v prvotní fázi jsou studentské koleje víceméně spojeny s českým univerzitním národem, později (v pohusitské éře) dokonce s vyhraněným národnostním a konfesionálním pozadím studujících (čeští utrakvisté). Hledáme-li společné rysy pražských studentských kolejí, upoutá nás na první pohled několik skutečností: jedná se o domy umístěné na Starém Městě s mimopražským pozemkovým majetkem, nepřilíživě vzdáleným od kolejního sídla, které v předhusitském období sloužily malé části univerzitního studentstva, především z artistické fakulty a českého univerzitního národa. Po husitství pak jde jednoznačně o koleje určené utrakvistickým studentům z českých zemí. A že šlo výlučně o studenty „artes“, vyplývá z charakteru karolinské univerzity 15. a 16. století, která jinou než artistickou fakultu neměla.

Druhou dominantou je kolejní správa (funkce uvnitř univerzitní struktury, hmotné zabezpečení studentů, řízení a nakonec i obdobný průběh „každodenního života“ v koleji). Zde má historické bádání velkého pomocníka v kolejních statutech, tedy psaných pravidlech, která normovala kolejní život do nejmenších detailů. Pro pražskou univerzitu máme zachována statuta předhusitské Hedvičiny (Litevské) koleje a z následujícího období Rečkovy koleje. Oběma se autorka detailně věnuje. Její analýza statutárních předpisů je konfrontována s kolejní realitou (detailně je popsána finanční situace Koleje Českého národa v letech 1542–1622) a doplněna údaji o kolejním hospodářství na konkrétním příkladu vsi Michle (dnešní části města Prahy) náležející Rečkově koleji. Samostatné kapitoly jsou věnovány reformě řízení koleje, jež byla součástí reformního úsilí karolinské univerzity na počátku 17. století, které ji mělo přiblížit současné podobě evropských univerzit, a nakonec předání kolejí do rukou jezuitského řádu v roce 1622.

Zvláštní kapitoly jsou věnovány „důchodům“ (příjmům) pražských studentských kolejí let 1526–1622, alumnům (kolegiátům,

kolejním studentům) a jejich každodennímu životu, jak je zachycují kolejní písemnosti. Poslední dvě kapitoly se pak zabývají univerzitními písemnostmi – mandáty, chirografy, listy poselacími a kolejními úředními knihami a jejich administrativou. Zvláštní složkou úředních knih, vedle obvyklých příručních knih správců kolejí (manuálů a účetního materiálu), byly knihy, které vznikly pro potřebu správy, řízení a soudnictví poddanského (pozemkového) majetku. A protože pražské koleje i v raně novověkém období zůstávají hlavním zdrojem univerzitních (kolejních) příjmů, byla jejich pečlivá evidence páteří univerzitního hospodářského zázemí.

System detailně popsany autorkou (koleje jako základ pražské univerzitní struktury, spočívající v držbě domovního majetku v sídle univerzity spolu se svobodnou pozemkovou držbou mimo Prahu) je podle všeho charakteristickým rysem pražské univerzity. Jeho počátky se formovaly ještě ve 14. a 15. století, definitivní podobu získal pak v následujícím století. To, co bylo významnou hmotnou podporou nezávislosti univerzity, univerzitní autonomie a jejího výsadního postavení ve společnosti, se však postupem doby ukázalo být značnou přítěží, zejména kvůli administrativě narůstající na úkor studijních a učitelských povinností, která byla hlavní příčinou univerzitních reforem počátku 17. století. Ty totiž požadovaly mj. předání kolejní administrativy a kolejního hospodářství do rukou nového (profesionálního) univerzitního úředníka – kvestora, který by ve svých rukách spojil veškerou agendu, již do té doby zajišťovala univerzitní samospráva.

K výkladu autorka na závěr připojila pět příloh, v nichž přináší doposud nepublikované prameny univerzitní provenience 15. až 17. století (kolejní statuta, studentskou přísahu, nařízení pro kolejní správce, seznamy věcí předaných direktorům Rečkovy koleje). Ocenění si zaslouží i pečlivě sestavený doprovodný materiál knihy, zvláště seznam pramenů a literatury.

Jestliže doposud platilo, že každý, kdo chtěl získat detailnější informace o pražské univerzitě předbělohorské doby, musel „sáhnout“ po více než stoletých pracích Zikmunda Wintra, dnes dostává zájemce do rukou pramenné zpracování univerzitních dějin na příkladu jejich studentských kolejí z pera Mlady Holé.

Michal Svatoš

Štěpán Vácha – Radka Heisslerová, VE STÍNU KARLA ŠKRÉTY. PRAŽŠTÍ MALÍŘI V LETECH 1635–1680. ANTONÍN STEVENS, JAN BEDŘICH HESS, MATĚJ ZIMPRECHT, Academia, Praha 2017, 662 stran.

Domácí malířství raného baroka jistě nepředstavuje téma zcela neznámé či nové. Otázka formulování nového výtvarného stylu, ale i životního stylu v rámci hlubokých politických, společenských a kulturních proměn vzrušuje historiky umění i historiky kulturní a obecně již delší dobu. Stačí zmínit např. diskuse vyvolané velkolepým projektem *Sláva barokní Čechie* (Národní galerie v Praze, 2001),¹ kontroverze kolem pokusů o opětovné vztyčení Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí nebo obecnější debaty o povaze změn společnosti v českých zemích po roce 1620, resp. 1648.

Pro historiky českého malířství se raně barokní etapa jevila jako období určitého přešlapování, kdy na jedné straně doznívaly impulzy rudolfínského manýrismu (např. v tvorbě Jana Jiřího Heringa, Davida Norberta Altmanna), na druhé straně bylo zapotřebí formulovat nový styl, který by vyhovoval novým poměrům, zejména nastupující rekatolizaci, zvýšené potřebě reprezentace vysoké aristokracie a postupnému posilování panovnické moci. Nový malířský sloh se podařilo úspěšně zformulovat Karlu Škrétovi, který poznal za své studijní cesty aktuální italské umění a po svém návratu do rodného města na konci třicátých let 17. století postupně z valné části ovládl malířskou produkci v Praze. Mnoho nových dílčích poznatků i celkový pohled na Škrétovu osobnost přinesl velký projekt realizovaný širokým autorským kolektivem vedeným Vítem Vlnasem v letech 2008–2011 na půdě Národní galerie v Praze.

1 *Sláva barokní Čechie. Stati o umění, kultuře a společnost 17. a 18. století*, (ed.) VÍT VLNAS, Praha 2001; *Sláva, barokní Čechie. Umění, kultura a společnost*, (ed.) VÍT VLNAS, Praha 2001; *Barokní Praha – Barokní Čechie 1620–1740. Sborník příspěvků z vědecké konference o fenoménu baroka v Čechách*, (edd.) OLGA FEJTOVÁ – VÁCLAV LEDVINKA – JIŘÍ PEŠEK – VÍT VLNAS, Praha 2005.

Škrétův mimořádný zjev do značné míry zastínil ostatní tvůrce, a přestože jejich díla nebyla odbornému badání neznámá, podrobnějšího zpracování se jim dosud nedostalo (pomíjím zde téma nástěnné malby, kterému se systematicky věnuje široký kolektiv autorů pod vedením Martina Mádl z Ústavu dějin umění AV ČR, neboť v raně barokním období měl tento malířský žánr přece jen menší význam nežli v baroku vrcholném a pozdním).

Historik umění Štěpán Vácha a archivářka Radka Heisslerová, přestože patří k mladší generaci domácích barokistů, přesvědčili již nejednou o své odborné kompetenci. Svoje síly spojili znovu při přípravě důkladné monografie o trojici malířů Škrétovy generace – Antonínu Stevensovi (kolem 1608 – asi 1675), Janu Bedřichu Hessovi (asi 1622 – 1673) a Matěji Zimprechtovi (1624–1680).

I přes řadu rozdílů spojuje tuto trojici několik skutečností. Především to je mimopražský původ jejich předků. Antonín Stevens se sice pravděpodobně narodil v Praze, jeho otec Pieter však pocházel z umělecké rodiny působící v jihonizozemském Mechelenu a do Prahy přišel jako malíř, přiváben atraktivitou dvora Rudolfa II., v roce 1590. Antonín se vyučil v otcově dílně a domohl se v Praze (resp. na Malé Straně) významného postavení. Stal se měšťanem, vstoupil do staroměstsko-malostranského malířského cechu, pracoval pro císařský dvůr, významné aristokraty i pražské kláštery (zmínit za slouží zejména Stevensovy realizace pro augustiniány od sv. Tomáše – svatá Rodina, Ukřižování –, v jejichž jurisdikci ostatně také bydlel, ale také pro dominikány u sv. Jiljí či maltézké rytíře u Panny Marie pod řetězem).

Rodina Jana Bedřicha Hesse pocházela ze severočeského Mostu, samotný malíř přišel do Prahy patrně v roce 1641, kdy vstoupil do učení k Matyáši Mayerovi. Vzápětí byl sice propuštěn, s Mayerovou dílnou však zůstal v kontaktu a po mistrově smrti pomáhal vdově Anně Marii s jejím vedením a v jejím testamentu z roku 1650 se mu za to dostalo odměny ve výši 100 říšských tolarů. Podobně jako Stevens i Hess se stal malostranským měšťanem a členem malířského cechu. Dobře máme doloženu jeho práci pro dvorní stavební úřad (ta mu umožňovala také přístup do znovuobnovené hradní obrazárny), a to jak písemnými dokumenty, tak i zcela mimořádným trojportrétem (dnes ve sbírkách Pražského hradu) z Hessovy ruky.

Podle přesvědčivé interpretace Radky Heisslerové² nacházíme na tomto plátně dvorské řemeslníky – truhláře Víta Göbla nebo Abrahama Stolze, sklenáře Jana Františka Fridricha a zámečníka Martina Höffele. Kromě toho pracoval Hess i pro řadu dalších, často mimopražských zákazníků (Stará Boleslav, Jičín, Broumov).

Poslednímu z trojice – Matěji Zimprechtovi – již autoři věnovali studii před osmi lety.³ Nyní však svá zjištění dále prohloubili. Zimprecht pocházel z Mnichova, kde se prokazatelně narodil v roce 1624 do rodiny zedníka, působícího při dvoře bavorských kurfiřtů. Po vyučení v rodném městě absolvoval vandrovní cestu, během které jistě navštívil Štýrský Hradec, neznámo kde se pak seznámil s italským malířstvím. Po dokončení vandru se Zimprecht nevrátil do rodného města, ale v polovině padesátých let 17. století přišel do české metropole. Zde působil ve službách hraběte Václava Michny z Vacínova, usadil se na Malé Straně (v roce 1667 přešel na Nové Město pražské, kde se stal členem malířského cechu), a podobně jako Stevens a Hess navázal bohaté kontakty s malířskými kolegy i s potenciálními i reálnými zákazníky. Připomenout sluší jeho malby pro novoměstský kostel sv. Štěpána, malostranský chrám Panny Marie Vítězné či staroměstské křížovníky s červenou hvězdou.

Vedle důkladné uměleckohistorické analýzy děl trojice sledovaných umělců je třeba vyzdvihnout přesvědčivé zasazení jejich díla do celkového toku uměleckého vývoje, v jehož rámci sice nedosáhli met nejvyšších, výrazným způsobem však pomohli obohacovat domácí malířství podněty a inovacemi, majícími svůj původ jak v širokém okruhu jihoněmeckého umění, tak i v umění italském. Také díky těmto autorům se tak v Čechách, resp. v Praze podařilo zformulovat svébytnou podobu barokní malby, která dokázala dostát výše zmíněným nárokům objednavatelů a publika.

2 Podrobně se tomuto plátnu věnovala Radka Heisslerová (Tibitanzlová) již ve studii *Umělci a řemeslníci – spolu nejen na obraze*, in: IVANA EBELOVÁ – Jiří PEŠEK – TOMÁŠ SEKYRKA – VÍT VLNAS, *Mezi kulturou a uměním. Věnováno Zdeňku Hojdomu k životnímu jubileu*, Praha 2013, s. 130–143.

3 RADKA TIBITANZLOVÁ – ŠTĚPÁN VÁCHA, *Pražský malíř Matěj Zimprecht (1624–1680). Životopis umělce v limitech historické paměti*, *Umění* 60, 2012, s. 255–280.

K výrazným přínosům publikace náleží výsledky podrobného archivního průzkumu, který podnikla Radka Heisslerová. Jistě měla na tomto poli nač navazovat (zmínit zaslouží dosud stále používaná práce K. V. Heraina z roku 1915),⁴ dosavadní poznatky však výrazně obohatila. Výsledky svého studia podala Heisslerová jednak v chronologicky uspořádaných edicích archivních dokumentů k životu a dílu všech tří v knize sledovaných umělců, jednak v přehledové studii o fungování pražských malířských cechů (trvalým tématem zde byla zejména snaha těchto korporací o zamezení práce tzv. stolířů, tedy malířů, kteří nebyli jejich členy), o vzájemných kontaktech mezi malíři, jejich majetkové situaci i o jednání mezi objednateli a malíři. Pozitivně ocenit zaslouží také rozbor malířských honorářů, i když je otázka, do jaké míry lze honoráře hodnotit podle výše platby za namalovanou plochu obrazu (Tabulka 5, s. 579–581).

Jako závažný poznatek se jeví konstatování autorů, že „pro pražské malíře 17. století [...] obecně platí profesní všestrannost a nízká úroveň specializace“ (s. 224). Současně pak platí, že ani ty největší a nejúspěšnější pražské malířské dílny nedokázaly trvale zaměstnat větší počet malířů. Na vině byla patrně jak omezující ustanovení cechovních norem, tak i – přes veškerou uměleckou konjunkturu – nedostatečný počet a velikost zakázek.

Reprezentativní vybavení publikace s několika sty obrazových reprodukcí jak uměleckých děl, tak archivních dokumentů, spolu s promyšlenou koncepcí knihy a důkladnou argumentací v ní podaných zjištění činí z této publikace mimořádný badatelský počín, který obohacuje naše poznání o uměleckém vývoji české metropole v epoše raného baroka.

Lze si tak jen přát, aby se podobné pozornosti dostalo i dalším autorům, jejichž dílo sice není odborné obci neznámé, na svůj moderní průzkum, analýzu a zhodnocení však stále čekají.

Tomáš Sekyrka

4 KAREL VLADIMÍR HERAIN, *České malířství od doby rudolfínské do smrti Reinerovy. Příspěvky k dějinám jeho vnitřního vývoje v letech 1576–1743*, Praha 1915.

**Milan Vojáček – Pavla Lutovská – Pavel Koblasa,
BACHOVA KARTOTÉKA. DATABÁZE OBYVATEL
PRAŽSKÉ AGLOMERACE Z LET 1850–1914,
Národní archiv, Praha 2016, 261 stran.**

Od padesátých let 19. století – v éře ministra vnitra Alexandra von Bach – byla zavedena policejní evidence obyvatel, přihlášených v obci (v našem případě v pražské aglomeraci) k přechodnému či trvalému pobytu. Pobytové přihlášky, pro Prahu unikátně kompletně zachované pro období 1850–1930, jsou uloženy v Národním archivu ve fondu „Policejní ředitelství Praha – konskripce“. 664 651 dochovaných konskripčních archů, vedených na přednostu domácnosti, obsahuje informace o zhruba dvaceti milionech osob. Tento materiál byl v NA nejprve digitalizován,¹ poté grantový projekt, běžící od roku 2008, umožnil zpracování databáze údajů o obyvatelích Prahy v letech 1850–1914. Celkem 54 editorů přepsalo onen ohromný konvolut do databáze, pietně pojmenované „Bachova kartotéka“. Ta nyní umožňuje nejen vyhledávání osobních údajů pro dílčí badatelské účely, ale stala se též základem pro vědecké vytěžení tohoto pramene jako celku.

Recenzovaná kniha si klade za cíl exemplárně ukázat některé možnosti badatelského zužitkování zmíněné databáze. Milan Vojáček se zaměřil na „Využití pobytových přihlášek pro studium migrace v Čechách v letech 1850 až 1913“. V první části kapitoly podává obsáhlý a velmi užitečný přehled historiografického uchopení problematiky migrací a seznamuje čtenáře s rozsáhlým obzorem literatury, zejména americké a německé, návazně pak k jednotlivým oblastem habsburské monarchie a konkrétně i k Praze. Z literatury vytěžil především teorém, že většina migrantů do velkých středoevropských

1 Podobně byla digitalizována magistrátní konskripce pražského obyvatelstva, uložená v Archivu hlavního města Prahy, kterou lze na stránkách archivu nalézt pod názvem „Soupis pražského obyvatelstva 1830–1949“. Škoda že autoři blíže nepřihlédli k funkcím, paralelám a rozdílům obou konskripcí, vedeným po desetiletí souběžně. Již sama existence starší magistrátní konskripce poněkud relativizuje jejich tezi, že „zavedení povinné evidence pobytu a tím de facto pohybu obyvatel bylo jedním z přímých důsledků revolučního roku 1848–1849“ (s. 7).

měst přicházela nikoliv z venkova, nýbrž z mezistanic v menších městech. Druhé obecné zjištění praví, že většina migrantů velká města a tedy i Prahu brzy opět opustila, resp. že migrace měla opakovaný, mnohdy sezónní charakter.

Poté autor přechází k databázi pražských přihlašovacích archů a od ní k vlastnímu výzkumu. Jako příklad zvolil migraci do Prahy ze šesti vybraných, typově i vzdáleností odlišných lokalit jihozápadních Čech: Plzeň, Klatovy, Chudenice, Strážov, Švihov a Nýrsko. Vzhledem k tomu, že v centru autorova zájmu stál „sociální statut migranta, který je dle našeho názoru patrný v jeho zaměstnání“ (s. 43), zúžil výběr osob pouze na přednosta domácností, u nichž byla v archu uváděna jejich profese. Vyjádřil také přesvědčení, že místo narození migrantů se ve zkoumané době jen výjimečně odlišovalo od obce, kam byli domovskými příslušníky. Zásadním zjištěním Vojáčkova výzkumu, ovšem korelujícím s informacemi o sčítání lidu a dalšími dobovými statistikami, je dramatický nárůst dosud jen pomalu rostoucích migrací okolo roku 1900. V letech 1900–1913 se do pražské aglomerace přistěhovalo zhruba stejné množství osob jako za celé předchozí půlstoletí. Věkově mezi migranty dominovala kohorta mužů v třetím životním deceniu s vrcholem okolo 25. roku života. Asi třetina migrantů Prahu ovšem zřejmě záhy zase opustila.

Většina migrantů se po příchodu nejprve usadila na Novém Městě, v podstatně menší míře pak na Smíchově, Starém Městě a Vinohradech. Poté ovšem následovala řada lokálních přesunů – zejména směrem do doslova skokem nově vznikající výstavby na pražských předměstích. Zajímavým autorovým zjištěním je, že jen malou skupinu mezi migranty představovalo dělnictvo – nesrovnatelně více bylo úředníků, výrazně zastoupeni byli však také řemeslníci a obchodníci.

Pavla Lutovská se soustřeďuje na „Údaj zaměstnání na pražských policejních přihláškách od poloviny 19. století do 20. let 20. století“. Svá zjištění předznamenává podtitulem „Skromný zápis, bohaté informace“. Východiskem jejího zkoumání byl soubor 600 000 záznamů s charakteristikami profesí obyvatel Prahy. Autorka ovšem již v úvodu studie upozorňuje, že zápisy nemají jednotnou podobu: údaje do formulářů diktovali dle svého přesvědčení a kompetence občané, neformulovali je tedy úředníci, kteří by se snažili vtěsnat

bohatství charakteristik zaměstnání do nějakých předem daných skupin. Výjimečně pečliví úředníci pouze usilovali o precizování údajů dodatky nebo konkretizacemi. Běžné bylo opravování a přepisování starších formulářů. Celý soubor údajů autorka rozdělila na čtyři podskupiny: „muži našinci“, „muži cizinci“ a totéž pro ženy.

„Mužů našinců“, tedy narozených na území Čech a Moravy (kupodivu stranou zůstalo slabě zastoupené Slezsko), autorka zjistila 470 000, tedy 85 % všech osob, u nichž bylo uvedeno povolání. Pro jejich třídění Lutovská zvolila dělení na skupiny „podle odvětví“. Jako první ovšem uvádí nerozlišenou jedenáctiprocentní skupinu „dělníků a nádeníků“, resp. dalších pomocných sil. Po ní v textu následuje 12 000 (2,6 %) kočích a jiných drožkářů a povozníků, resp. 13 000 (2,9 %) sloužících. Následuje se 35 000 (8 %) osob – „početná a špatně rozlišitelná řada technických povolání, která jsme již nezařadili do skupiny řemeslníků, protože velké množství z nich pracovalo v továrnách nebo třeba u dráhy“ (s. 71). Jedná se o strojníky, zámečníky, mechaniky a montéry, instalatéry a klempíře, tedy profese, které bylo možno vykonávat samostatně i v cizích podnicích. Autorka tu naráží na problém nevyjasnění charakteristik závislé a nezávislé práce, resp. konkretizace profese. Problém však neřeší a pokračuje dále v tomto v principu náhodném modu: kupříkladu sestavila zvláštní skupinu 13 000 zaměstnanců dráhy. Skupinu dalších 17 000 osob (3,6 %) charakterizuje skutečnost, že pracovaly na stavbách... (Připomeňme, že ale i tam pracovali zámečníci, instalatéri a klempíři.) Lutovská sem zařazuje pestrou škálu od zedníků a přidavačů až po kresliče, architektky a stavební podnikatele. Již z těchto příkladů je patrné, že takto koncipovaná studie nabízí ve výsledku údaje, které jsou pouze ilustrativní, pro výzkum profesí a struktury zaměstnanosti však v podstatě úplně bezcenné.

Skupiny vytvořené autorkou uměle, bez vazby na dobovou statistiku a vědomě bez respektu k sociálnímu postavení jednotlivců, se dílem prolínají, dílem ústí v nic nevypovídající konglomeráty, jdoucí napříč sociálními rovinami. Co nám kupříkladu říkají údaje o skupinách, kde je číšník zařazen do jedné kategorie s restaurátérem, majitelka vinárny s majitelkou flašinetu, ošetřovatel v polepšovně s primářem kliniky? A to vše bylo nadto uchopeno v nestrukturované perspektivě sedmdesáti (dramatických) let, během nichž se společnost

a profesní struktura velkoměsta změnila do základů. Podobně nic neříkající jsou, bohužel, výsledky sledování na kartách zaznamenaných změn povolání jednotlivých osob. O jakých vývojových posunech profesních struktur vypovídá informace, že se jakýsi lékař stal zdravotním radou nebo že primář Vinohradské nemocnice se posléze stal též redaktorem *Časopisu lékařů českých* (s. 80)?

Nemyslím, že by autorka svůj výzkum odbyla. Jen se při psaní třicetistránkové studie (s. 65–96), vybavené patnácti, většinou textovými, nikoliv odkazovými poznámkami pod čarou zapomněla podívat na literaturu k tématu, tedy přinejmenším na studie Pavly Horské, Jana Havránka, Garyho Cohena a řady dalších autorů, kteří se profesní a sociální strukturou pražského obyvatelstva zabývali již před ní. Bylo by nejspíše výhodnější opřít se o kategorie dobových statistik než tvořit vlastní profesní skupiny. A samozřejmě by také bylo podstatné konfrontovat s nimi vlastní výsledky. Zásadním problémem je, že se Lutovská nevěnovala kritice svého pramene, resp. neinformovala se, že problém s profesními a sociálními charakteristikami, jimiž lidé popisovali sama sebe, provází výzkumy tohoto typu trvale (ať už lidé kdysi vyplňovali formuláře sami např. při semestrálních zápisech na univerzitě, nebo údaje deklarovali úředníkovi do protokolu, například před soudem). V každém případě pak měla autorka vysvětlit, tedy nikoliv jen bez odkazu zmínit, proč byli úřadující policisté ochotni zapsat do přihlašovací přihlášky „povolání“ typu „kapsářka“, „podvodnice“, „kuplířka“, „zlodějka“. Nebo se tam podobné charakteristiky ocitly až ex post jako varování pro kolegy? Je také škoda, že autorka nerozčlenila svůj výzkum chronologicky (např. s předělem v devadesátých letech, kdy začíná migrační boom). Situace „bachovské“ Prahy a situace české metropole počátku 20. století byly i po profesní stránce totiž diametrálně odlišné.

Zajímavější výsledky přináší autorčino zjišťování původu cizinců, kteří se v Praze policejně přihlásili ke kratšímu nebo delšímu pobytu. Zde Lutovská rozvrhla situaci do několika rovin: Vedle souhrnných čísel pro jednotlivé „domácí“ habsburské nebo pro „cizí“ země vedla ještě dvě desetileté sondy do let 1854–1864 a 1904–1914. (Věčná škoda, že je v podstatě nevyhodnotila a jako minimálně komentovaný výstup ponechala jen nepřehledné tabulky – členěné totiž nikoliv podle správních celků, nýbrž abecedně. I zde ovšem opět

platí, že údaje přihlašovacích karet se opírají o mnohdy problematické subjektivní výpovědi jednotlivých občanů. Tak například není jasné, odkud přišlo 136 osob, které za zemi svého původu deklarovaly v té době neexistující Polsko (s. 95). Je možno se domnívat, že snad šlo o Poláky z ruského záboru, protože velká skupina jihopolských migrantů se v konskripci přirozeně hlásila k rakouské Haliči.

Jinak je symptomatické, že největší (a expandující) kontingent v rámci habsburských držav dorazil do Prahy z Dolních Rakous (k nimž tehdy ještě patřila i Vídeň). Stálo by za rozbor, kolik z oněch bezmála čtyř tisíc přistěhovalců na počátku 20. století tvořili čeští studenti, vracející se z vídeňských vysokých škol, nebo obecněji členové české – v Luegerově době tvrdě stíhané – menšiny. Za připomenutí stojí také početní migranti přicházející ze Saska a zejména z ohromného Pruska. Jejich množství je odrazem intenzivních ekonomických vazeb Prahy s německými městy podél Labe. Výraznou migrační dynamiku jinak v pražské konskripci zjišťujeme zejména u částí Předlitavska osídlených slovanským obyvatelstvem: např. z Haliče přišlo do Prahy v letech 1854–1864 celkem 112 osob, v předválečném desetiletí již 663.

Příspěvek Pavlína Lutovské nás nutně vede k závěru, že konskripční listy, resp. cenná databáze, se zřejmě nejlépe hodí k analytickým mikrosondám, kde by výpověď tohoto pramene byla konfrontována s jinými dobovými sériovými materiály. Při sumárních kvantifikačních výzkumech je riziko neopodstatněné důvěry v preciznost dílčích údajů příliš vysoké.

Kapitola Pavla Koblasy se zaměřila na „Aristokracii a její pražská obydlí ve světle policejní evidence obyvatel“. Lze uvítat, že autor hned v úvodu kapitoly připomíná, že konskripční archy nejsou jediným prostředkem evidence obyvatel hlavního města Čech. Archy magistrátního popisního úřadu zachycují pražské domovské příslušníky, cizozemce a majitele domů. Význam ovšem nepozbývají různé schematismy a adresáře a od roku 1869 především archy sčítání lidu. K dispozici je i seznam veškeré šlechty vyšší i nižší z roku 1836 (613 urozenců žijících v městech pražských) a druhý, mladší z let cca 1856–1862.

Koblasa sestavil, resp. otiskl řadu seznamů aristokracie žijící v Praze: Především je to soupis k roku 1848, vytvořený podle adresáře z roku

1848, poté soupisy k rokům 1884 a 1889, též podle pražského adresáře. Na základě policejních přihlášek pak autor vypracoval soupis 39 rodin z řad pozemkové aristokracie a ukázal, kdo a kde bydlel ve sledovaném období. Pro nižší šlechtu, kterou Koblasa pokládá za typickou střední třídu, pak specifikuje, kde se kumulovala její bydliště a jaká povolání tito lidé vykonávali. Speciální pozornost autor věnuje areálu Pražského hradu, ve sledované době poměrně bohatě obydleného.

Na tuto kapitolu navazuje jako příloha Seznam šlechtických rodin bydlících v Praze (1839) a Seznam šlechtických rodin bydlících v Praze podle čísel popisných (1856). Poslední kapitolu knihy tvoří Pavlou Lutovskou a Stanislavou Hřebíčkovou zpracovaný Výběrový německo-český slovník povolání, sestavený na základě pražských policejních přihlášek. Knihu uzavírá anglické Summary a obsáhlá obrazová příloha.

Jiří Pešek

Pavel Kladiwa – Petr Kadlec – Dan Gawrecki – Andrea Pokludová – Petr Popelka, NÁRODNOSTNÍ STATISTIKA V ČESKÝCH ZEMÍCH 1880–1930. MECHANISMY, PROBLÉMY A DŮSLEDKY NÁRODNOSTNÍ KLASIFIKACE I–II, Ostravská univerzita – Nakladatelství Lidové noviny, Ostrava – Praha 2016, 307 + 440 stran.

Rozsáhlou monografii, napsanou jakoby jedinou, blíže nediferencovanou rukou pětice opavských a ostravských historiků, otevírá apriorní tvrzení: „Moderní národ vznikl v průběhu procesu, v němž vrstvy nesoucí národní vědomí přesvědčovaly široké vrstvy obyvatelstva o tom, že loajalita k národu se jim vyplatí, neboť pomůže vyřešit společenské a hospodářské problémy.“ (I., s. 7) A o pár odstavců dále autoři říkají: „Rozsáhlé klasifikační procesy totiž mohly vygenerovat částečně rozdílné odpovědi na otázku, kdo je kdo v národnostním ohledu. Prozkoumat, jak nastavení kritérií a způsobu provedení národnostní či jazykové statistiky ovlivnilo výsledná čísla, patří k hlavním cílům této knihy.“ (Tamtéž)

Národ a národnost jsou tu v podstatě prezentovány jako svého druhu produkty, nabízené neinformované, nerozhodné, konkurencí přetahované veřejnosti na trhu, přičemž úspěchy této operace byly údajně zjišťovány nestandardizovanými, resp. manipulovatelnými a manipulovanými postupy a technikami. Autoři vysvětlují, že národy se „v posledních letech existence monarchie stávaly základní složkou Předlitavska a jeho ústavního systému“, ač státní režim legitimně užívající němčiny jako správního jazyka „jako celek zůstával multinacionální, a tedy svým specifickým způsobem nenacionální“. „Zájmem státu nebyla podpora nacionalismu, českého, německého ani polského, byť měl stát logický zájem na tom, aby co nejvíce jeho občanů bylo schopno komunikovat německy. Německá asimilace byla pro něj totiž nejvýhodnější.“ (I., s. 8) To vše se do základu změnilo vznikem Československa, protože potom „zájmem státní moci bylo vykázat co nejvyšší počet příslušníků české (československé) národnosti a naopak podíl národnostních menšin srazit co nejnižší“ (tamtéž). Státní orgány určovaly pravidla sčítání, a to z hlediska zájmu státu. (I., s. 10)

Tato vstupní tvrzení se opírají o nečetné odkazy, v úvodním textu prakticky výhradně na zahraniční literaturu (od Tara Zahry po Jeremy Kinga). Čeští a českoslovenští autoři zůstávají – patrně v zájmu korektnosti – v pasážích polemizujících s „naší historiografií“ (I., s. 9) nezmiňováni. Je pouze opakovaně naznačováno, že většina z oněch „našich“ historiků sídlila a sídlí v Praze a „většinou ignorují Rakouské (České) Slezsko, což považujeme za velký hendikep, který je takřka nepřekonatelný. Převažující ‚pražský‘ pohled na věc, který se příliš neorientuje v moravských či slezských záležitostech, vede k nevyváženosti a svým způsobem i k povrchním závěrům.“ (Tamtéž)

Vše, co jsem dosud citoval, naznačuje, že čteme rozsáhlý polemický elaborát, v podstatě výraz uražené menšinové či provinční povahy. Tento pocit je však přece jen zavádějící. Máme totiž před sebou pramennou práci, opírající se o úctyhodný fundus zahraniční a v nemalé míře i české/československé literatury a především o obdivuhodné množství archivních fondů českých i rakouských archivů. Sub specie problematiky národnosti / obcovací nebo mateřské řeči byly prozkoumány materiály centrální povahy, zemské

i okresní (vzorek 24 okresů, resp. statutárních měst), dále zachované archivy českých i německých nacionálních „obranných“ svazů a konečně došlo i na judikáty nejvyšších soudních instancí.

Vzhledem k rozsahu tohoto materiálu si čtenář nutně klade otázku, do jaké míry šlo o systematický výzkum specifík této masy vybraných regionů a měst? Text knihy je naplněn zajímavými jednotlivostmi z pramenů i dobové publicistiky, resp. citáty z dobových politicko-statistických publikací (autoři pracovali zvláště často se spisy Heinricha Rauchberga z let 1890–1908: jeho *Der nationale Besitzstand in Böhmen* z roku 1905 je tu snad nejčastěji citovanou knihou) a ovšem i z polemik, které vyvstávaly v souvislosti s jejich vydáním. Poněkud problematičtěji vyzní odpověď na otázku, zda toto bohatství bylo také relevantně interpretováno nebo zda autoři neuvízli v síti dobových, ne vždy meritorně relevantních národně polemických přestřelek.

První svazek knihy přináší po úvodních obecných pasážích o terminologii a praktickém významu sčítání obcovací řeči / národnosti kapitolu o „evropské praxi sčítání národních či jazykových kategorií do roku 1938“ a rozsáhlou, vnitřně na četné podkapitoly o sčítání lidu v českých zemích a ve Vídni rozdělenou stať o „předlitavských cenzech“ (I., s. 57–203). Poté následují přílohy se soupisy vystoupení, interpelací i návrhů stran národnostních otázek sčítání lidu, prezentovaných na říšské radě, v českém, moravském a slezském sněmu. Nakonec přicházejí tabulky s „nacionálními“ výsledky sčítání lidu v letech 1880–1910 v celých českých zemích i ve vybraných lokalitách (I., s. 229–246), a konečně poznámky, jakož i jmenný a místní rejstřík. Do textu jsou vsazeny barevné mapové přílohy z *Tobolkovy České politiky* z roku 1906, z již zmíněného Rauchbergova *Besitzstandu* z roku 1905 a z *Zemmrichovy Sprachgrenze und Deutschum in Böhmen* z roku 1902.

Druhý svazek začíná kapitolou o sčítání lidu v českých zemích v období první republiky (II., s. 8–188), následuje kapitola o národnostní identifikaci Židů při sčítáních v letech 1880–1910 a kapitola o tzv. soukromých sčítáních obyvatelstva (II., s. 207–226). Další kapitoly jsou věnovány „obranným spolkům“ při sčítání z let 1890–1930, poté podnikateli jako národnímu agitátorovi (na příkladu Hermana Brasse na Zábřezsku) a konečně vědecké reflexi změn ve sčítání

lidu do roku 1930. Na tak rozsáhlou knihu nepřiměřeně krátký závěr (II., s. 283–287) obsahuje i výhledy proměn národnostní struktury českých zemí v poválečném období až do roku 2011. Následují opět příloha s dotazy, interpelacemi a návrhy v Národním shromáždění, německá jazyková (národnostní) mapa Československa k roku 1921 od Albina Oberschalla, tabulky s výsledky sčítání lidu v letech 1910–1930, poznámky a rejstříky.

Pozitivem publikace je, že přináší mnoho zajímavých dílčích zjištění o každodenní praxi nacionální identifikace a o politických tlacích, které provázely a lokálně zřejmě i znehodnocovaly výsledky národních/jazykových statistik, vznikajících na základě sčítání lidu. Je samozřejmé, že nejzajímavější pozorování autoři podávají pro migracemi dlouhodobě formovaný a populačně komplikovaný slezský či severomoravsko-slezský region, který jim je důvěrně známý z řady předchozích výzkumů. Tam, kde přecházejí na celozemskou, resp. zejména republikovou úroveň, jsou jejich zjištění méně průkazná a podložená. Hlavním tenorem výkladu je – řekněme s nadsázkou – apoteóza korektních poměrů (určování národnosti při sčítání lidu) za habsburské monarchie („v Předlitavsku“) a podstatné zhoršení, tedy přechod od kritéria „řeči obcovací“ k „řeči mateřské“, spojené s údajným českým státním asimilačním tlakem na národnostní / jazykové menšiny za první československé republiky.

Právě v líčení přechodu od zjišťování – moderně řekněme – obvyklé komunikační řeči k novému standardu řeči mateřské nebo rodné vidím největší problém knihy. Autoři na samém počátku druhého dílu (s. 8) sice zmiňují, že sčítání, které se mělo podle zákona konat v roce 1920, začala řešit (předlitavská) Ústřední statistická komise v dialogu s ministerstvem vnitra již v dubnu 1918 s tím, „že je nutná změna zákona o sčítání lidu“. Proč ale vyvstala tato nutnost, to už tato kniha neříká a odkazuje jen na zprávu jmenované komise. Bylo by přitom možné a de facto nutné upozornit na skutečnost, že na mezinárodním statistickém kongresu v Berlíně byl (za účasti rakouských zástupců) již roku 1904 celoevropsky, resp. šíře mezinárodně dohodnut posun od statistického zjišťování řeči obcovací, tedy přechod od otázky po tom, jakým jazykem ten který občan většinou hovoří, k deklaraci řeči mateřské, tedy k údaji o tom, jaký je jazyk jeho rodiny. Argumentem bylo, že občan může v zaměstnání většinou

hovořit jednou řečí a v soukromém životě taktéž většinou jazykem jiným. Vstup této změny do platné praxe byl již tehdy pro celou Evropu dohodnut na rok 1920. A dodejme hned, že týž standard platil i pro rok 1930, takže je zbytečné divit se tomu či líčit tuto skutečnost jako asimilační manipulaci československé vlády (srovnej II., s. 285).

Je samozřejmé, že předválečná dohoda nemusela být roku 1918 v podmínkách trvající války pokládána za závaznou, jestliže však ve Vídni vyvolala iniciativu k legislativním úpravám, je zřejmé, že byla brána vážně. Ostatně – připomeňme, ač to autoři nezmiňují – že ani předchozí úprava, tedy zjišťování řeči obcovací, také nebyla plodem geniality rakouské státní správy, nýbrž opět produktem mezinárodních úmluv, přijatých na základě dvacet let trvající mezinárodní diskuse (od statistického kongresu v Bruselu 1853 až do kongresu v Petrohradě 1873), v níž se prosadil takto formulovaný pruský návrh. Rakousko od počátku upozorňovalo na komplikovanou jazykovou situaci v monarchii a stavělo se proti jednoznačnému připsání každého člověka pouze k jedné řeči. To však ztroskotalo na německém odporu. Celý tento proces nalézání mezinárodního standardu a posléze změn v národnostní/jazykové statistice je podrobně vylíčen v práci Jörna Leonharda a Ulrike von Hirschhausen z roku 2009, kterou autoři neznají. Odkazuje se na ni však v o málo novější práci téhož autorského dua, kterou autoři recenzovaného díla – dle bibliografie – údajně četli.¹

Zůstává samozřejmě otázkou, do jaké míry čeští zemští i komunální statistici tyto mezinárodní úmluvy a standardy reflektovali. A lze také s jistotou počítat s tím, že v dramatických prvních poválečných letech v této věci (i zcela politicky účelově) většina politiků všech úrovní spíše vyjadřovala svůj vlastní názor, než aby se skláněla před platnými mezinárodními úmluvami. Již v Zákonu o zřízení samostatného státu československého z 28. října 1918 (vyhlášen byl ve Sbírce

1 JÖRN LEONHARD – ULRIKE VON HIRSCHHAUSEN, *Empires und Nationalstaaten im 19. Jahrhundert*, Göttingen 2009, s. 56–58. Srovnej též ULRIKE VON HIRSCHHAUSEN, *People that Count. The Imperial Census in Nineteenth and Early Twentieth-Century Europe and India*, in: *Comparing Empires. Encounters and Transfers in the Long Nineteenth Century*, (edd.) JÖRN LEONHARD – ULRIKE VON HIRSCHHAUSEN, Göttingen 2011, s. 145–170.

zákonů pod č. 11/1918 Sb. z. a n.) byla však deklarována dočasná recepce rakouské legislativy, tedy také těchto norem. A republika, které velmi záleželo na mezinárodním uznání její legitimacy, rozhodně netoužila zbytečně bořit platné mezinárodní úmluvy. Ty byly – jako v ostatních meziválečných státech – pouze drobně adaptovány a účelově konkretizovány.

O tom konečně sami autoři hovoří již v kapitole „Evropská praxe sčítání národnostních či jazykových kategorií do roku 1938“, která s ohledem na národnostní/jazykovou statistiku dochází k velmi skeptickým, bezmála nihilistickým, výsledkům: „Jednoznačný závěr na základě srovnání, realizace a výsledků cenzů – byť jen v oblasti zjišťování jazyka a národnosti – není dost dobře proveditelný. Avšak i při vědomí obrovských disproporcí a různých metodických problémů by nebylo správné rezignovat na výpovědní hodnotu moderních sčítání lidu.“ (I., s. 55) A tamtéž autoři uznávají, že disproporce ve zjištěných číslech „jak se zdá, byly markantnější v Polsku nebo v Německu než v meziválečném Československu“ (tamtéž). O čem to tedy vůbec vedou debatu? Nedostali se do (možná i negativní) závislosti na dobovém národně-politickém diskurzu? Tvrzení, že „do nárůstu české národnosti v roce 1921 se promítl v měřítku celých českých zemí především faktor nové státní moci a s ním související změna kritéria sčítání“ (II., s. 281), ukazuje tím směrem.

Nasvědčuje tomu též – v dokumentování dobových diskusí nesporně silná – kapitola o národní identifikaci Židů při sčítáních v letech 1880–1930. (Mimořadně: již to, že tu jsou židé, tedy primárně náboženské společenství, psáni s velkým Ž, svědčí o skutečnosti, že je autoři jako národnost akceptují – ač argumentují v protisměru.) Autoři nejprve konstatují: „Přesný obraz národní a jazykové identifikace Židů v období před rokem 1918 provedená předlitavská sčítání lidu neposkytují, podobně jako v případě Čechů, Němců a Poláků.“ (II., s. 194) Pro první republiku pak dospívají k závěru: „K židovské národnosti se jako k jediné mohli jedinci přihlásit bez ohledu na jakýkoli objektivní znak, který by je svazoval. Také tímto způsobem se mělo maximálně přispět k úspěchu ve sčítání, což v praxi znamenalo vykázat co nejvyšší počet příslušníků československé národnosti jakožto vládnoucího národa mladého státu.“ (II., s. 204) Ponechme stranou skutečnost, že tato pasáž nemá logiku. Jinak je

to ovšem poměrně věrný ohlas dobové, ale dlouho i poválečné sudetoněmecké argumentace. A to úplně pomíjíme skutečnost, že reálné počty osob, přihlásivších se jako „Židé“, nehrály přinejmenším v českých zemích významnější roli. (Srovnej II., s. 305, kde se z tabulky dozvíme, že v roce 1921 bylo v obyvatelstvu Židů v Čechách 0,17 %, na Moravě 0,58 % a ve Slezsku 0,59 %.) Označovat je za „kingmakery“ (II., s. 204), pomáhající Čechům utiskovat německou menšinu na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, pak považují za vybočení z etických regulí vědecké práce.

Položme si nakonec otázku, zda kniha, která Prahu vybrala jako jednu z konkrétních sond, přináší něco nového také pro poznání komplikované a zajímavé, již značně prozkoumané pražské situace. Se smutkem konstatujeme, že nikoliv. Zůstalo u výroků typu: „Z původních českých premis (Benešovy přísliby v Paříži) se nicméně hned na počátku první republiky vytratila němčina jako druhá řeč země a jazykové právo se stalo nejspornější složkou československého národnostního práva. Zmizela dvojjazyčná Praha...“ (I., s. 34) Autoři samozřejmě nesdělují, komu Beneš v Paříži němčinu jako druhou zemskou řeč příslibil. Už zcela stranou pak nechávají otázku, proč prohlásit německou Prahu, která tvořila roku 1921 podle sčítání lidu 4,5 % obyvatel metropole, za „zmizelou“? Vždyť tu i po redukcích početně přebujelého jazykově německého školství v prvních poválečných letech zůstalo pět středních škol, Německá univerzita, Německá technika, tři německy hrající divadla atd., to vše financováno z městské, resp. státní pokladny. O bohatém německém publikačním, spolkovém a obecně kulturním životě v meziválečné Praze nemluvě. Tato skvělá – německo-židovská a mezinárodní – německá Praha zmizela až s nacistickou okupací, kdy nový režim škrtl dotace, vlastnil majetek německých spolků a postupně zlikvidoval ty představitele „německé Prahy“, kterým se nepodařilo emigrovat. Nahradili je příchozí „z Říše“, kteří už k tradici německé Prahy nepatřili. To vše ale leží až za horizontem úvah autorů recenzované knihy.

Její možná největším metodickým problémem je, že přece jen parciální jazykovou/nacionální problematiku vytrhla z kontextu celku sčítání lidu a absolutizovala ji. Uvědomme si ale, že cenzus byl prováděn s celou řadou dalších praktických (velmi často také politicky tematizovaných a rozporovaných) cílů a otázek. Řekněme rovnou

(a opět se můžeme odvolat na Leonarda a Hirschhausen), že hlavní motivy k systematickému sčítání a k mezinárodní koordinaci těchto akcí ležely od poloviny 19. století v oblasti zájmu státu o systematizaci a možnosti zvýšení daňových výnosů a o reálné počty mužů použitelných pro vojenské účely. Až poté přicházela na řadu otázka religijní a posléze i komunikační či národnostní.

Jiří Pešek

Ladislav Baletka – Tomáš Baletka – Eva Čermáková – Zdeněk Pomkla, VALAŠSKÉ MEZIŘÍČÍ. HISTORIE, KULTURA, LIDÉ, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2017 (= Dějiny českých, moravských a slezských měst), 491 stran.

Do ediční řady *Dějiny českých, moravských a slezských měst*, ve které Nakladatelství Lidové noviny vydalo již přes dvacet titulů, přibyl svazek věnovaný Valašskému Meziříčí. Moderní zpracování historického vývoje, jež by obsáhlo období od pravěku až do současnosti, toto moravské město dosud postrádalo. Úkolu se chopil autorský kolektiv tvořený zejména rodinným tandemem Ladislava a Tomáše Baletkových, který doplnili autoři stručných pasáží k pravěkému osídlení (Eva Čermáková) a k období první světové války (Zdeněk Pomkla). Po formální stránce se publikace snaží dostat úzu převažujícímu ve výše zmíněné ediční řadě – obsahuje chronologicky uspořádaný hlavní text, dále poznámkový aparát, jmenný, místní a věcný rejstřík, seznam použité literatury a soupis vyobrazení. Seznam pramenů sice chybí, ale do jisté míry je nahrazen soupisem použitých zkratk archivů, archivních fondů a edic pramenů. Obsahový nadstandard představují kvalitně zpracované přílohy soupisového charakteru, seznamy purkmistrů, starostů, členů městských rad, okresních hejtmánů i místních katolických farářů. K formálnímu vybavení díla

mám pouze drobnou připomínku: postrádám v knize předmluvu, v níž by autoři objasnili své záměry, například jaké publikum chtějí oslovit, respektive jakou zvolili koncepci.

Knihou svou chronologickou strukturou víceméně reflektuje klasické členění historických období v českých dějinách. Největší pozornost je věnována vývoji města ve 20. století (například průběhu sametové revoluce ve Valašském Meziříčí se dostalo samostatného oddílu, na který navazuje ohlédnutí za nejnovějším děním). Vylíčení historie města předchází dvě krátké kapitoly, z nichž první je podle mého názoru mírně problematická. Je pojmenována *Název města a jeho symboly*, ale kromě toho, že se zabývá vývojem názvu města a údaji o pečeti a městském znaku, poskytuje hlavně shrnutí základních zeměpisných údajů. Problematika názvu Valašského Meziříčí se navíc objevuje ještě na několika místech v části o středověku. Přínosná je druhá kapitola věnovaná historiografii města, ve které jsou přehledně představeni raně novověcí kronikáři i pozdější, namnoze amatérští badatelé v oblasti meziříčských dějin. Jádro profesionální literatury k tomuto tématu představuje práce Ladislava Baletky, dlouholetého ředitele Okresního archivu Vsetín, jenž v přípravných analytických studiích vytvořil širokou základnu pro syntézu historie Valašského Meziříčí.

Tvůrci publikace stáli před metodickým problémem, jak uchopit dějiny Valašského Meziříčí, když se ve skutečnosti jedná nejen o město samotné, ale také o dějiny Krásna nad Bečvou a dalších, dříve samostatných obcí, které dnes tvoří součást města. Zejména městečku Krásno je v knize věnována soustavná pozornost, což se ukazuje jako nezbytné již v pasáži věnované středověkým počátkům Valašského Meziříčí. V jedné z prvních písemných zmínek (1377) je Meziříčí uváděno jako město Schoenstadt, tj. Krásné Město. Ladislav Baletka přesvědčivě vyvrací hypotézu o tom, že by se snad jednalo o Krásno, které již v této době existovalo. Název Schoenstadt se v souvislosti s Meziříčím občas objevuje až do 16. století, kdy již zcela zvítězilo označení plynoucí z polohy města mezi dvěma řekami – Rožnovskou a Vsetínskou Bečvou.

Je třeba ocenit, že ačkoliv autentické písemné zprávy o založení města neexistují, autor se této problematice nevyhнул a kriticky

zhodnotil dosavadní teorie o počátcích Valašského Meziříčí. Následující výklad středověkého období je však koncipován již zcela tradičně. Soustřeďuje se především na střídání držitelů města, které bylo lénem olomouckých biskupů. Ti ho nespravovali ve vlastní režii, ale prostřednictvím manství ho propůjčovali svým služebníkům nebo jiným zájemcům. Důraz, jenž je kladen na rekonstrukci dokladů o meziříčských manech, vychází z typu dochovaných pramenů. Ladislav Baletka využil zejména listinný materiál uváděný v moravském diplomatáři, a dále zemské desky olomoucké i brněnské.

Předbělohorská doba nabízí již mnohem bohatší pramennou základnu pro dějiny Valašského Meziříčí, které tehdy zažívalo nebývalý rozmach. Dokládá to nejen stavba městských hradeb, ale i dočasné připojení městečka Krásna k městu Meziříčí, které se stalo centrem panství Rožnov. Ladislav Baletka, jenž se ujal i vyličení období před Bílou horou, předkládá čtenářům pestrou škálu tematických okruhů a umožňuje tak poměrně plastický pohled na vývoj města. V centru vyprávění stojí stále představitelé šlechtických rodů držící Valašské Meziříčí, ale autor se zabývá také městskou a soudní správou, stavebním vývojem města či náboženskými poměry.

Město v pohnutých časech třicetileté války poutavě zachytil Tomáš Baletka, jehož autorský podíl na knize je nejrozsáhlejší. Výklad je zaměřen především na specifikum pobělohorských dějin východní Moravy – valašská povstání, která Meziříčí zasáhla celkem třikrát. Autor objasňuje původ povstalců, které nelze ztotožňovat s Valachy, tedy pastevcí tzv. valašského dobytka. Skutečnými odpůrci císaře, místní vrchnosti a katolické církve byli poddaní z vesnic, k nimž se přidružovali měšťané a někteří příslušníci šlechty. V celém oddílu k třicetileté válce se povedlo zdařile provázat městské dějiny s dějinami zemskými a podat živý obraz města v dramatické době.

Následující kapitola, která dovádí historii Valašského Meziříčí až do roku 1848, se soustředí především na správní a hospodářský vývoj. Tomáš Baletka vyzdvihuje období druhé poloviny 17. století, kdy vzrostl význam města jako aristokratické rezidence Žerotínů. V případě dalších pohledů na dějiny Meziříčí se jedná spíše o krátké sondy, ať už se týkají sociální skladby obyvatelstva, nebo náboženského života. Lze také litovat, že ve vyličení barokní doby nebyl větší

prostor vyhrazen prosopografii měšťanů a dalších obyvatel města. Aktuální stav výzkumu dle mého názoru neumožnil autorům zpracovat širší okruh témat.

Komplexnější pohled na město nabízí kapitola, která zachycuje dobu utváření občanské společnosti a končí vypuknutím první světové války. Je to období velkého rozvoje Valašského Meziříčí, jež se stalo mimo jiné i sídlem okresního hejtmanství. Na zlaté éře města měl zásadní podíl starosta Alois Mikyška, přezdívaný „valašský král“. Impozantní kariéra tohoto meziříčského advokáta zahrnovala kromě dlouholetého členství v městském zastupitelstvu i post poslance říšské rady. Mikyška využíval svůj vliv ve prospěch města a zasloužil se například i o zakládání několika středních škol, což Meziříčí vyneslo označení „valašské Athény“. Autorům slouží ke cti, že dokázali přínos starosty Mikyšky zhodnotit kriticky a upozornit též na některé jeho problematické kroky. Významnou roli v dějinách města sehrál i Tomáš Garrigue Masaryk, který za východomoravský region kandidoval do říšské rady v letech 1907 a 1911. V knize jsou Masarykovy návštěvy Valašského Meziříčí velmi dobře zmapovány. Tomáš Baletka v tom mohl navázat na již existující literaturu. Na novém pramenném výzkumu je naopak založena část věnovaná hospodářskému vývoji města v druhé polovině 19. století, která obsahuje řadu zatím nepublikovaných informací o místních průmyslových podnicích. Mnohé čtenáře však může překvapit obecný úvod o hospodářství, vycházející z literatury staršího data, což se mírně odráží i na použitém slovníku, například na obratu o „vládnoucí ideologii dravé buržoazie“.

Za kvalitně zpracovanou, byť rozsahem skromnější, lze označit i kapitolu o období 1914–1918. Zdeněk Pomkla v ní líčí zhoršující se životní podmínky obyvatel města za první světové války. Pozornost věnuje jak rakousko-uherským vojákům pocházejícím z Valašského Meziříčí, tak i legionářům.

Éra první republiky získala v recenzované knize velký prostor. Výklad je zprvu soustředěn na vývoj města v souvislosti s politickými dějinami Československa a na události v komunální politice, z nichž nejvýznamnější bylo připojení města Krásna k Valašskému Meziříčí v roce 1924. Tento krok hodnotí Tomáš Baletka jednoznačně pozitivně, nová sídelní aglomerace mohla podle něj řešit své

potřeby jednodušeji, ať už to byla problematika školství, nebo stavba centrálního nádraží či nouzových bytů. Spolu se všeobecným vývojem města se ke slovu dostává i širší okruh zpracovaných témat: opomenuty nezůstaly kultura, sport a tělovýchova či náboženské poměry. Poněkud překvapivě zařadil autorský kolektiv historii meziříčského školství od jeho počátků v raném novověku do poloviny 20. století do výkladu o první republice. To ovšem nic nemění na kvalitě textu. Již tradičně je velmi přehledně a podrobně zachycen vývoj průmyslu a živnosti ve Valašském Meziříčí, kde pracovaly dodnes úspěšné podniky: pražírna kávy Dadák, Valašská mlékárna či gobelínová manufaktura. Celá kapitola o období 1918–1938 se přitom výrazně opírá o dosud nepublikované archivní prameny. Řada drobných, konkrétních informací o životě ve městě, které se zde objevují, činí výklad na jedné straně čtivějším, na druhé straně částečně připomíná kronikářský styl psaní.

Velmi poutavým způsobem je podána kapitola o období protektorátu. Tomáš Baletka klade důraz zejména na protifašistický odboj, přičemž plastické vyličení osudů jednotlivých aktérů prozrazuje autorovo osobní zaujetí tématem. Stranou zájmu však nezůstaly ani průběh obsazení města nacisty, obtížné životní podmínky obyvatel Valašského Meziříčí ve válečných letech či boje o město při jeho osvobození. Pochvalu si zaslouží také skutečnost, že text je uchopen zcela původně a je doprovázen četnými citacemi archivních zdrojů.

Následující část knihy přibližuje velice podrobně historii města v poválečném období a za socialismu. Tomáši Baletkovi se podařilo zachytit všechny důležité aspekty ve vývoji Valašského Meziříčí. Již tradičně je tu zastoupen výklad o komunální politice, hospodářství, kultuře, sportu a školství. Záslouhou autora je zcela poprvé zpracováno téma výstavby města v druhé polovině 20. století, problematika dopravy, zemědělství či zdravotnictví. Čtenáře zaujme věrný popis velké epidemie tyfu v padesátých letech, která je dobře známa z aktuálního knižního bestselleru Aleny Mornštajnové *Hana*. Popísána je i ztráta postavení okresního města v roce 1960. To vše je podepřeno rozsáhlým pramenným výzkumem ponejvíce z archivních fondů Okresního národního výboru, později Městského národního výboru Valašské Meziříčí.

Jako problematickou vidím jen pasáž věnovanou nejnovějším dějinám města, zejména vykreslení sametové revoluce. Trebaže Tomáš Baletka připouští, že pro hodnocení událostí roku 1989 a následného překotného vývoje nemáme stále ještě dostatečný odstup, sám subjektivně posuzuje veřejné dění na počátku devadesátých let. Zpochybňování svobodných voleb v roce 1990 či negativní glosy na adresu Občanského fóra dle mého názoru do syntézy dějin Valašského Meziříčí nepatří.

Na závěr je třeba ocenit, jakým způsobem se malý autorský kolektiv dokázal vyrovnat s chybějícím zpracováním některých historických epoch města. Valná část knihy je založena na primárním badatelském výzkumu a zejména Tomáš Baletka odvedl velký kus průkopnické práce. V některých kapitolách se však projevilo, že autoři nemohli navázat na analytické studie, a tak zůstaly některé otázky pouze nastíněny (každodenní život měšťanů ve středověku, národnostní poměry či postavení minorit). Tematická disproportion uvnitř jednotlivých období však není příliš zjevná, jelikož se výklad pro starší dějiny soustředí především na politický a hospodářský vývoj města. Příkladného a nejkompaktnějšího zpracování se dostalo období 1948–1989, pro něž ale také existuje nejvíce archivních pramenů. Za specifikum místních dějin můžeme označit pohlčení samostatného města Krásna nad Bečvou městem Valašské Meziříčí, přičemž vzájemná provázanost obou měst je v celé publikaci zdařile zdokumentována už od svých počátků.

Hana Gutová Vobrátilková

Gerhard Ammerer – Christoph Brandhuber,
SCHWERT UND GALGEN. GESCHICHTE DER
TODESSTRAFE IN SALZBURG, Verlag Anton
Pustet, Salzburg 2018, 223 stran.

Tato populárně vědecká publikace je věnována nejen historii trestu smrti a popravám v Salcburku, nýbrž také dějinám salcburského kriminálního soudnictví se širokým časovým záběrem od středověku až do poloviny 20. století. Autory jsou profesor rakouských dějin na

univerzitě v Salcburku Gerhard Ammerer a vedoucí archivu téže univerzity Christoph Brandhuber. Ammerer patří k současným nejrenomovanějším evropským znalcům sociálních dějin kriminality v raném novověku a v osvěcenské epoše a je mj. autorem řady prací o kriminalitě příslušníků tzv. okrajových skupin společnosti¹ a také rozsáhlé monografie věnované osvěcenským diskusím o zrušení trestu smrti.²

Publikace sestává z osmi částí. V první z nich podávají autoři přehled dějin trestního práva a trestu smrti v Salcburku od středověku do roku 1950, kdy byl ústavním zákonem trest smrti v Rakousku zrušen. Zvláště si při tom všimají raně novověkého a osvěcenského trestního práva a soudnictví. Značnou pozornost zaměřují také na vojenské soudnictví a na implementaci rakouského trestního práva poté, kdy se Salcbursko roku 1807 a definitivně roku 1816 stalo součástí habsburské monarchie.

Ve druhé části se Ammerer a Brandhuber věnují salcburským popravištím. První zmínka o popravišti (šibenici) v Salcburku pochází již z roku 1331. Nejstarší známé vyobrazení salcburského popraviště doprovází zprávu o upálení jistého Žida pro překupnictví z roku 1404. Poté autoři popisují různé typy popravišť doložených na území Salcburska a podrobně probírají zprávy o obnovách a opravách salcburských popravišť ze 17. a 18. století.

Ve třetí části autoři zachycují průběh trestního řízení v 18. století, počínaje zatčením zločince a konče jeho případnou (veřejnou) popravou. Velkou pozornost věnují salcburským vězením, jejichž vývoj lze soustavněji sledovat od konce středověku. V 18. století vykonával kriminální soudnictví v salcburském arcibiskupství tamější Dvorský soud, složený ze 16 až 18 přísedících. Nejvyšším soudcem, který uděloval případné milosti, byl salcburský arcibiskup. V průběhu druhé poloviny 17. a v 18. století se zde také ustálil popravčí rituál. Ve druhé polovině 18. století se staly mnohé popravy v Salcbursku

1 GERHARD AMMERER, *Heimat Straße. Vaganten im Österreich des Ancien Régime*, Wien – München 2003.

2 Týž, *Das Ende für Schwert und Galgen? Legislativer Prozess und öffentlicher Diskurs zur Reduzierung der Todesstrafe im Ordentlichen Verfahren unter Joseph II. (1781–1787)*, Wien 2010 (= MÖSTA Sonderband 11).

objektem zájmu zvláštního žánru tištěné letákové publicistiky (tzv. *Armesünderblätter*). Aby se zvýšil odstrašující účinek poprav, byly pozůstatky některých popravených těžkých zločinců v Salcbursku veřejně vystavovány, a to až do konce 18. století. Pro ostatní popravené pachatele (zejména pro mečem státní zločince a další popravené, u nichž bylo povoleno jejich pohřbení) nechal arcibiskup Jan Arnošt hrabě Thun v letech 1700–1701 zřídit zvláštní hřbitov, kde byli popravení pochováváni v tichosti, tj. bez obvyklých církevních ceremonií.

Ve čtvrté části knihy přibližují Ammerer a Brandhuber užívané způsoby výkonu trestu smrti. Zajímavým zjištěním je, že v Salcburku byl již v září 1678 použit nástroj podobný gilotině (použité poprvé ve Francii roku 1792), a to k popravě odsouzeného pachatele mladšího čtrnácti let. Týmž popravčím nástrojem bylo do podzimu 1679 popraveno ještě několik dalších dětí a mladistvých odsouzených k smrti v průběhu neblaze proslulých salcburských „procesů Kuby kouzelníka“ (*Zauberer-Jackl-Prozesse*). Těmto čarodějnickým procesům ostatně autoři věnují zvláštní obsáhlou pasáž. Dalšími způsoby výkonu trestu smrti užívanými v Salcburku ve středověku a v raném novověku bylo stětí mečem, oběšení, upálení na hranici, zardoušení (katem u kůlu), lámání kolem a čtvrcení. Upalování byli v Salcburku především pachatelé svatokrádeží. Vedle toho byly na salcburských popravištích vykonávány také zmrzačující a některé tělesné a zneuctující tresty. Nejmasovější poprava, která představovala zároveň demonstraci moci, proběhla v Salcburku roku 1526, kdy zde bylo po porážce selského povstání vedeného Michaelem Gaismairem během několika dnů státo přibližně 100 povstalců.

V páté části se autoři nejprve zabývají obecně profesemi kata a rasa s jejich dobovými charakteristickými rysy. Poté věnují pozornost salcburským katovským rodům 17. a 18. století i profesním kariérám jejich nejvýznamnějších příslušníků, a to s detailním zachycením příbuzenských vazeb a rodinných propojení. Posledním a nejznámějším salcburským mistrem popravčím byl Joseph Franz Wohlmuth (1739–1823). Z jeho činnosti se dochoval podrobný deník, z něhož mj. vyplývá, že v letech 1761–1817 vykonal celkem 92 poprav, z toho 77 stětím a 15 oběšením.

V šesté části Ammerer a Brandhuber probírají změny, k nimž došlo v kriminálním soudnictví v Salcbursku v první polovině 19. století, jednak v důsledku jeho připojení k Rakousku, jednak v souvislosti s reformou trestního práva. Zajímavostí je, že za napoleonských válek v Salcbursku krátce platil reformní bavorský trestní zákoník Paula Anselma Feuerbacha z roku 1813, přičemž Salcbursko od roku 1812 dočasně podléhalo jako nejvyšší soudní instanci bavorskému královskému apelačnímu soudu v Mnichově. Rakouské trestní právo (*Franziscana* / tzv. Haličský trestní zákoník z roku 1803) vstoupilo v Salcbursku v platnost až po jeho definitivním připojení k habsburské monarchii roku 1816. Tehdy byl také zřízen Kriminální soud Salcburského vévodství, který podléhal c. k. Vrchnímu kriminálnímu soudu ve Vídni. Po penzionování J. F. Wohlmutha prováděl popravy v Salcburku kat z Lince. Autoři dále probírají zásadní změny, k nimž došlo v rakouském trestním právu a trestní praxi v druhé polovině 19. století. Na příkladu zavedení chemických analýz k identifikaci jedů autoři připomínají také rozvoj kriminalistiky v tomto období. Poslední veřejná poprava se v Salcburku konala v červenci 1865. Rakouský trestní řád z roku 1873, platný od 1. ledna 1874 (č. 119/1873 ř. z.), v § 404 nařizoval, aby byl trest smrti vykonáván oběšením uvnitř věznice.

V sedmé části autoři prezentují poutavý a faktograficky hutný přehled o dějinách trestu smrti na území dnešního Rakouska na konci 19. a v první polovině 20. století. Uvádějí, že v předlitavské části habsburské monarchie bylo v letech 1867–1903 uloženo 2 774 trestů smrti, avšak pouze 120 vykonáno. V letech 1904–1913 nebyl ze 483 odsouzcenců k smrti císařem omilostněn pouze jeden. Nárůst počtu vykonaných trestů smrti přineslo vypuknutí první světové války, kdy vojenské soudy postihovaly nejen trestné činy vojenských osob, ale byla na ně přenesena také pravomoc trestat politické delikty. První poválečný pokus o zrušení trestu smrti byl v Rakousku v podobě návrhu zákona učiněn již v březnu 1919. Snaha o odstranění kapitálního trestu se projevila také v článku 85 rakouské ústavy z roku 1920, který stanovoval, že se trest smrti v řádném řízení ruší. Okolnost, že trest smrti byl v Rakousku ponechán pro řízení před stannými a mimořádnými soudy, vedla nicméně k tomu,

že od roku 1934 do anšlusu Rakouska v březnu 1938 bylo k smrti odsouzeno 51 osob, z toho 32 v Salcbursku. Soudy přitom postupovaly podle „zákonu na obranu před politickými násilnými činy“ z 12. července 1934.

Krátce po vypuknutí druhé světové války byl v Salcburku zřízen „zvláštní soud“ (*Sondergericht*). Tento soud fungoval vedle řádné justice, jeho rozsudky byly platné okamžitě po vyhlášení a neexistovala proti nim možnost uplatnit odvolání či jiný opravný právní prostředek. V letech 1939–1945 vynesl salcburský *Sondergericht* rozsudek smrti nad 71 osobami, z nichž 54 bylo popraveno. Popravy nebyly přitom vykonávány v Salcburku, nýbrž ve věznici Stadelheim v Mnichově. Zde působil kat Johann Reichhart (1893–1972), jenž mj. v únoru 1943 popravil také sourozence Hanse a Sophii Scholloy. Počet kapitálních trestů v Salcbursku během války postupně stoupal a vrcholu dosáhl roku 1944, kdy bylo vykonáno 21 rozsudků smrti. Exekuce rozsudku smrti byla v té době oznamována veřejnými vyhláškami a plakáty. Jako příklad brutality „zvláštního soudu“ v Salcburku uvádějí Ammerer a Brandhuber popravu z ledna 1945, kdy byl šestadvacetiletý italský dělník Arcangelo Pesenti odsouzen za to, že po náletu na Salcburk ukradl z rozbombardovaného skladového baráku větší množství cigaret, které rozdělil mezi své spolupracovníky.

Pozoruhodnou a dobově typickou salcburskou soudní kauzou v období nacismu byl případ úředníka Roberta Prähausera, vedoucího místního vyživovacího úřadu, který prováděl rozsáhlé spekulace s potravinovými lístky a v září 1943 byl odsouzen k trestu smrti; tento případ využili nacisté v době jeho konání i k propagandistickým účelům. V procesech s válečnými zločinci, které v letech 1946–1948 v Salcburku vedly americké vojenské komise, bylo obžalováno 61 osob, z nichž osm bylo odsouzeno k smrti a čtyři nakonec popraveny. Další procesy s válečnými zločinci byly v té době vedeny také u salcburského zemského soudu. Poslední poprava před zrušením trestu smrti v Rakousku (21. června 1950) proběhla v Salcburku 22. listopadu 1949, kdy byl pro vraždu popraven osmadvacetiletý Ukrajinec bez státní příslušnosti Josef Sopko.

Osmou část publikace tvoří příloha, která obsahuje rozsáhlý poznámkový aparát, seznam zkratk, přehled literatury a seznam

institucí a osob, které poskytly podklady pro publikovaná vyobrazení. Faktografická důkladnost, přesnost a spolehlivost je pro autory samozřejmostí. Jedinou výjimkou z tohoto pravidla je vynechání rakouského trestního řádu z roku 1851 (s. 29), který ovšem platil pouze dva roky. Ammerer a Brandhuber opakují badatelskou legendu, že trest smrti oběšením byl vykonáván výhradně na mužích, a nikoli tedy na ženách (s. 105). Nemám důvod pochybovat o tom, že v Salcbursku a na sousedních teritoriích byli věšeni pouze muži, ale rozhodně nelze toto tvrzení vztahovat na celou habsburskou monarchii či na širší oblast střední Evropy. S autory se také zásadně neshodnu v jejich názoru na ustanovení o deliktu magie v hrdelním řádu císařovny Marie Terezie (*Constitutio Criminalis Theresiana*) z roku 1768 (s. 24). Tím je ovšem výčet mých závažnějších výhrad k recenzovanému dílu vyčerpán.

Kniha je vytištěna na křídovém papíře a bohatě vybavena převážně barevnými vyobrazeními. Odborný uživatel knihy ocení, že mezi vyobrazeními nalezne řadu kvalitních, byť převážně zmenšených reprodukcí z originálních rukopisných archiválií a z dobových tisků. Recenzovaná kniha G. Ammerera a Ch. Brandhubera tak představuje vzorovou populárně vědeckou publikaci, která i přes své určení širšímu laickému publiku přináší četná působivá vyobrazení a udržuje si vysoký odborný standard. To mimo jiné dokládá rozsáhlý poznámkový aparát, odkazující zčásti přímo na prameny, a bezmála dvě stovky titulů v seznamu použité literatury. Zároveň je třeba vyslovit lítost nad tím, že cesta k podobně kvalitní populárně vědecké publikaci o pražském kriminálním soudnictví a dějinách trestu smrti v Praze v širokém časovém záběru od středověku do 20. století bude ještě velmi dlouhá a zabere mnoho času.

Petr Kreuz

Beat Fumasoli, WIRTSCHAFTSERFOLG ZWISCHEN ZUFALL UND INNOVATIVITÄT. OBERDEUTSCHE STÄDTE UND IHRE EXPORTWIRTSCHAFT IM VERGLEICH (1350–1550), Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2017 (= Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Beihefte, Bd. 241), 580 stran.

Publikovanou knihu, disertaci obhájenou na univerzitě v Bernu v roce 2015, je možné považovat za vyvrcholení autorova dlouhodobého zájmu o studium ekonomických a hospodářských inovací pozdního středověku. Tímto svým zaměřením se řadí k celé řadě především anglosaských studií, které v posledních desetiletích kladou důraz na inovativnost pozdně středověké společnosti, a to z hlediska nejen sociálního, ale i kulturního. Rovněž v německé a švýcarské medievis-tice tento přístup nachází stále častěji své uplatnění. Otázky, které si badatelé kladou, jsou mnohdy antropologické povahy. Beat Fumasoli však v tomto ohledu zůstává stát nohama na zemi, i když jeho základní otázka, zda k ekonomickému rozvoji a růstu některých hornoněmeckých měst došlo v důsledku náhody, či naopak pod vlivem inovací, může být pro nezasvěcené nesprávně vnímána jako problém téměř ezoterické povahy.

Autorovo východisko je příkladné. Velmi dobře si je totiž vědom skutečnosti, že exportní produkce představovala ve středověkém hospodářství pouze okrajový segment a stopy po její existenci je možné nalézt pouze v určitých regionech a i v nich jen v některých městech. Za prostor svého zkoumání si zvolil hornoněmecké oblasti římsko-německé říše (Alsasko, německy mluvící části Švýcarska a západní oblasti Rakous) v období mezi polovinou 14. a polovinou 16. století. Ze 656 hornoněmeckých měst, v nichž je podle jeho soudu možné doložit exportní produkci zboží přibližně u padesáti lokalit, si vybral deset příkladů, jež se ale v mnoha ohledech od sebe navzájem liší: Augsburg, Freiburg im Üchtland, Nördlingen, Norimberk, Pasov, Ravensburg, Schwäbisch Gmünd, Špýr, Sankt Gallen a Wangen. Pro srovnání s těmito exportně úspěšnými městy v daném regionu si zvolil Basilej a Řezno, které se naopak v produkci exportních komodit nijak výrazně neuplatnily. Fumasoliho práce je primárně

pojata jako srovnávací, přičemž jejím hlavním účelem je vysledovat určité tendence a odhalit možné příčiny hospodářského úspěchu konkrétních hornoněmeckých měst. Protože se jedná o práci velmi rozsáhlou, autor ve své komparativní analýze vyšel téměř výhradně ze stávajících výzkumů. Volba konkrétních lokalit z padesáti možných byla ostatně podmíněna především dosavadním zpracováním hospodářských a sociálních dějin daného města a autor sám nepodnikl žádný systematický pramenný výzkum. V tomto ohledu je jeho kniha do značné míry omezená, neboť je závislá na starších interpretacích, jejichž míru „pravdivosti“ Fumasoli neverifikuje.

Ve své srovnávací analýze klade důraz na rozkrytí podmínek, jež stály, či spíše mohly stát za hospodářským úspěchem města a za jeho podílem na exportní produkci. Ony podmínky mají v jeho nazírání nejrůznější povahu: absence či přítomnost morových epidemií, dopady vojenských střetů, situování města v rámci obchodních sítí a cest, obchodní struktura daného regionu, vliv panovnických rezidencí, způsob organizace výroby ve městě, existence cílené hospodářské politiky města, technologický pokrok a jeho recepce. Exportní produkci přitom autor definuje jako vývoz ve městě vyráběného zboží do vzdálenosti větší než 150–200 kilometrů.

Fumasoli si klade otázky, zda město jako samosprávná korporace přispělo k ekonomickému růstu měšťanů a jednotlivých exportních řemesel, zda město užívalo konkrétních mechanismů podpory podnikání zaměřeného na export či zda nějakým způsobem exportní produkci kontrolovalo. Prostřednictvím sekundární literatury ony ingerence města do podnikání ve městě sice v mnoha případech dokládá, ke zcela jednoznačným závěrům však nedospívá. A právě z tohoto důvodu si klade otázku, zda za růstem a rozvojem exportní produkce v některých ohledech nestála pouhá náhoda. Onen faktor náhody je však pro něho po mém soudu spíše jakousi únikovou interpretací ve chvíli, kdy se mu nedaří úspěch konkrétního města vysvětlit. Ve skutečnosti ovšem ve svém výkladu často naráží na limity středověkého pramenného materiálu, resp. studií, jež dochované prameny interpretují – a nezdá se mi, že si toho je vždy plně vědom. Na základě pramenů sice mnohdy dokážeme velmi detailně popsat stav – v daném případě hospodářských aktivit – v časově vymezeném období, avšak mnohem hůře již jejich prostřednictvím

dovedeme postihnout skutečnou změnu a příčiny této změny. A stejně tak je velmi obtížné odlišit cílená opatření od opatření „náhodných“, stejně jako jen výjimečně umíme jednoznačně určit skutečný účinek konkrétních nařízení.

V konečném důsledku tak autor dospívá k předpokládanému zjištění, že pro hospodářský růst a rozvoj exportních řemesel a obchodu byly v městské společnosti nejdůležitější aktivity podnikavých jednotlivců, kteří povětšinou pocházeli z tradičních obchodních rodin, disponovali volným kapitálem, který bylo možné dlouhodobě investovat, a zároveň dovedli odhadovat finanční a obchodní rizika, jež v sobě investice do exportní produkce obsahovaly. Naopak zásahy městských korporací do výrobní produkce nepovažuje za příliš významné, neboť se omezovaly především na kvalitu zboží a směřovaly ke standardizaci výroby. Přesto ale, byť spíše v obecné rovině, předkládá názor, že cechovní systém nebyl tím, co by ve většině měst bránilo ekonomickému růstu a orientaci na export. I to je však u něho spíše teze než závěr výzkumu.

Důraz na srovnávací studium, na němž je kniha založena, na jedné straně dobře ukazuje nerovnosti v ekonomickém vývoji jednotlivých měst v daném regionu. Na druhé straně však autorův pokus vysvětlit ekonomický neúspěch Basileje a Řezna tím, že zde obchodníci postrádali dostatečnou motivaci pro zapojení se do exportu, že zde zůstali izolovaní a nespolupracovali navzájem a že rizika u nich převážila nad vidinou zisku, jsou opět spíše apriorní povahy a nevycházejí z interpretace dochovaných pramenů. Mnohé z ekonomického vývoje studovaných měst sice můžeme předpokládat, avšak doložit a vysvětlit skutečné linie ekonomického vývoje je velmi obtížné.

A totéž platí i pro obecné závěry Fumasoliho práce. Tvrzení, že hornoněmecké oblasti byly při přijímání inovací aktivnější a úspěšnější než jiné evropské regiony, mi připadá poněkud nadnesené a v knize nedostatečně doložené. Totéž lze říci i o konstatování, že v tomto regionu hrálo větší roli racionální a cílené jednání ekonomických subjektů než pouhá náhoda. Bojím se, že s přístupem, jaký zvolil, by autor musel říci totéž o všech evropských regionech. V jednom ohledu je však Fumasoliho kniha poučná. Být pouze na základě sekundární literatury, přesto dobře ukazuje, že do exportního obchodu v hornoněmeckých oblastech nebyla nijak výrazně zapojena žádná

česká či moravská města, včetně Prahy. Proč tomu tak bylo, je ale otázkou, kterou neřeší. Ostatně i na ni bychom nakonec museli odpovědět pouze hypoteticky, stejně jako na většinu Fumasolim položených otázek, protože pražské prameny stejně jako prameny nördlingenské, špýrské či basilejské jinou než hypotetickou neumožňují.

Martin Nodl

Piotr Samól, MŁODE MIASTO GDAŃSK (1380–1455) I JEGO PATRIMONIUM, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2018, 422 stran.

Mladé Město Gdańsk patří k nově zakládaným městům v okolí starších sídelních jednotek na území, jež bylo ve 14. a 15. století v držbě řádu německých rytířů. Tomuto fenoménu, tedy zdvojování či v případě Gdaňsku ztrojování samostatných městských obcí, působících povětšinou několik desetiletí nezávisle na sobě, byla v poslední době věnována polskou historiografií velká pozornost. Díky Marku Słoňovi byla dokonce napsána i práce syntetická, jež vznik a existenci měst nejen v Polsku, ale i v západní Evropě nahlíží ze sídelní, právní i ekonomické perspektivy.¹ Pro české prostředí se přitom jedná o vcelku výjimečný jev, protože s výjimkou Prahy a Českého Krumlova se s novými, právně samostatnými městy na území království nesetkáváme.

Snahou panovníků, v případě Prus velmistřů řádu německých rytířů, bylo prostřednictvím nových měst zvýšit státní příjmy a popřípadě i oslabit politickou či ekonomickou moc starého města. Dosavadní bádání soudilo, že v případě řádových nových měst došlo k významnějšímu nárůstu státních příjmů pouze u založení Nového Města Elblągu. Výzkum Piotra Samóla však ukázal, že totéž platí i pro Mladé Město Gdańsk, jež sice nebylo schopné konkurovat Hlavnímu Městu Gdańsk, avšak řádovou pokladnu vskutku obohatilo.

¹ MAREK SŁOŃ, *Miasta podwójne i wielokrotnie w średniowiecznej Europie*, Wrocław 2010.

Autorova práce, v níž se zabývá pětasedmdesátiletým obdobím od založení města v roce 1380 do jeho zrušení/rozebrání počátkem roku 1455, je založena na rozboru výpovědní hodnoty dvou městských knih, které se dochovaly z činnosti kanceláře Mladého Města Gdaňsk. První z nich představuje kniha přijímání za měšťany, která vznikla jako čistopis v letech 1454–1455, druhou pak kniha radní. Jedná se rovněž o čistopis, který zahrnuje zápisy nejrůznější povahy (renty náležející městu, měšťanům a kostelu sv. Bartoloměje, účty městské cihelny, výdaje na městskou školu, resp. od roku 1414/1415 zápisy týkající se soudních pří, nejrůznější účty, darování apod.; zápisy však byly přerušeny v roce 1433, kdy město napadli husité, a poté pokračovaly v letech 1435–1458/1459). Ostatní knihy, z nichž máme povědomí o knize soudní, gruntovní a knize kamerálních účtů, se možná nikdy po zrušení/rozebrání Mladého Města nedostaly do kanceláře Hlavního Města Gdaňsk a s jistou pravděpodobností je s sebou stejně jako pečetidlo odvezl poslední purkmistr Nicolaus Stoltzefuss vel Heiland. Vedle těchto dvou knih autor využil zápisy o osobách žijících v Mladém Městě Gdaňsk v soudních knihách Hlavního Města Gdaňsk a Starého Města Gdaňsk, stejně jako v kopiářích městské korespondence, v cechovních aktech, v kamerálních účtech a gruntovních knihách, jež mu posloužily především jako doklad kontaktů obyvatel všech těchto tří měst. Pramennou základnu následně obohatil o nejrůznější účetní a úřední knihy velmistřů, řádových prokurátorů či jednotlivých komend a především o soupis majetků a příjmů z rent špitálu sv. Alžběty z let 1437–1448.

Základní pozornost Samól věnuje procesu založení města, jeho postupné výstavbě, rozvoji samosprávných orgánů města, církevní organizaci, existenci Mladého Města v souměstí tří samostatných městských obcí, zapojení se Mladého Města do řádové politiky a v neposlední řadě zániku tohoto nového města. I přes omezenou pramennou základnu se autorovi podařilo doložit, že se Mladé Město rozvíjelo jen velmi pozvolna. Samotná lokace byla dlouhou záležitostí, jež trvala nejméně dvacet let. Na počátku devadesátých let 14. století mělo Mladé Město pouze asi 200 obyvatel, do konce století se však jejich počet zvýšil na 1 000. Následný rychlý rozvoj města zastavil útok husitů v roce 1433: na počátku třicátých let ve městě

žilo již 3 500 osob, poté, v době zrušení/rozebrání města, pouze kolem 2 000 osob.

Na založení města se v roce 1380 podíleli dva lokátoři, purkmistři Starého Města Gdaňsk, z nichž každý dostal čtyři parcely v exkluzivním místě při rynku směrem k plánovanému přístavu na Visle a k tomu ještě dědičné rychtářství, k němuž příslušela třetina soudních poplatků. Fakticky se však nedochovaly žádné zprávy o jakékoli správní činnosti těchto lokátorů, z čehož autor vyvozuje, že své parcely i dědičné nároky velmi záhy prodali obci (s. 120). První zmínka o radě pochází z roku 1387: z pozdějšího období víme, že ji tvořili dva purkmistři a dvanáct radních. Činnost městského soudu je poprvé doložena v roce 1395, přičemž samostatná soudní kniha byla založena až o dva roky později.

Zápisy o přijímání nových měšťanů bohužel nedovolují jednoznačně odpovědět na otázku, odkud se rekrutovali zakladatelé města, resp. první obyvatelé města. I přesto jsou autorova zjištění pro genezi Mladého Města podstatná. Městské právo v Mladém Městě Gdaňsk přijalo přinejmenším 30 reprezentantů politické a hospodářské elity Hlavního nebo Starého Města Gdaňsk. Ze 197 patricijských rodin Hlavního nebo Starého Města Gdaňsk se aktivně na ekonomické a správní činnosti Mladého Města podílelo nejméně 25 rodin. Ve skutečnosti jich však mohlo být mnohem více, autorovi se je pouze nepodařilo křížovým způsobem identifikovat. Většina z osob původem ze dvou starších gdaňských měst záhy vytvořila novou patricijskou vrstvu v Mladém Městě. Otázkou, kterou si však Samól neklade, je, zda můžeme tyto osoby v Mladém Městě, jak autor činí, označovat jako patricije, když samotné město po celou dobu své existence nekonkurovalo starším městským obcím a ve všech ohledech za nimi zaostávalo. Pokud většinu zástavby tvořily dřevěné stavby a pokud vskutku neexistovaly žádné normativy, jež by elity Mladého Města vymezovaly vůči ostatním obyvatelům, pak je jen stěží můžeme považovat za patricije, byť pocházely z rodin Starého a částečně i Hlavního Města Gdaňsk a byť se svými původními rodinami zůstávaly nejrůznějším způsobem provázány.

Z hlediska původu a sociálního postavení novoměšťanů v Mladém Městě Gdaňsk Samól nepodnikl samostatnou prosopografickou analýzu. To je nepochybně škoda, protože pro období let 1400–1434

se nám dochovaly zápisy o novoměšťanech z obou měst. Tyto zápisy přitom svědčí jak o nezvykle vysokém počtu přijímání novoměšťanů (ne o migraci) do Hlavního Města Gdaňsk (v průměru 150 osob ročně), stejně jako o podobně intenzivním přijímání novoměšťanů do Mladého Města: do roku 1433 to bylo v průměru 70 osob ročně, po husitském útoku v průměru 34 osob ročně. Obecně se mu ale podařilo vysledovat, že staroměstští patricijové se angažovali a usazovali v Mladém Městě mnohem více než patricijové z Hlavního Města. Být měšťanem v několika gdaňských městech najednou městské právo totiž neumožňovalo – a přenést toto právo do Mladého Města podle Samóla znamenalo ztrátu sociální prestiže. Rovněž členy cechů mohli být řemeslníci pouze v tom městě, kde provozovali svoji řemeslnou cechovně organizovanou činnost. Specifickou kategorií novoměšťanů tvořili cizí kupci, především holandského původu, kteří se tímto způsobem snažili falešně a na oko proniknout do prostředí hanzy, ačkoli Mladé Město Gdaňsk součástí hanzy nebylo. Nízký počet cizinců z Holandska a ze Skandinávie mezi novoměšťany, konstatovaný staršími výzkumy, může být podle Samóla způsoben vedením knihy novoměšťanů. Samól se tím negativně vymezil vůči bádání Theodora Pennerse, který většinu novoměšťanů na základě jmen identifikoval jako Němce z říšského a řádového prostředí.

I přes jen omezené možnosti pramenů z Mladého Města Gdaňsk se Samól pokusil co nejdetailněji postihnout provázanost elit všech tří gdaňských samosprávných měst. Prosopografickým způsobem (s. 234–257) prokázal u několika nejvýznamnějších rodin silnou propojenost mezi Mladým a Hlavním Městem Gdaňsk. Tu pak doplnil analýzou kupeckých aktivit měšťanů na Mladém Městě, resp. jejich uplatnění v kupeckých sdruženích, rentovního podnikání a vlastnění nemovitostí na Mladém Městě měšťany Hlavního Města. Naopak v Mladém Městě samotném byla největším rentovním podnikatelem městská rada. V souvislosti s obchodem jednotlivých měšťanů Samól poukázal na skutečnost, že vybudování přístavu na Visle nemělo pro obchodní aktivity tří gdaňských měst příliš velký význam a přístav (*Bollwerk*) využíval především řád německých rytířů jako překladiště. Pro měšťany gdaňských měst tento přístav sloužil pouze jako pomocný přístav, o čemž svědčí jeho velmi nízký podíl na celkovém objemu gdaňského obchodu (1 – 1,5 %).

Z hlediska vývojových fází Mladého Města Gdaňsk je nejzajímavější otázkou právního zrušení a fyzického zničení/rozebrání v polovině padesátých let 15. století. Podle nejnovějších výzkumů se zdá být zřejmé, že v roce 1433 bylo Mladé Město poničeno během husitského vpádu do gdaňské zátoky, i když patrně nebylo vypáleno jako klášter v Oliwě, karmelitánský klášter či vesnice Rutki, jež byla součástí městského patrimonía. Bohužel prameny, které máme pro období po roce 1433 k dispozici, nám neumožňují určit, zda po tomto datu došlo k nějaké zásadní změně v hospodářské situaci města. Každopádně ve střetu s řádem německých rytířů Mladé Město oproti Hlavnímu Městu Gdaňsk zůstávalo loajální vůči své vrchnosti a nevstoupilo do svazku pruských stavů. S inkorporací Prus do Polské koruny v dubnu 1454 však nakonec souhlasilo, i když ve městě žilo několik příslušníků elit, kteří stáli jednoznačně na straně řádu. V létě roku 1454 pak měšťané již holdovali polskému králi Kazimírovi IV., jenž Mladému Městu potvrdil starší privilegia. Na přelomu roku 1454/1455 však král na naléhání elit z Hlavního Města Gdaňsk rozhodl o rozebrání města, jehož zástavba měla s výjimkou radnice, kostelů a patrně i přístavu ryze dřevěný charakter. Veškeré pokusy odradit krále od zrušení města byly marné, a tak velmi záhy, ještě v zimních měsících, vskutku došlo k rozebrání domů. Tato akce, jak autor soudí, měla především zabránit tomu, aby si řád při předpokládané vojenské akci proti Gdaňsku a polskému králi nemohl z Mladého Města učinit vojenskou pevnost.

Dochované prameny bohužel neumožňují detailně rekonstruovat podobu zániku města. Autorovi se podařilo vyzkoumat, že do rady Hlavního Města byl přijat pouze purkmistr Mladého Města Nicolaus Stoltzefuss vel Heiland, jenž nakonec z města utekl a vstoupil do služeb řádu. Spolu s tím pak autor doložil, že z cechů si v Hlavním Městě uchovali samostatnost pouze řezníci a pekaři. Pro přibližně třetinu obyvatelstva nepředstavovalo jeho zrušení a rozebrání problém z hlediska bydlení, protože v Mladém Městě pouze vlastnili parcely, avšak rezidovali v Hlavním Městě. Rozebrání města ale pro ně samozřejmě znamenalo ekonomickou ztrátu, stejně jako pro ty měšťany, kteří pobírali z parcel a domů renty. Osob, které úplně ztratily možnosti bydlení, bylo podle Samóla asi 1 500. Movitější měšťané podle jeho soudu přenesli své dřevěné domy do nezastavěných

částí Hlavního Města (dnešní ulice Jana Heweliusza a Łagiewniki, popřípadě na starém předměstí), tedy do oblasti, kde byl znovu postaven i rozebraný farní kostel sv. Bartoloměje. Ti chudší však museli v zimních měsících vzít zavděk provizorním bydlením ve špitálech, kostelích či jiných obecních institucích, popřípadě si mohli pronajmout místnosti v měšťanských domech. O jejich faktické existenci však ve skutečnosti nic nevíme. Jen velmi malá část měšťanů se v pozdějších letech dala do služeb řádu, což nepochybně svědčí o tom, že i přes počáteční odpor se nakonec většina bývalých obyvatel Mladého Města nově nastalé situaci přizpůsobila. Z hlediska pramenů se bývalí obyvatelé Mladého Města v populaci Hlavního Města během několika let zcela rozplynuli, takže paměť na ně upadla téměř v zapomnění. Jakési povědomí o Mladém Městě se ale v Gdaňsku přece jen udrželo, jak o tom svědčí autorem publikované plány gdaňské aglomerace ze 16. a 17. století.

Samólova kniha je v mnoha ohledech cenným příspěvkem pro studium geneze tzv. nových měst. Důrazem na komparaci existence Mladého Města ve vztahu k Hlavnímu a Starému Městu Gdaňsk se mu podařilo postihnout význam a postavení města nejen v gdaňském hospodářském regionu, ale i v řádové politice a ekonomice. Jen v omezené míře dochované prameny vytěžil téměř cele a prostor pro další bádání ponechal jen archeologům a do jisté míry i studiu migrace a integrace migrantů do populací dvou měst z gdaňského středověkého trojměstí.

Martin Nodl

DIE WIENER STADTBÜCHER 1395–1430. TEIL 5: 1418–1421, (Hrsg.) Gerhard Jaritz – Christian Neschwara, Böhlau, Wien – Köln – Weimar 2018 (Fontes rerum Austriacarum III/10/3), 464 stran.

Jako mnohá další středoevropská města má i Vídeň dochované středověké městské knihy. V případě této konkrétní edice jde o tři svazky, obsahující zápisy od devadesátých let 14. do třicátých let 15. století (Wiener Stadt-und Landesarchiv, Ms. A 285/1–3). Tradičně bývají

označovány jako knihy testamentů, i když tento název zcela neodpovídá obsahu. Nejde tedy o knihy mimořádné svým stářím – výskyt tohoto typu pramene lze v regionu sledovat již o století dříve – jsou však zajímavé množstvím zápisů, přinášejících informace o pozdně středověké Vídni a jejích obyvatelích a zároveň srovnávací materiál pro studie o dalších městech střední Evropy. V sedmdesátých letech 20. století se tedy začala připravovat edice těchto knih v rámci tradiční ediční řady *Fontes rerum Austriacarum*. První svazek vyšel roku 1989, zatím poslední – pátý – svazek roku 2018. Tento údaj o počátcích edice je nutný, neboť je koncipována v podstatě jako jeden celek. Ediční zásady použité v prvním svazku se nijak podstatně neliší od postupu ve svazku pátém. Text městských knih – vesměs německý – byl transkribován, jednotlivé zápisy byly průběžně očíslovány a opatřeny záhlavními registry, redukovanými na určení typu právního pořízení. Uživatelé se tak svazek zpřehlednil.

Další postup editorů již tak nápomocný badateli nebyl. Opatřili totiž edici velmi stručným úvodem, kde mj. pro detailnější popis a rozbor editovaných městských knih odkázali na nepublikovanou disertaci z dvacátých let 20. století.¹ Podrobný popis a rozbor pramene, stejně jako rejstříky, mají být umístěny až v předpokládaném posledním svazku. Samotný pramen editoři rozdělili na části, které postupně vycházejí v jednotlivých svazcích. Toto dělení je mechanické, nesouvisí nijak s obsahovou ani jinou strukturou městských knih. Užitečným doplňkem je v prvním svazku právněhistorický glosář, sledující typy pořízení obsažené v knihách. V dalších svazcích – a to se týká i pátého, mladšího o téměř třicet let – se na tento glosář opět jen odkazuje, není však znovu přetiskován. Čtenář se tak ocitá v poněkud komplikované situaci, neboť musí všechny tyto údaje dohledávat ve starších částech edice. Jednotlivé svazky v podstatě nemohou fungovat autonomně.

Pátý svazek se, jak již z výše uvedeného vyplývá, od svých předchůdců nijak podstatně neliší. Čtenář je odkázán na glosář v prvním

1 FRIEDRICH WALTER, *Die sogenannten Wiener Testamentenbücher (1395–1430). Eine diplomatische Untersuchung*, ungedruckte Prüfungsarbeit, Institut für österreichische Geschichtsforschung, Wien 1923.

svazku, nalezne však alespoň přehled typů pořízení zastoupených v konkrétním svazku edice. Užitečné informace přináší také seznam vkladů do knihy, jejichž datum se liší od data vydání listiny ve stejné záležitosti. Chybějící rejstřík lze jednak obejít pomocí vyhledávače, pokud čtenář pracuje s elektronickou Open Access verzí,² jednak lze využít postupně aktualizované rejstříky dostupné na webových stránkách Institut für Realienkunde des Mittelalters und der Frühen Neuzeit univerzity v Salcburku.³

Pátým svazkem edice vídeňských městských knih zdaleka nekončí. Jsou plánovány ještě další „ediční“ svazky – ty by měly přinést zápisy knih do roku 1430. Konečně jako závěr celého edičního podniku by měl vyjít svazek obsahující rejstříky k celému dílu a také detailní popis a rozbor editovaných městských knih. Je zřejmé, že během práce na edici se poněkud proměnil editorský tým (na prvním svazku se s G. Jaritzem podílel W. Brauneder, ten spolupracoval ještě na druhém svazku, kdy se k editorskému týmu připojil C. Neschwara), ale přístup editorů stále sleduje základní plán edice. Na počátku je velmi výrazné vnímání knih jako pramene právních dějin, přičemž popis knih a jejich diplomatický rozbor je vyřešen odkazem na výše zmíněnou nepublikovanou disertaci s hypotetickým plánem na budoucí nové zpracování. Edice vídeňských městských knih tak bude mít poněkud netypickou strukturu: Výklad, který zpravidla vlastní edici předchází, bude v závěrečném svazku. Zvolený postup edice brání zhodnocení jednotlivých svazků; ty jsou natolik vázány na celek, že i jejich samostatné používání je obtížné. Klíčovou roli bude hrát výše zmíněný závěrečný svazek, obsahující mj. rejstříky. Na kvalitě rozboru městských knih i kvalitě rejstříků bude do značné míry záviset použitelnost edice.

Zatím lze konstatovat, že pátý svazek přináší přes šest set plnotextově reprodukováných záznamů, využitelných ovšem daleko širším způsobem než jen k výzkumu městského práva. Pro českého badatele

2 URI: <<http://www.oapen.org/search?identifier=648612>>.

3 *Die Wiener Stadtbücher*, Institut für Realienkunde des Mittelalters und der Frühen Neuzeit [online], [cit. 16. prosince 2019], URL: <<https://www.imareal.sbg.ac.at/die-wiener-stadtbuecher/>>.

bude nepochybně zajímavý komparativní přístup, a to v rámci jak městských knih, tak i dalších písemností, dokládajících jednotlivé typy pořízení (např. listinné testamenty), a v neposlední řadě i v rámci sledování nejrůznějších aspektů dějin měst a jejich obyvatel v pozdním středověku.

Hana Pátková

WÜRZBURGER RATSPROTOKOLLE 1454–1465. Bearbeitet von Antonia Bieber unter Mitwirkung von Stefan Petersen und Rainer Scharf, (Hrsg.) Franz Fuchs – Ulrich Wagner, Gesellschaft für fränkische Geschichte e.V. – Wissenschaftlicher Kommissionsverlag, Würzburg – Stegaurach 2017 (= Veröffentlichungen der Gesellschaft für fränkische Geschichte III, Reihe 11), 732 stran, 11 vyobrazení.

Edice würzburšských radních protokolů z let 1454–1456 navazuje na první svazek této pramenné řady, vydaný v roce 2014, jenž zahrnoval zápisy z jednání městské rady z let 1432–1454.¹ K edici byl využit rukopis radních protokolů č. 4 (od f. 40r) a rukopis č. 5 zahrnující léta 1454–1465, jež se sice od sebe navzájem liší formátem, nikoli však charakterem. Badatelsky se přitom jedná o již hojně využívané prameny, o čemž z poslední doby svědčí především studie Rolfa Sprandela, jenž jim v roce 2003 věnoval i zevrubnou diplomaticko-správní analýzu.² Úvod připojený k edici je ale velmi stručný a dosavadní využití pramene bohužel nereflektuje. Stejně tak nijak neanalyzuje věcnou stránku zápisů.

1 *Würzburger Ratsprotokolle 1432–1454. Bearbeitet von ANTONIA BIEBER unter Mitwirkung von ANNA MARIKA FERSCH und KATHARINA RÄTH, (Hrsg.) FRANZ FUCHS – ULRICH WAGNER, Würzburg 2014 (= Fontes Herbipolenses. Editionen und Studien aus dem Stadtarchiv Würzburg, Bd. 9).*

2 ROLF SPRANDEL, *Die Würzburger Ratsprotokolle des 15. Jahrhunderts. Eine historisch-systematische Analyse*, Würzburg 2003.

Druhý svazek ediční řady würzburgských radních protokolů se vztahuje k období vlády würzburgských biskupů a pánů města Gottfrieda IV. Schenka z Limpurgu (1443–1455) a Jana III. v Grumbachu (1455–1566). Za biskupa Gottfrieda se město muselo potýkat s agresivní politikou braniborského markraběte Albrechta Achilla, jež ve svém důsledku Gottfrieda donutila ke správním a hospodářským reformám, jejichž prostřednictvím se snažil zlepšit stav městských financí a udělováním práv a poskytováním úvěrů posílit vztah mezi městem a jeho zázemím. Naopak Jan III., jenž pocházel z prostředí würzburgských radních rodin a stál v opozici vůči svému předchůdci, volil jinou politiku. Během jeho vlády vzrostlo berní zatížení měšťanů, přičemž vybrané finanční prostředky byly vynakládány jak na zkvalitnění městského opevnění, tak na mnoho let trvající vojenské konflikty, především s bamberským biskupem. Zápisy v radních protokolech odrážejí především tyto spory. Řada zápisů se ale rovněž vztahuje ke sporu města s rytířem Jakubem Püterichem z Reichertshausenu, jenž se s městem soudil ohledně nesplacených dluhů, resp. k finančním sporům města s dalšími příslušníky okolní nižší šlechty.

Obdobně jako ve třicátých a čtyřicátých letech byla i v době zachycené touto edicí většina zápisů radních protokolů vedena německy. Zapisoval je městský písař. Podrobný paleografický rozbor ovšem ukázal, že se na nich podíleli i jeho pomocní písaři. Zápisy z jednotlivých zasedání městských rad jsou povětšinou lakonické a týkají se především finančních záležitostí města, stavební činnosti (finančně nákladná stavba honosné radnice v roce 1453 a následně věže) a stavebních předpisů, soudních výroků, trestů vězení apod. Z hlediska obsazování městských úřadů jsou velmi cenné zápisy týkající se jmenování nových městských úředníků či volby nových radní. Na jejich podkladě mohli editoři sestavit velmi detailní seznamy, připojené na závěr edice v podobě soupisů: přehled würzburgských biskupů, purkmistrů, radních podle jednotlivých let v období 1454–1465 a duchovních (jejich jména většinou bohužel nejsou dochoována) i světských členů tzv. horní rady, opět z let 1453–1465, správců městských čtvrtí, písařů, správců berně i berních písařů a vedle nich i dalších městských a dvorských úředníků.

Z hlediska městské správy jsou pozoruhodné poznámky o zasedáních, při nichž nebylo vydáno žádné usnesení, přičemž těchto sezení

bylo v celém období relativně hodně. Cenné jsou rovněž zmínky o radních, kteří se daného jednání městské rady nezúčastnili. Důvody sice neznáme, avšak zasedání neplných rad bylo v padesátých i šedesátých letech vcelku obvyklé. Obligátním zápisům se v celém radním protokolu vymyká pouze podrobný popis tzv. knížecí války mezi Albrechtem Achillem a bavorským vévodou Ludvíkem, na jehož straně stál i würzburgský biskup Jan III. (s. 255–258). Dostí výjimečný je rovněž – v literatuře však již analyzovaný – zápis o skupině cikánů, vedených Philipem Grave zcu Rotenberg.³

Bohemikálních zápisů se ve würzburgských radních protokolech samozřejmě objevuje jen velmi málo. V konci roku 1461 je zmíněn Jiří z Poděbrad v souvislosti s jeho rolí zprostředkovatele příměří mezi würzburgským biskupem Janem III. a braniborským kurfiřtem Albrechtem Achillem (s. 345–345, 363). Jinak prostředí Českého království leželo zcela za horizontem würzburgské městské rady, a to i přesto, že zápisy ukazují, že pole působnosti rady bylo velmi široké a rozhodně se netýkalo pouze vnitřních záležitostí města.

Textová část edice je doplněna soupisem pramenů a literatury a především velmi podrobným jmenným, místním a věcným rejstříkem, přičemž odkazy v něm nejsou uváděny na strany edice, nýbrž na číslo rukopisu a na folioli.

Martin Nodl

Paweł A. Jeziorski, PROSKRYPCJA I BANICJA W MIASTACH PRUSKICH PÓŹNEGO ŚREDNIEWIECZA, Instytut Historii PAN, Warszawa 2017, 334 stran.

V roce 1993 Hanna Zaremska publikovala knihu *Banici w średniowiecznej Europie*, v níž syntetickým způsobem zpracovala problematiku

3 CHRISTIAN KLEINERT, *Pilger, Bettler, edle Herren. Frankfurter Spuren zum Leben der Roma im 15. Jahrhundert*, in: „...Ihrer Bürger Freiheit“. Frankfurt am Main im Mittelalter. Beiträge zur Erinnerung an die Frankfurter Mediävistin Elsbet Orth, (Hrsg.) HERIBERT MÜLLER, Frankfurt am Main 2004, s. 197–229.

vylučování osob z městské obce. V pozdějších letech se k tomuto tématu několikrát vrátila s důrazem na exkluzi v židovských městských komunitách. I když její práce zkoumala prostředí celé západní Evropy, využila při ní i prameny z polského prostředí, jichž se ve srovnání například se středověkým Českým královstvím dochovalo pro 14. a především pro 15. století mnohem více.

Monografii Pawła A. Jeziorského *Proskrypcja i banicja w miastach pruskich późnego średniowiecza* je možné vnímat jako pokračování výzkumů Hanny Zaremské, na něž pro Krakov navázal koncem devadesátých let 20. století Martin Schüssler, jehož studii věnovanou kriminalitě v Krakově autor kupodivu nezná, stejně jako jeho výzkum týkající se Olomouce¹ – možná z toho důvodu, že Schüsslerův přístup ve starší analýze augsburských soudních pramenů podrobil drsné kritice Gerd Schwerhoff.²

Hlavním Jeziorského záměrem bylo ukázat na pramenech z měst řádových, slezských i z Polského království na rozdíly mezi proskripcí a vykázáním z města na rok, na několik let či na věčnost. Podle jeho názoru totiž badání oba tyto právní přístupy směšuje a zaměňuje trest (vyhnání) za právní nástroj (proskripci), jejímž prostřednictvím se městské soudy snažily donutit viníka dostavit se k soudu, tedy podrobit se soudnímu líčení, resp. vyrovnat se s postiženým a jeho dědici. Na druhé straně však i autor uznává, že v právním okruhu lübeckého práva, které se uplatňovalo v některých řádových městech (Staré Město Braniewo a Elbląg), oba tyto právní aspekty splývaly či byly užívány společně. Oproti právnímu okruhu magdeburského práva (v řádovém prostředí práva chelmského) přitom byla proskripce a vyhnání z města povětšinou spojována s konfiskací

1 MARTIN SCHÜSSLER, *Verbrechen in Krakau (1361–1405) und seiner Beistadt Kasimír (1370–1402)*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung 115/1998, s. 198–338; TÝŽ, *Verbrechen im spätmittelalterlichen Olmütz. Statistische Untersuchungen der Kriminalität im Osten des Heiligen Römischen Reiches*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung 111/1994, s. 148–271.

2 GERD SCHWERHOFF, *Falsches Spiel. Zur kriminalhistorischen Auswertung der spätmittelalterlichen Nürnberger Achtbücher*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg 82/1995, s. 23–35).

majetku. Rozdíly panovaly i v tom, že v okruhu magdeburského práva výroky o proskripci vydával městský soud, kdežto v okruhu lübeckého práva městská rada. Pro 15. století pak autor konstatuje existenci tzv. kompetenčního chaosu v mnoha městech, jenž se promítal do pochybností o tom, kdo v praxi výrok o proskripci vydává – a také do toho, že zápisy o proskripci se nacházejí jak v knihách soudních, tak v radních protokolech mnoha měst. V řádových městech do rozhodování městských rad a městských soudů rovněž zasahovali i jednotliví komturové. Naopak měšťané se pokoušeli využívat řádových domů, resp. řádových velmistrů, ke své vlastní obraně před proskripcemi, a to buď tím způsobem, že v řádových domech hledali ochranu, nebo že žádali velmistra, když se ujímal úřadu, buď o anulování trestu, nebo – častěji – o ochranný glejt. Podobné zásahy však známe v Polském království i ze strany krále ve věci jeho poddaných.

Systematickou část knihy představuje přehled dochovaných městských register proskribovaných osob z pozdně středověkých měst (s. 80–93). K němu jen jednu drobnou poznámku. Autor zde tvrdí, že registra proskribovaných byla vedena v mnoha českých městech. Jako jediný příklad však uvádí Cheb a místní Achtbuch, vydanou Karlem Sieglem. O jiných se nezmiňuje, přičemž tvrzení, že takováto registra byla vedena v mnoha českých městech, je silně nadnesené, neboť doklady o jejich existenci jsou z českého i moravského prostředí naopak spíše výjimečné. Na druhé straně ovšem autor správně píše, že v menších městech nebyla vedena zvláštní registra a že zápisy o proskribování, popřípadě o vyhnání z města byly nesystematicky vpisovány do nejrůznějších městských knih (pro české a moravské prostředí to platí pro Olomouc, Stříbro, Jihlavu apod.). Z prostředí dnešního Polska autor širěji popisuje proskripční zápisy z Elblągu, Nového Města Toruń (1358–1412), Chelмна (1330–1430, Starého Města Gdańsk (1439–1453), Bartoszyce (1385–1470, 1432–1587) a Starého Města Braniewo (1399–1435), přičemž řada z nich má dnes k dispozici moderní edice. V evropském kontextu jsou pak velmi výjimečné proskripční zápisy na voskových tabulkách ze zemského gdaňského komturství z let 1368–1419.

Z obecnějšího hlediska si zaslouží pozornost autorovy postřehy, k nimž dospěl komparativní analýzou s jinými prameny. Jasně z nich plyne, že zápisy o proskripcích v městských knihách neevidují

všechny případy, kdy městský soud či rada o proskripci rozhodly. V souvislosti s tím Jeziorski trefně poukazuje na skutečnost, že registra proskribovaných zachycují především osoby, které se nedohodly, nevyrovnaly se svými oběťmi, resp. s rodinami obětí, v případě zabití či fyzického poranění. Z normativních pramenů přitom plyne, že rodina v této době již nijak neodpovídala za spáchané činy. V praxi je ale otázkou, zda v rozporu s normami nebyli další členové rodiny, manželka nebo děti, v souvislosti s proskripcí či vykázaním z města přece jen postiženým či rodinou postiženého nějak popotahováni či šikanováni. Autor rovněž verifikuje zjištění Hanny Zaremské, že pouze malá část proskribovaných osob využívala legálních možností návratu do města, resp. možností sejmout z vlastní osoby proskripci, přičemž o tomto postoji rozhodovaly především finanční možnosti. Stejně tak na konkrétních případech, jež lze zkoumat prosopograficky, Jeziorski ukazuje, že samotná proskripce v okruhu magdeburského práva mnohdy neomezovala hospodářské aktivity konkrétních jedinců.

Pozoruhodná jsou rovněž zjištění týkající se ingerence městského práva do práva manželského, resp. do manželské morálky. V materiálu, který Jeziorski zkoumal, se totiž nacházejí doklady o vykázaní z města nejen v případě znásilnění, ale také v případě cizoložství a dokonce i při uzavření sňatku bez souhlasu rodičů či zákonných zástupců. Bohužel až na výjimky zde však máme do činění pouze s normativy a o skutečné praxi a potýkání se církevního a světského práva v souvislosti s manželskými záležitostmi nám prameny neříkají téměř nic. Nejasnost rovněž nadále panuje v případě tzv. vyhnání se 6 groši, resp. se 6 oboly, jež je doloženo v Toruni a v zápisech chelmského práva.

Samostatnou a velmi cennou část knihy představuje edice soudního registru z Elblągu (sign. 369,1/131), skládajícího se ze tří samostatných částí. První z nich pochází z roku 1415 a představuje soupis 38 osob, které přijaly městské právo. Druhá část obsahuje nejruznější zápisy z let 1416–1664 (opět ve vztahu k novoměšťanům). Třetí část (v rukopisu s. 53–84) tvoří zápisy o proskribovaných a o vykázaní z města (334 zápisů, s. 212–257). Rukopis byl založen někdy na počátku druhé čtvrtiny v 15. století, přičemž nevíme, zda na Starém, nebo na Novém Městě Elblągu. První část zápisů

je provedena jednou rukou z doby před koncem první čtvrtiny 15. století. Z toho plyne, že se jedná o přepis či výpisy ze starších soudních register – pravděpodobně o ty, jež nebyly anulovány. Rukopis tak připomíná zápisy proskribovaných z Nového Města Toruně, které před nedávnem publikovala Božena Wyrozumská. V pozdějším období byla již elbląská registra vedena soustavně, různými písaři. Avšak i zde je otázkou, zda se nejedná o přepisy z jiných soudních protokolů. Spíše bych se však klonil k názoru, že nikoli. Naopak po roce 1456 máme opět do činění jen s ojedinělými zápisy, jež svědčí o tom, že se charakter registru opět změnil.

O systematické vytěžení zápisů ve vztahu k dějinám Elblągu, pro který máme dochovánu řadu berních a jiných pramenů městské provenience z 15. století, se Jeziorski bohužel prozatím nepokusil. Do značné míry je tomu tak ale jistě proto, že identifikace osob vedených v registru proskribovaných s osobami v jiných pramenech je i v případě Elblągu velmi obtížná, ba přímo nemožná. Každopádně autorova kniha je cenným podnětem pro bádání o městské společnosti a městské kriminalitě 14. a 15. století.

Martin Nodl

**Eva Jullien, DIE HANDWERKER UND ZÜNFT
DER STADT LUXEMBURG IM SPÄTMITTEL-
ALTER, Böhlau, Köln – Weimar – Wien 2017, 320 stran.**

Nová kniha Evy Jullien může na první pohled působit jako jedna z mnoha publikací, které pojednávají o cechovním vývoji jednoho vybraného města. Tento dojem však rychle vezme za své poté, co se blíže seznámíme s východisky výzkumu a užitou metodou. Autorčiným cílem totiž nebyla pouhá revize staršího bádání o ceších města Lucemburku, nýbrž představení všech aspektů života řemeslníků v pozdně středověkém městě. Lucemburk zde vytváří „pouze“ velmi zajímavou kulisu města na hranici dvou kulturních i jazykových okruhů. Po prostudování knihy je možno s radostí konstatovat, že se autorčin záměr vydařil. Vědecké veřejnosti se tak dostává do rukou pozoruhodná publikace, která přináší nejen nové poznatky

o životě řemeslníků v pozdním středověku, ale zároveň i mnoho inspirativních myšlenek pro další bádání.

Ústředním momentem výzkumu je tu analýza společenských vazeb (*Soziale Netzwerkanalyse*) jednotlivých lucemburských řemeslníků v období od druhé poloviny 14. do konce 15. století. Pro toto období se totiž v případě města Lucemburku dochovalo velké množství účetních knih a soupisů osob platících daň z vína (z let 1388–1500 pochází přes sto známých knih a soupisů), z nichž lze získat prosopografické údaje o velkém počtu řemeslníků. Údaje z těchto pramenů již delší dobu systematicky excerpuje Michel Pauly, který svou kartotéku poskytl Evě Jullien pro potřeby jejího výzkumu. Tím autorka získala údaje o celkem 2 500 řemeslníků, které převedla do dvou elektronických databází – databáze osob a databáze vzájemných vztahů.

Aplikace analýzy společenských vazeb v kombinaci s předchozím prosopografickým výzkumem není v historické vědě novým prvkem. Doposud se však tento postup aplikoval na podstatně menší skupiny osob, např. šlechtu, duchovenstvo, patriciát či kupce. Stranou badatelské pozornosti tak prozatím zůstávala nejpočetnější skupina městského obyvatelstva, kterou tvořili řemeslníci a jejich rodiny.¹ V tomto ohledu je práce Evy Jullien inovativní, neboť dokazuje, že i tuto skupinu měšťanů lze zkoumat jako celek.

Jak už bylo řečeno, primárními prameny pro získání prosopografických údajů o jednotlivých měšťanech byly městské účetní knihy a soupisy osob platících daň z vína. Jejich údaje autorka doplnila o informace z dalších pramenů, a to jak městské (zejména zápisy v městských knihách), tak rovněž cechovní provenience. Dochované soupisy členů jednotlivých cechů nebylo možné využít, protože pocházejí až ze 16.–18. století. Do výzkumu však byly zahrnuty cechovní artikule a jiné normativy. Ty sice také pocházejí z mladšího období, nicméně kodifikují často starší výsady udělené cechům.

1 Systematický výzkum řemeslnictva dosud provedla pouze Sabine von Heusinger na příkladu města Štrasburku. SABINE VON HEUSINGER, *Die Zunft im Mittelalter. Zur Verflechtung von Politik, Wirtschaft und Gesellschaft in Straßburg*, Stuttgart 2009.

Po úvodních částech knihy následuje kapitola, která čtenáře seznamuje s kontextem historického vývoje města ve sledovaném období. Nejprve je pozornost krátce věnována politickému vývoji, následně je podrobně představena hospodářská situace města Lucemburku v pozdním středověku. Znatelná disproporce obou částí je ku prospěchu, neboť politický vývoj lokality, který postavení řemeslnictva ovlivňoval pouze sporadicky, stačilo nastínit pouze v hrubých rysech. Oproti tomu je výklad o hospodářských východiscích logicky členěn a přibližuje nám všechna odvětví řemeslné výroby.

Hlavní výzkumná část knihy je rozdělena do čtyř kapitol. První z nich je věnována instituci cechů, v nichž byli řemeslníci organizováni nejpozději od 14. století, druhá se zabývá hospodářskou situací řemeslníků a třetí je věnována jejich podílu na politickém životě města. Závěrečná kapitola rozplétá vzájemné vztahy mezi řemeslníky, a to jak příbuzenské, tak obchodní. Užité členění práce je více než účelné a umožnilo autorce postupně představit jednotlivé aspekty života řemeslníků tak, aby si každý badatel našel to, co ho zajímá. V rámci jednotlivých tematických celků lze nalézt atraktivní témata, jakými jsou např. problematika žen v cechu, podíl řemeslníků na správě města nebo sociální topografie města. Velká pozornost je věnována rovněž podílu řemeslnictva na transakcích trhu s nemovitostmi.

Již v úvodu se autorka věnuje důležité otázce, s níž se potýká každý badatel při práci se středověkými prameny: jak lze bezpečně odlišit výraz označující vykonávanou profesi od příjmení? Jullien považuje za bezpečný ukazatel určitý člen před pojmenováním profese (*Jakob Wagner* a *Jakob der Wagner*). Tento postup by bylo možno do určité míry aplikovat i v tuzemském bádání. Co mi v úvodu poněkud schází, je definice samotného předmětu výzkumu – řemeslnictva. Výraz *Handwerk* totiž v pojetí autorky zahrnuje veškeré profese, jež se ve středověkém městě vyskytovaly. Není proto rozdíl mezi řemeslníkem, který ve své dílně vyrábí produkt, obchodníkem, poskytovatelem služeb (např. formanem) nebo lékařem. Alespoň částečné rozdělení profesí do menších podskupin, zvláště jedná-li se o výzkum založený na práci se záznamy v databázi, by určitě bylo ku prospěchu věci.

Přednost práce spatřuji v kombinaci výsledků kvantitativní metody a studia jednotlivých osob. V knize tak nenalzáme pouze odosobněné

statistiky a množství číselných hodnot, ale rovněž jména konkrétních řemeslníků, kteří jsou buď typickým příkladem popisovaného jevu, nebo naopak výjimkou z něho. Dávám však k úvaze, zda je účelné uvádět u nich identifikační číslo, pod nímž jsou vedeni v autorčině databázi, např. *Walter der Steinmetz (ID 1942)*. S ohledem na skutečnost, že databáze není součástí knihy (ani ve formě příloženého CD), zdá se mi tato informace, kterou čtenář nemá ani jak ověřit či jinak využít, nadbytečná.

Přestože hlavním objektem autorčina zájmu jsou řemeslníci, najdeme v knize i velmi kvalitně zpracovanou kapitolu o cechovním vývoji. Této problematice se přirozeně nedalo vyhnout, neboť cechy a náboženská bratrstva hrály v životě řemeslníků významnou úlohu. V případě města Lucemburku si však autorka musela poradit s absencí písemností cechovní proveniencie ze sledovaného období. Tento problém dokázala ovšem vyřešit využitím dochovaných normativů (zejména cechovních artikulí) ze 16. století, jež konfrontovala s dílčími poznatky z městských knih i s informacemi o jednotlivých řemeslnících. Výsledkem je barvitý výklad o jednotlivých funkcích cechu (hospodářská, náboženská, vojenská a politická). Autorka rovněž revidovala starší bádání a zasadila cechovní vývoj města Lucemburku do širšího kontextu regionu.

Práce je vybavena přílohami, které mají za cíl seznámit čtenáře s možnou vizualizací vzájemných sociálních vazeb. Konkrétně hovoří o programu Pajek, který byl pro tyto účely vyvinut na univerzitě v Lublani. Přestože některá schémata umožňují udělat si lepší představu o vzájemné provázanosti sledovaných osob (eventuálně představitelů jednotlivých řemesel), v několika případech je spleť propojujících čar natolik hustá, že lze jen stěží (nebo vůbec) přechít jména propojovaných osob (vyobrazení A6, s. 298). Na druhé straně oceňuji plánek města (s. 292–293), který umožňuje udělat si představu o jednotlivých částech Lucemburku a názorným způsobem prezentuje rozložení jednotlivých řemeslných odvětví v rámci města.

To vše jsou jen drobné nedostatky. Celkově hodnotím knihu Evy Jullien jako mimořádně přínosnou. Poznatky, které v publikaci předkládá, jsou totiž dobře využitelné pro různé historické disciplíny

(studium řemesel a cechů, historická demografie, sociální a hospodářské dějiny). Pro mne je nejsilnějším momentem výzkumu skutečnost, že autorka představila možnosti (a zároveň limity) studia nejpočetnější skupiny měšťanů – řemeslníků. Učinila tak na příkladu města střední velikosti (ve 14. století měl Lucemburk cca 5 000, na začátku 15. století již cca 7 000 obyvatel), zatímco dosavadní bádání se věnují spíše městům velkým. I v tomto aspektu je výzkum Evy Jullien inovativní. Jistě, její výzkum byl umožněn dobře dochovanou pramenovou základnou. Autorka si však poradila i v těch případech, kdy se potýkala s naprostou absencí pramenů ze sledovaného období (soustavy členů cechů nebo cechovní artikule).

V mnoha ohledech mi tato kniha připomíná publikaci *Patroni, klienti, příbuzní* Martina Musílků.² I tento autor se s využitím podobných metod (zejména sociální topografie) pokusil rekonstruovat společenské vazby měšťanů, a to na příkladu Starého Města pražského ve 14. století. Přestože Musílkův výzkum zachytil velké množství řemeslníků, hlavní pozornost autor zaměřil na vrchní vrstvy městského obyvatelstva (zejména patriciát), do nichž řemeslníci pronikali ve větší míře až na sklonku sledovaného období. Je proto nasnadě otázka: je možné i u nás provést podobný výzkum řemeslnictva, jaký uskutečnila Eva Jullien v Lucemburku? A pokud ano, na příkladu kterého z českých, moravských či slezských měst? Jak Eva Jullien prokázala, zdaleka se nemusí jednat o město veliké. A já k tomu pouze dodám, že se zdaleka nemusí jednat o období středověku.

Jiří Smrž

2 MARTIN MUSÍLEK, *Patroni, klienti, příbuzní. Sociální svět Starého Města pražského ve 14. století*, Praha 2015.

**VORDERFFLIK TWISTRINGHE UNDE TWY-
DRACHT. STÄDTISCHE KONFLIKTE IM SPÄTEN
MITTELALTER, (Hrsg.) Rudolf Holbach – David
Weiss, BIS-Verlag, Oldenburg 2017 (Oldenburger Schrif-
ten zur Geschichtswissenschaft, Bd. 18), 244 stran.**

Sborník třinácti příspěvků věnovaný konfliktům v městském prostředí v pozdním středověku je výsledkem kolokvia konaného na podzim roku 2015 v Oldenburgu. Společným tématem všech příspěvků je hledání odpovědi na otázku, jaké místo měly konflikty v systému městské správy a městské moci, jakou roli v nich hrály osobní či politické motivace, jakých podob konflikty nejčastěji nabývaly, jakým způsobem byly řešeny a zda je možné u konfliktů v rámci městské společnosti vysledovat nějaké společné tendence a typické formy jednání. Většina příspěvků přitom přesahuje rovinu cechovních konfliktů, resp. konfliktů mezi patriciátem a cechy, jak problém střetu o moc ve městě nazíralo bádání konce 19. a první poloviny 20. století. Vedle těchto institucionálních konfliktů je ale v mnoha textech věnována pozornost i konfliktům pozainstitucionálním, například mezi neplnoprávnými obyvateli města a plnoprávnými měšťany, resp. mezi kleriky a měšťany.

Sborník je rozdělen na pět relativně svébytných pododdílů, v nichž je s různou intenzitou kladen důraz právě na míru institucionalizace sporů a jejich řešení. Tematicky se však jednotlivé pododdíly (Konflikte, Recht und Verfassung; Städte vor, in und nach Konflikten; Legitimation und Delegitimierung; Interventionen von außen; Bischöflicher Stadtherr, Bürger und städtische Gestlichkeit) mnohdy prolínají a jejich společný základ je možné najít především ve studii Eberharda Isenmanna *Das normative Gefüge spätmittelalterlicher deutscher Städte und die Frage von Rechtsanwendung, Rechtsdurchsetzung und Rechtswirklichkeit*. V ní se autor zamýšlí nad možnostmi, povětšinou velmi omezenými, prosazení normativních předpisů do každodenní právní reality. Stále větší důraz na znormování městského života, odrážející se i ve vzniku soudobých teoretických textů na dané téma, přitom Isenmann považuje za součást modernizace pozdně středověkého světa, jež v pozdějších obdobích vedla k vytvoření propracovaného systému městské policie a ke stále intenzivnějšímu

dohledu města/státu nad jeho obyvateli. Každopádně počátky tohoto procesu Isenmann spojuje s dohlížitelskými snahami pozdně středověkých městských rad. Z jiného úhlu pohledu, na příkladu Ulmu a Mnichova 14. století, zodpovídá Bernd Kannowski otázku, zda vydávání norem pramenilo z propuknuvších konfliktů, zda se tyto normy pokoušely do budoucna konfliktům předcházet a zda striktní normy v praxi skutečně vedly ke stabilizaci městské společnosti.

Rovněž ostatní příspěvky zařazené do sborníku jsou pojaty především jako příkladové studie, v nichž jejich autoři zkoumají způsoby řešení konfliktů, stejně jako osoby, které konflikty vyvolávaly, nebo je naopak urovnávaly. Například Florian Dirks obrací pozornost na tzv. cestující služebníky, povětšinou z řad nižší šlechty, kteří ve službách hanzovních měst (Brémy, Braunschweig, Lüneburg) spolupůsobili při řešení konfliktů poza městskými hradbami. Claudia Garnier se zaměřila na užití *proscriptio*, resp. klatby v řešení vnitroměstských sporů, a to vzhledem k jejich účinnosti/neúčinnosti. Spíše narativní přístup naopak zvolil Franz Irsigler, zachycující genezi povstání v Kolíně nad Rýnem v letech 1512/1513. Roli charismatických vůdců v městských povstáních 15. století se pokusil odhalit Stephan Selzer, aniž by však měl po mém soudu k dispozici dostatek pramenného materiálu pro své weberovsky inspirované interpretace.

Za velmi inspirativní považuji studie, jež sice poněkud odstupují od konceptu vnitroměstských institucionálních konfliktů, avšak důraz kladou na legitimizační funkce normativních a literárních textů. Například Julia Jäschke se pokusila ukázat, jak zfalšování zápisu o způsobu volby radních, projektované na konci 13. století do doby formování lübecké městské obce v 11. a 12. století, mělo dovést, že se správa města nikdy nenacházela v rukou ministeriálů, resp. osob, které vlastnily majetky mimo město a v městě samotném nesídlily. Z toho pak mělo být pro budoucnost vyvozeno, že napříště nesmí být osobám neměšťanského původu přiznáno jakékoli právo zasedat v městské radě. Spolueditor sborníku David Weiss se pokusil doložit, jak autor druhého dílu tzv. Rufusovy kroniky (anonymního, německy psaného textu z roku 1440) přepisoval starší texty o konfliktu ve městě v letech 1408–1416 a přizpůsobil je požadavkům a názorům nové městské rady. Lübecku se týká i studie Kiliana Bauera ohledávající spor dánského krále a pomoranského knížete Erika

s městem v roce 1415, v němž hrála rozhodující slovo otázka cti tohoto knížete. Intervencím hanzy do vnitroměstského konfliktu v Braunschwiegu v letech 1374–1380 je věnována studie Matthiase Puhleho, jenž dovozuje, jaké možnosti hanza měla (nejkrajnější z nich bylo vyloučení města z hanzovního spolku) při hájení mocenských pozic starých městských elit vůči vzbouřeným politickým odpůrcům. Zbylé příspěvky se věnují klasickým tématům sporů měšťanů s jejich duchovními vrchnostmi (Ulrich Weidinger analyzuje proměny vztahu brémských měšťanů k brémskému arcibiskupovi Gerhardovi II. v první polovině 15. století), resp. nejružnějším formám konfliktů (Rudolf Holbach) duchovních v městském prostředí: mezi sebou, ve vztahu k městské správě a k měšťanům a také vůči duchovním vrchnostem.

Sborník odvolávající se svým názvem na tzv. Rufusovu kroniku předkládá pestrou mozaiku konfliktů, jež propukaly v městském prostředí ve 14. a 15. století. V jejich pozadí stála povětšinou moc ve městě, spory mezi starými a novými elitami, dluhy, majetek, čest či právní výsady. Třebaže editoři v úvodu proklamují, že jejich cílem bylo nalézt společné jmenovatele vnitroměstských konfliktů, splnit tento cíl se jim podařilo jen částečně. Ostatně jinak tomu ani být nemohlo. Jednotlivé příkladové studie totiž povětšinou zpracovávaly zcela specifické podoby konfliktů, jež byly podmíněny konkrétní situací daného města. Jestliže však každé pozdně středověké město bylo světem *sui generis*, pak i řešení téměř permanentních konfliktů nabývalo dosti specifických podob. Na druhé straně, a mnohé studie to prokazují, snaha normativním způsobem zamezovat dalším konfliktům v pozdně středověkých městech byla stále zřetelnější a intenzivnější a ve svém důsledku proměňovala uvažování měšťanů, kteří se vzdávali některých svých svobod ve prospěch dohlížitelských nařízení a institucí. Rovněž potřeba konflikty zpětně interpretovat a využívat je v politické přítomnosti získávala dosti univerzální charakter, i když to samozřejmě platí i pro jiná než jen městská prostředí. Každopádně pokus prezentovat městské konflikty v jejich pestrosti se editorům zdařil a díky tomu předložili řadu podnětných příkladových studií, využitelných pro komparativní bádání.

Martin Nodl

**KRIMINALREGISTER DER STADT DRESDEN.
BAND 2: 1556–1580. Bearbeitet von Mandy Ettelt,
(Hrsg.) Thomas Kübler – Jörg Oberste, Leipziger Uni-
versitätsverlag, Leipzig 2018, 309 stran, 8 vyobrazení.**

Kritická edice druhého svazku kriminálního registru města Drážďan, zahrnující léta 1556–1580, navazuje na edici rozsáhlejšího prvního svazku tohoto registru z let 1517–1562, která byla pořízena týmiž editory o dva roky dříve,¹ a zároveň završuje projekt dvousvazkové edice drážďanských kriminálních registrů z 16. století. Úvodní studie (s. 9–39) se zaměřuje na samotný druhý svazek kriminálního registru z let 1556–1580. M. Etteltová v ní nejprve velmi detailně přibližuje použité ediční zásady a postupy. Tato pasáž je velmi užitečná a podnětná, neboť mj. ukazuje, jaké problémy editorka musela řešit a jak se s nimi vypořádala. Dále Etteltová upozorňuje na to, že ačkoli editovaný svazek kriminálního registru čítá téměř 400 folií, popsáno je pouhých 75 z nich. Je na nich zachyceno celkem 183 zápisů, takřka výhradně čistopisů. Nejčastějším trestným činem, který se tu objevuje, je krádež (cca třetina zápisů). Početněji se vyskytuje také rouhání, přechovávačství, podvod, zranění, vražda, zabití, mimomanželské těhotenství, krivopřísežnictví a prostituce.

Vydaný svazek registru přináší údaj pouze o sedmi popravách. Toto zjištění vedlo Etteltovou k domněnce, že v některém ze třinácti případů, kde nebyl přesně stanoven trest, byl nakonec vykonán trest smrti či zmrzačující trest. Editorka také upozorňuje na to, že v kriminálním registru nejsou zaznamenány všechny drážďanské trestněprávní kauzy z výše uvedeného časového spacia, nýbrž pouze případy projednané před městským soudem v inkvizičním řízení (s. 19).

Druhá část úvodní studie je věnována drážďanskému městskému soudu, jenž měl v době sepsání druhého svazku registru již šestnáct přísedících. Pozornost se zaměřuje i na další městské úředníky a zřízence, kteří se podíleli na výkonu kriminálního soudnictví. Etteltová se velmi podrobně zabývá jednotlivými písaři, zejména pak městským písařem Jacobem Linkem, jehož rukou je psána bezmála

1 Viz mou recenzi v Pražském sborníku historickém 45, 2017, s. 490–493.

polovina zápisů ve druhém svazku registru. Vedle osoby kata si editorka povšimla také veřejných míst, kde byly v Drážďanech vykonávány kapitální, zmrzačující a zneuctující tresty. Úvodní studii uzavírá podrobný popis a diplomatický, paleografický a filigranologický rozbor vydávaného svazku kriminálního registru. Z popisu je zřejmé, že se druhý svazek dochoval v podstatně lepším fyzickém stavu než svazek první.

Poté následuje vlastní edice kriminálního registru (s. 41–192). Následuje seznam zkratek, velmi stručný glosář a obsáhlý přehled pramenů a literatury (s. 198–214). Významnou součástí recenzovaného svazku je podrobný a pečlivě zpracovaný jmenný rejstřík, tj. rejstřík osobních a místních jmen (s. 215–299), společný pro oba svazky edice drážďanských kriminálních registrů. V případě toponym zachycuje rejstřík jednak jejich současné (případně novodobé) znění, jednak všechny jejich podoby v textu obou registrů. Zběžné nahlédnutí do rejstříku prozradí poměrně častý výskyt severočeských lokalit ležících v blízkosti hranice se Saskem. Pozornější uživatel zde pak objeví i některé vzdálenější lokality, ležící v Čechách (vedle Prahy např. Tachov, Příbram či Plzeň), nebo na etnicky převážně německých územích Moravy (Šumperk) a Uher (Spiš). Součástí druhého svazku edice jsou také *Errata* k prvnímu svazku. Publikaci uzavírá příloha s barevnými vyobrazeními, která poskytují představu o vnější podobě editovaného svazku a přinášejí ukázky textu i filigránů.

Recenzovaný druhý, závěrečný svazek edice kriminálních registrů města Drážďan ze 16. století potvrdil předběžné konstatování, které jsem vyslovil na stránkách tohoto periodika již v recenzi prvního svazku, že totiž máme před sebou kvalitní, mnohostranně cennou, pečlivě zpracovanou a kvalitně typograficky provedenou kritickou edici raně novověké městské knihy. K tomu je třeba dodat, že tak byl zároveň zpřístupněn významný a poměrně rozsáhlý soubor pramenů ke studiu raně novověkého městského kriminálního soudnictví se širším středoevropským přesahem.

Petr Kreuz

Karin Trieschnigg, DR. JOHANNES MOEDEN, 1592–1663. HEIRATSSCHWINDLER – BÜRGERMEISTER – HEXENJÄGER. ZUR KARRIERE EINES JURISTEN IM 17. JAHRHUNDERT, Geschichtsverein des Kreises Euskirchen e. V., Euskirchen 2018 (= Geschichte im Kreis Euskirchen 31), 166 stran.

Při sledování bádání z mého oboru a specializací je pro mne vždy velkou, žel však také vzácnou radostí, když se mohu seznámit s publikovaným výsledkem studia kvalifikovaného a kompetentního badatele, který se svým speciálním tématem zabýval nikoli jen několik měsíců nebo nanejvýš pár let, jak je tomu zvykem u akademických historiků, nýbrž po delší dobu, nezřídka dokonce po několik desetiletí. Taková práce se totiž vyznačuje nejen důkladností, ale je v ní patrná až intimní obeznámenost s tématem a s aktéry popisovaných historických událostí. Práci tohoto typu je např. disertace rakouského historika Geralda Müllедера, kterou jsem před časem recenzoval v tomto periodiku (Pražský sborník historický 40, 2012, s. 415–422).

Týmž puncem blízké a dlouhodobé obeznámenosti s badatelským tématem se vyznačuje také životopisná monografie, jejíž autorkou je Karin Trieschnigg, regionální historička z Bad Münstereifel v kraji Eifel, ležícím podél hranice spolkových zemí Porýní-Falc a Severní Porýní-Vestfálsko. Kniha je věnována osobě a činnosti právníka a někdejšího münstereifelského purkmistra Dr. Johannese Moedena. Narodil se pravděpodobně roku 1592 v zámožné katolické měšťanské rodině v Koblenci. Mezi tamější radní elitu pronikl již v sedmdesátých letech 16. století jeho děd, který byl soukeníkem. Moedenův otec téhož jména patřil v první čtvrtině 17. století k nejbohatším měšťanům v Koblenci, byť se členem tamější městské rady stal až roku 1613.

Johannes Moeden, jenž byl nejstarším dítětem v rodině, navštěvoval v letech 1604–1609 jezuitskou školu v Koblenci. Poté v letech 1610–1612 studoval filozofii v Mohuči, kde získal hodnost magistra. V roce 1613 začal studovat práva na univerzitě ve Würzburgu, která tehdy patřila (vedle univerzit v Kolíně nad Rýnem, Freiburgu im Breisgau, Ingolstadt, Trevíru, Mohuči a Dillingenu) k menšině katolických univerzit v říši. Univerzitu ve Würzburgu založil roku

1582 würzburgský biskup a říšský kníže Julius Echter von Mespelbrunn (1545–1617, biskupem 1573–1617), který náležel k významným exponentům protireformace v Německu a donedávna byl považován také za jednoho z německých „čarodějnických biskupů“.

Johannes Moeden byl ve Würzburgu promován doktorem práv v roce 1617. Poté se nakrátko vrátil do rodného města, kde zřejmě započal právníckou praxi. Jeho sňatek se zámožnou Agnes Dunckhaßovou, dcerou radního a purkmistra z Remagenu, na jaře 1620 byl doprovázen skandálem, když jistá dívka vznesla u oficialátu v Koblenci námitku proti Moedenovu ohlášenému sňatku z důvodu údajného předchozího zasnoubení a slibu manželství. Tato námitka uvrhla Moedena do velmi choulostivé situace, neboť jeho nevěsta Agnes byla tehdy již v šestém měsíci těhotenství, a hrozilo tedy narození nemanželského dítěte. Tento problém vyřešil Moeden tím, že plánovaný sňatek uzavřel jinde. Oficialát v Koblenci nakonec Moedena po roce odsoudil za porušení slibu manželství pouze k vysokému peněžitému odškodnění, na které počátkem roku 1622 přistoupila i poškozená dívka, která se mezitím rovněž vdala.

V roce 1621 vstoupil Moeden do služeb šlechtice Marsilia III. Palandta, kde působil do roku 1625. Poté se přestěhoval do Münstereifelu, kde je roku 1626 poprvé zmiňován jako měšťan. Krátce po příchodu do Münstereifelu započal Moeden s výnosnou činností právního experta a komisaře v čarodějnických procesech, které v té době probíhaly ve vlnách na řadě šlechtických panství v Eifelu a i v mnoha dalších tamějších lokalitách. Ve velmi výnosné, avšak nepravidelné činnosti právního experta v čarodějnických procesech pokračoval s kratšími či delšími přestávkami až do roku 1660. Odhaduje se, že si jeho činnost vyžádala přes 300 popravených, většinou upálených obětí.

Činnost čarodějnického komisaře nebránila tomu, aby se Moeden v Münstereifelu stal váženým měšťanem s rozsáhlými společenskými kontakty. V roce 1633 zde zakoupil rozlehlý dům. V roce 1634 ovdověl a pravděpodobně ještě téhož roku se znovu oženil s Marií, sestrou tehdejšího münstereifelského purkmistra Weilwartze. Členem münstereifelské městské rady se Moeden stal roku 1635. V září 1637 byl zvolen purkmistrem na následující rok. Z ročního působení v čele města však Moedenovi zůstaly značné dluhy. Ke zhoršení

jeho finanční situace přispěly na konci třicátých let rovněž události třicetileté války. Jeho stále ještě vysoké příjmy z činnosti čarodějnického komisaře nemohly již tyto problémy vykompenzovat.

Někdy v roce 1641 uprchl Moeden před věřiteli do rodného Koblenze. Přesto do roku 1642 formálně zůstal členem münstereifelské rady a tvrdil, že odešel z města pouze dočasně, z obavy před nadcházejícím vojenským tažením. Krátce po něm opustila Münstereifel také jeho manželka s dětmi. Moedenovy dluhy nakonec, po mnoha upomínkách, musely být vyrovnány prodejem jeho domu v Münstereifelu. Soupis příslušenství domu a odhad jeho ceny byly provedeny roku 1646. Po četných průtahách, kdy Moeden pod různými záminkami prodlužoval řízení a kdy se přes několikerá předvolání nedostavil k jednání, vydal roku 1653 münstereifelský soud povolení k vyvlastnění domu s příslušenstvím. Konečné vyrovnání s věřiteli bylo uzavřeno roku 1656.

V nových začátcích v rodném Koblenci, kam přišel počátkem čtyřicátých let s manželkou a šesti dětmi, se Moeden mohl spoléhat na své rodinné vazby. Jeho hlavním zdrojem obživy zřejmě nadále zůstávalo působení v pozici komisaře v místech, kde právě probíhala pronásledování domnělých čarodějnic. Kromě toho byl od čtyřicátých let najímán jako právní expert také vesnickými čarodějnickými výbory, které tehdy v Eifelu spontánně vznikaly a vytvářely rozsáhlé podhoubí pro hony na čarodějnice. Kromě toho mohl Moeden počítat také s výnosem ze zděděného rodinného majetku. Nedokázal však proniknout do koblencké městské rady, kde zasedal jeho mladší bratr Servatius. V letech 1655–1660 vedl v Remagenu dědický spor s příbuznými své první manželky Agnes. Johannes Moeden zemřel 24. února 1663 v Koblenci. V té době byly členy jeho domácnosti pouze jeho neprovdaná dcera a služebná. Starší syn vystudoval práva a působil ve Vídni, mladší syn se stal lékárníkem.

Karin Trieschnigg obrátila ve své práci pozornost na jednoho z protagonistů čarodějnických procesů. Poskytla tak cennou a velice detailní, byť zajisté jen dílčí odpověď na (často kladenou, ale dosud zřídka kdy zodpovězenou) otázku, jaké byly životní osudy a profesní kariéra člověka, jenž se etabloval na vrcholu evropských honů na čarodějnice jako úspěšný lovec čarodějnic. Odpověď vyznívá nejednoznačně: Na jedné straně šlo o člověka pocházejícího z řad měšťanské

radní elity, univerzitně vzdělaného právníka a otce celkem sedmi dětí, na straně druhé o muže s řadou nedobrých vlastností, jenž přes své vysoké příjmy a solidní rodinné majetkové zázemí dospěl k bankrotu a dopustil se sňatkového podvodu. Přes zmíněné záporné vlastnosti (lakota, zbabělost, bezohlednost, neochota postavit se čelem důsledkům vlastního jednání), které autorka místy značně zdůrazňuje, nevyvstává Moeden před čtenářem jako úchylný psychopat, třebaže právě tato představa o lovcích čarodějnic je v obecném povědomí velmi rozšířená. V Moedenově případě šlo o člověka po většinu života váženého a plně a mnohostranně integrovaného do místních sociálních a rodinných vazeb.

Přehled pramenů ukazuje, že autorka prostudovala písemnosti rozptýlené v desítkách fondů v cca dvou tuctech státních, městských, církevních a dalších archivů a kniha je výsledkem skutečně důkladného a časově náročného studia. Už tuto skutečnost pokládám v rámci stávající decentralizované sítě archivů ve spolkových zemích Porýní-Falc a Severní Porýní-Vestfálsko za hodnou výslovného ocenění. Obdivuhodná je také šíře použitých pramenů. Přesto se Trieschnigg nemohla zcela vyhnout postupu užívanému poměrně často v biografii příslušníků měšťanských a nižších vrstev z období raného novověku. Takový postup spočívá v tom, že v případě absence konkrétních životopisných údajů pro určitou životní etapu je výklad o samotné osobnosti nahrazován popisem prostředí, ve kterém se v dané, prameny nedostatečně zdokumentované době tato osobnost pohybovala. Autorka byla nucena si takto vypomoci několikrát, např. při líčení Moedenova dětství nebo jeho působení u Marsilia Palandta, avšak učinila tak přece jen ještě v celkem únosném rozsahu. Navíc výzkum nevyhnutelně přinesl i mnoho nových zjištění o prostředí, v nichž se Moeden pohyboval v různých fázích svého života. Autorka také velmi bohatě a takřka vzorovým způsobem využila příznivou okolnost, že z řady měst a obcí v Eifelu se farní matriky dochovaly již z první poloviny 17. století.

Publikaci uzavírá soupis použitých tištěných pramenů a literatury, jakož i rejstříky osob a místních jmen. Knihu doplňuje řada černobílých vyobrazení textu a 21 barevných fotografií v příloze. O autorčině důkladném, zejména matričním studiu svědčí též několik genealogických přehledů. Závěrem lze konstatovat, že monografie

K. Trieschnigg představuje a mnohostranně cenný biografický příspěvek k dějinám evropských čarodějnických procesů, k dějinám městských elit v raném novověku i obecně k německým sociálním dějinám 17. století.

Petr Kreuz

Michael Prokosch, DAS ÄLTESTE BÜRGERBUCH DER STADT LINZ (1658–1707). EDITION UND AUSWERTUNG, Böhlau, Wien – Köln – Weimar 2019 (= *Quelleneditionen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, Bd. 18), 308 stran.

Městské prostředí se v posledních letech těší nemalému zájmu badatelů, přičemž zvláště v uplynulých dvou dekadách lze sledovat nárůst edičně zpřístupněných pramenů o jednotlivé typy městských knih, zejména nejstarších či z hlediska výpovědní hodnoty nejvýznamnějších. Nově se přistupuje ke zpracovávání kritických edic vybraných městských knih, rozvíjejí se velkorysé ediční projekty, z nichž mnohé navazují na starší nebo z nejrůznějších důvodů předčasně ukončené. Ale nejen to, vzhledem k tomu, že řada v minulosti již zpracovaných a vydaných edic neodpovídá současným standardům a nárokům kladeným na kritické ediční zpřístupnění pramenů (nejen) diplomatické povahy, přistupuje se k jejich novému zpracování, jež by přinejmenším mělo dostát současným standardům. Jako příklad připomeňme alespoň projekt, jehož cílem bylo vydání několika svazkové edice pozdně středověkých městských knih Drážďan a Starých Drážďan,¹ nebo ediční podnik zaměřený na zpřístupnění

1 *Die Stadtbücher Dresdens (1404–1535) und Altdresdens (1412–1528). Kritische Edition und Kommentar. Ausgabe in vier Bänden*, (Hrsg.) THOMAS KÜBLER – JÖRG OBERSTE, 4 Bde. + Registerband, Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 2007–2013. Viz moje recenze in *Editionen in der Kritik 6. Editions-wissenschaftliches Rezensionorgan*, (Hrsg.) ALFRED NOE, Berlin 2013 (= *Berliner Beiträge zur Editions-wissenschaft*, Bd. 13), s. 143–150; *Editionen in der Kritik 8. Editions-wissenschaftliches Rezensionorgan*, (Hrsg.) ALFRED NOE, Berlin

vídeňských městských knih,² z prostředí domácího pak projekt *Libri civitatis*.³

Zatímco v případě knih drážďanských či vídeňských se jedná o zpřístupnění nejstarších dochovaných městských knih pamětních, respektive knih smíšeného charakteru, projekt *Libri civitatis* je kromě vlastního zpracovávání edic zaměřen i na soupis nejstarších městských knih (do roku 1620 včetně). Edice Michaela Prokosche pak zpřístupňuje již specializovaný typ knihy, jenž vykrytalizoval právě z knih smíšeného charakteru, respektive z radních manuálů, jaké známe i z českého prostředí. Jedná se o knihu měšťanských práv z let 1658–1707 obsahující zápisy o přijímání lineckých novoměšťanů. Rukopisu sice věnoval pozornost již v polovině minulého století Otto Kurzbacher, když celou knihu transkriboval a připravil k vydání ve formě regestů. Avšak obtížná dostupnost regestáře, který zůstal pouze v rukopisu, kdy se nadto jednotlivé zápisy prolínají se záznamy obsaženými v dalších knihách měšťanských práv, vedla ke zpracování nové kritické edice odpovídající současným nárokům, jak uvádí v úvodu M. Prokosch.

Nyní se podívejme na celou publikaci zevrubněji. Ta sestává ze tří částí – z úvodní studie, vlastní edice a oddílu zaměřeného nejen na zhodnocení výpovědní hodnoty zpracovávaného pramene, ale i na možnosti dalšího využití údajů v něm obsažených, zejména z hlediska komparace s dalšími prameny městské provenience.

V úvodní přehledně zpracované a koncepčně vyvážené studii (s. 11–39) se autor věnuje charakteristice knih měšťanských práv v rámci městských knih obecně a upozorňuje na široké možnosti

2016 (= Berliner Beiträge zur Editions-wissenschaft, Bd. 16), s. 123–126. Srovnej i LUDMILA SULITKOVÁ, *Drážďanské městské knihy*, Pražský sborník historický 46, 2018, s. 383–392.

2 První svazek vyšel sice již v roce 1989, následující ale s bezmála desetiletým odstupem až v roce 1998, v rámci dosud vydaných pěti svazků je edice zatím dovedena do roku 1421: *Die Wiener Stadtbücher 1395–1430 I–V*, (Hrsg.) WILHELM BRAUNEDER – GERHARD JARITZ – CHRISTIAN NESCHWARA, Wien – Köln 1989–2017.

3 *Viz Projekt Libri Civitatis – Dokumentace a zpřístupňování městských knih v České republice* [online], [cit. 26. ledna 2020], <<http://www.libricivitatis.cz/index.php/cz/>>.

jejich badatelského využití. Zdůrazňuje, že jakkoli se struktura informací v nich zaznamenaných pro jednotlivá města do určité míry liší, všem jsou společné přinejmenším tři údaje – jméno novoměšťana, povolání a datum přijetí do svazku měšťanů. V této souvislosti připojuje i několik příkladů týkajících se struktury záznamů knih měšťanských práv, jež zahrnují stejné období jako jím zpracovávaný rukopis (St. Pölten, Bratislava). Zároveň připojuje tabulku podávající přehled o výskytu daného typu knih a jim příbuzných pramenů v jednotlivých rakouských městech (s. 14–17).

V následující části úvodní studie se čtenáři dostává představení dosavadních (s výjimkou výše uvedeného O. Kurzbachera) velmi skromných výzkumů vztahujících se k nejstarší knize novoměšťanů města Lince. Poté autor orientuje pozornost již na vlastní rukopis v kontextu dobových městských reálií, na strukturu jednotlivých záznamů, městské písaře a jejich činnost v rámci městského organismu a na základě srovnání s dalšími prameny, jak již bylo zmíněno.

Vlastní edici (s. 47–185) předchází kodikologický popis rukopisu, obsahující základní údaje o knize – název, vrocení, místo uložení, rozsah, stručnou charakteristiku fyzického stavu knihy, včetně popisu vazby a psací látky, přičemž nechybí ani základní analýza věnovaná filigránu na užitém papíru (podoba, umístění, původ papíru). V rámci popisu přirozeně nepostrádáme ani základní informace týkající se vlastního písma, jeho charakteristiky a písařů (celkem čtyři), opírající se i o další písemnosti vycházející z činnosti linecké městské kanceláře, jak je uvedeno výše. Závěrem jsou pak představeny především hlavní ediční zásady aplikované při zpracovávání kritické edice předmětné městské knihy, opírající se o doporučení pro transkripci raně novověkých jazykově německých textů, publikovaná v roce 1981.⁴

Celkem obsahuje rukopis 844 záznamů. Jsou v edici transkribovány, přepis respektuje zásady vývoje jazyka, takže zásahy do originální předlohy jsou zcela minimální. Oproti domácímu úzu uvádět doplněný text do závorek hranatých jsou zkratky rozváděny v kulatých

4 *Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte*, Archiv für Reformationsgeschichte 72, 1981, s. 299–314.

závorkách, hranaté jsou vyčleněny pro údaje týkající se foliace a pořadí záznamů (viz níže). Jednotlivé záznamy jsou řazeny chronologicky, což odpovídá i originální předloze. Rovněž grafické uspořádání edice zachovává vzhled rukopisu, kde je každý záznam uvozen informací o profesi nově přijímaného měšťana. Součástí všech záznamů (až na několik málo výjimek) jsou údaje o výši poplatku stanoveného za udělení měšťanského práva a částky určené pro potřeby chudých, od roku 1678 k nim přibývá samostatný údaj týkající se výše zápisného. Pro větší přehlednost byly jednotlivé zápisy editorem průběžně očíslovány, byla doplněna foliace a každý rok z celkem padesáti let, pro něž jsou záznamy vedeny, byl samostatně nadepsán, a to včetně uvedení počtu novoměšťanů v daném roce přijatých. Edice je doprovázena samostatnou řadou textových a edičních poznámek (označeny malými písmeny latinské abecedy) a řadou arabskými číslicemi označených věcných poznámek.

Poslední, třetí část práce, doprovázená množstvím ilustrativních tabulek a grafů, je věnována využití rukopisu, respektive údajů v něm obsažených, jak je ostatně uvedeno i v jejím podtitulu (s. 187–159). Důkladnou obsahovou analýzou doprovází statistické zpracování výsledků, ať již jde o sledování křivky frekvence přijímání novoměšťanů nejen v rámci celého období, ale i vzhledem k jednotlivým ročním obdobím, výročním trhům, svátkům apod. Analyzována jsou i místa jejich původu, profesní struktura, sociální postavení či přesněji možnosti sledování sociálního vzestupu nově přijatých měšťanů. Samostatná pozornost je věnována i otázkám finančním v souvislosti s udělováním měšťanského práva, jakož i jednotlivým poplatkům zaznamenávaným v rukopise u každého nově přijímaného měšťana (viz výše). Nezbytnou součástí edice tvoří závěrem připojený glosář, soupis zkratk, dále seznam v textu řazených příloh (vyobrazení, grafy, tabulky), obsáhlý soupis zdrojů a rejstříky – osobní, místní a podle profesí, přičemž první z nich se formou svého zpracování vymyká obvyklému uspořádání. Reflektuje totiž jednotlivé kategorie městských obyvatel, respektive konkrétních osob podle toho, jak jsou označovány v zápisech – měšťan, pravděpodobně měšťan, spoluměšťan a d., podle způsobu formulování konkrétního záznamu. Každé z uvedených jmen doprovází odpovídající grafický symbol autorem zvolený pro jednotlivé kategorie. Je připojeno i grafické označení

pro další údaje, související např. s místem původu, rodinným stavem apod.

Závěrem nezbyvá než ocenit jak kvalitně zpracovanou vlastní edici, tak inspirativní a velmi zevrubně zpracovanou datovou analýzu.

Ivana Ebelová

Ferdinand Opll – Martin Scheutz, DIE TRANSFORMATION DES WIENER STADTBILDES UM 1700. DIE VOGELSCHAU DES BERNHARD GEORG ANDERMÜLLER VON 1703 UND DER STADTPLAN DES MICHEL HERSTAL DE LA TACHE VON 1695/97, Böhlau, Wien – Köln – Weimar 2018 (= Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 61), 212 stran.

Jedním z nejrozsáhlejších a vědecky nejdůležitějších projektů, které byly v nedávné době realizovány ve středoevropské historiografii, byl výzkum týkající se vývoje vídeňského Hofburgu, zastřešený Rakouskou akademií věd. Jeho výsledkem nebylo jen pět výpravných vědeckých monografií,¹ nýbrž také množství podnětů, které budou zajisté ovlivňovat budoucí bádání nejen v Rakousku, ale i u nás. Během nezměrného badatelského úsilí let 2005–2017 byly učiněny některé objevy dosud neznámých nebo nedostatečně zhodnocených pramenů. Jedním z nich byl i plán Vídně vyhotovený anhaltsko-dessavským vyslancem Bernhardem Georgem Andermüllerem. Ten měl na přelomu 17. a 18. století zastupovat zájmy svého knížete ve Vídni, kde císař rozhodoval ve věci sasko-lauenburského dědictví,² na které si

1 Pro raný novověk srov.: *Die Wiener Hofburg 1521–1705. Baugeschichte, Funktion und Etablierung als Kaiserresidenz*, (Hrsg.) HERBERT KARNER, Wien 2014; *Die Wiener Hofburg 1705–1835. Die kaiserliche Residenz vom Barock bis zum Klassizismus*, (Hrsg.) HELLMUT LORENZ – ANNA MADER-KRATKY, Wien 2016.

2 Po smrti Julia Františka Sasko-Lauenburského roku 1689 přičkl Leopold I. jeho dvěma dcerám pouze državy v českých zemích. Lauenbursko obsadil Jiří II. Vilém Brušvicko-Lüneburský. To pochopitelně vadilo dalším knížectvím

činilo nárok mimo jiných právě Anhaltsko-Dessavsko. Během takřka čtyřleté diplomatické mise se vyslanec musel zorientovat nejen v topografii města, ale především v mocenských vztazích panujících u habsburského dvora na sklonku vlády Leopolda I. Jeho pohled na Vídeň, dnes uložený v Královské knihovně v Bruselu, tak není pouhým náčrtem sestaveným za účelem vyznat se ve spleti ulic. Jak napovídá vysvětlující legenda pod vlastním plánem, důraz je v něm kladen na místa jednání, která probíhala i mimo císařskou rezidenci a úřední budovy (Hofburg) ve šlechtických palácích či v hostincích. Tato místa jsou v trojrozměrném zobrazení označena písmeny a číslicemi. Tím byla vytvořena skutečná vizualizace politických a společenských sítí na půdorysu rezidenčního města.

Popis každodenní diplomatické praxe a obtíže, které Andermüller musel v rezidenční Vídni řešit jako zástupce málo významného (a navíc protestantského) knížectví, patří mezi důležité součásti recenzovaného textu. Jeho autoři Ferdinand Opll, dlouholetý ředitel Vídeňského městského archivu, a Martin Scheutz, profesor novějších dějin na Vídeňské univerzitě, zasadili vznik Andermüllerovy mapy do četných kontextů, mezi nimiž za nejvýznamnější považují právě kontext diplomatické každodennosti. V rámci pojednání o širších souvislostech vzniku dokumentu totiž autoři podnikli další badatelské výpravy a konfrontovali Andermüllerův pohled na Vídeň roku 1703 nejen s úředními prameny, vzniklými u císařského dvora, ale především s jeho korespondencí, uloženou převážně v Sasko-anhaltském zemském archivu (oddělení Dessau). Ukazuje se, jak mnoho může o dění v hlavním městě podunajské monarchie prozradit pero cizích vyslanců, kteří se pohybovali na poměrně malém geografickém prostoru, a byli tak nutně vtaženi do každodenního života dvora i města. Od toho se odvíjí také zájem současné historiografie o podobný typ pramenů: stačí připomenout editované svědectví sekretáře sasko-výmarské mise Johanna Sebastiana Müllera, vydané

včetně Anhaltska-Dessavska, která se snažila tento faktický stav zvrátit. Srovnej: HANS-GEORG KAACK, *Sachsen-Lauenburg und Böhmen. Die Welfen und das Herzogtum Lauenburg*, Ratzeburg 1989; MICHAL VOKURKA, *Sasko-lauenburští vévodové jako příklad aristokracie v Čechách 17. století*, *Bohemiae Occidentalis Historica* 3/2, 2017, s. 5–29.

roku 2005 ve stejné knižní řadě jako recenzovaná práce (mimo jiných také péčí Martina Scheutze).³

Těžiště posuzované knihy spočívá jednoznačně v desáté kapitole, nazvané „Proměna obrazu města Vídně v raném novověku“. Jedná se de facto o stručné dějiny rozšiřování či zahušťování městské zástavby jak v prostoru obehnaném hradbami (v tzv. Vnitřním městě), tak na předměstích. Zvláštní pozornost pak věnují oba autoři hradbám samotným, které hrály až do poloviny 19. století v obrazu města zásadní roli. Ve svém výkladu vycházejí ze tří zdrojů: z dosavadního výzkumu urbanismu města, ze shromážděných písemných pramenů a v neposlední řadě i z Andermüllerovy vizualizace, přičemž výseky z ní tvoří důležitý obrazový doprovod; jako celek je poté přiložena ve formě barevné faksimile. Uvedená kapitola přitom koresponduje s přílohou č. 2, kde se podařilo shromáždit základní údaje ke všem stavbám, jež se vyskytují v legendě k Andermüllerově plánu. M. Scheutz s F. Opllem přitom měli do značné míry ulehčenou práci díky předchozímu výzkumu, jehož výsledkem není jen nepublikovaný osmidílný spis Paula Harrera, který popisuje detailní dějiny všech objektů vídeňského Vnitřního města,⁴ ale také bohatá a spolehlivá internetová encyklopedie dějin Vídně nazvaná *Wiki Geschichte Wien*, na niž v mnoha případech odkazují.⁵

Neméně závažnou a pro orientaci v celé problematice prakticky nezbytnou součástí recenzovaného díla je příloha podávající chronologický přehled všech raně novověkých plánů Vídně, s nimiž

- 3 *Einmal Weimar–Wien und retour. Johann Sebastian Müller und sein Wienbericht aus dem Jahr 1660*, (Hrsg.) KATRIN KELLER – MARTIN SCHEUTZ – HARALD TERSCH, Wien – München 2005. Podobně také ROUVEN PONS, *Diario di Vienna. Das Wiener Tagebuch des Mailänder Gesandten Martini von Martinsberg 1697/98*, Jahrbuch für Geschichte der Stadt Wien 62/63, 2006/2007, s. 205–271.
- 4 PAUL HARRER VON LUCIENFELD, *Wien, seine Häuser, Menschen und Kultur I–VIII*, sestaveno v sedmnácti svazcích v letech 1951–1958, přístupné ve Vídeňském městském archivu (Wiener Stadt- und Landesarchiv).
- 5 *Wien Geschichte Wiki* [online], URL: <https://www.geschichtewiki.wien.gvat/Wien_Geschichte_Wiki>. Uvedená encyklopedie je přístupná na webových stránkách vídeňského magistrátu a vychází z *Historisches Lexikon der Stadt Wien I–VI*, (Hrsg.) FELIX CZEIKE, Wien 1992–2004.

autoři pracovali v předchozím textu. S ohledem na časovou blízkost k Andermüllerovu pohledu hraje obzvláštní roli srovnávacího materiálu především plán Michela Herstala de la Tache, jenž přišel v roce 1695 z Lutychu a v témž roce vypracoval návrh na opevnění města, jež by zahrnuło i předměstí; o dva roky později byl tento plán vydán tiskem. Také v tomto případě se jedná o opravdový unikát, protože se zde poprvé setkáváme se zaznamenáním některých předměstských lokalit, s nimiž se po roce 1683 začalo počítat jak při nové obranné koncepci, tak v celkovém rozvoji městské zástavby. Faksimile výřezu Herstalova díla zobrazující čtvrt Leopoldstadt a její bezprostřední okolí pak představuje druhou barevnou přílohu recenzované práce. Výběr tohoto předměstí přitom nebyl náhodný, protože právě zde docházelo poprvé k integračním procesům s jádrem města, které jako by předznamenaly budoucí rozvoj oblastí v bezprostředním předpolí vídeňských hradeb v průběhu 18. a 19. století.

Jak Andermüllerův „letecký pohled“ na Vídeň, tak i Herstalův plán zachytily jedinečným způsobem podobu zástavby nedlouho po posledním osmanském obléhání, tedy na počátku hektické doby realizace velkých barokních projektů, jež překročily hranice Vnitřního města a začaly zasahovat i do jeho okolí (mezi prvními vznikl například Lichtenštejnský zahradní palác v Rossau). Představení těchto kartografických pramenů a především jejich zasazení do kontextu je v rámci recenzované publikace provedeno velmi pečlivě. Snad lze jen litovat, že autoři při popisu městské topografie nenechali častěji promluvit také další očitě svědky a návštěvníky metropole na Dunaji, kteří sem zavítali kolem roku 1700 (například francouzského benediktina Casimira Freschota), nebo ty, kteří se snažili nějakým způsobem konceptualizovat městský prostor (jezuitu Ignaze Reiffenstuella, autora projektu Vienna Gloriosa).⁶ Možná by potom oba plány získaly ještě plastičtější obrysy.

Jiří Hrbek

⁶ Srovnej KAI KAUFFMANN, „*Es ist nur ein Wien*“. *Stadtbeschreibungen von Wien 1700 bis 1873*, Köln – Wien – Weimar 1994, zejména s. 49–68.

Raimo Pullat, ŚWIAT RZECZY MIESZKAŃCA TALLINNA W DOBIE OŚWIECENIA, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2018, 450 stran.

Monografie přibližující svět materiální kultury obyvatel Tallinnu v 18. století představuje završení dlouholetého badatelského úsilí doyena estonské historiografie Raimo Pullata, který se v posledních dvou desetiletích intenzivně věnoval edičnímu zpřístupnění a analýze pramene inventářů měšťanských majetků dochovaných pro raně novověká estonská města.¹ Pramen, který evropská historiografie znovu objevila a intenzivně badatelsky využívala už v poslední čtvrtině minulého století,² zůstával pro estonská města dlouho skrytý a badatelsky nepřístupný ve spolkovém archivu v Koblenci, kam byl odvezen za druhé světové války spolu s dalšími dokumenty z městského archivu v Tallinnu. Je nutné připomenout, že do Estonska se tyto materiály, včetně inventářů majetků obyvatel hlavního města, vrátily až v roce 1990 právě díky iniciativě autora knihy. Toto „zdržení“ ve využití inventářů měšťanských majetků pro estonská města však mělo nepochybně jedno významné pozitivum: nabídlo Raimo Pullatovi nejen prověřenou metodickou oporu pro jejich zpracování, ale v konečném důsledku mu poskytlo i podklady pro komparaci situace estonských měst s jinými evropskými metropolemi. V tomto smyslu se autor zaměřil zejména na západní Evropu, Polsko a Pobaltí.

-
- 1 Srovnej recenze: OLGA FEJTOVÁ, *Die Nachlassverzeichnisse der Einwohner der Stadt Pernau 1702–1800*, (Hrsg.) RAIMO PULLAT, Tallinn 2005, Pražský sborník historický 36, 2008, s. 274–276; TÁŽ, *Die Nachlassverzeichnisse der Literaten in Tallinn 1710–1805*, (Hrsg.) RAIMO PULLAT, Tallinn 2007, Listy filologické 130/3–4, 2007, s. 421–424; TÁŽ, *Die Privatbibliotheken in Tallinn und Pärnu im 18. Jahrhundert*, (Hrsg.) RAIMO PULLAT, Tallinn 2009, Listy filologické 133/3–4, 2010, s. 451–453. K dalším edičním počínům Raimo Pullata se řadí: *Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute in Tallinn I–III*, (Hrsg.) RAIMO PULLAT, Tallinn 1996–2004; *Die Nachlassverzeichnisse der Handwerker in Tallinn 1706–1803*, (Hrsg.) RAIMO PULLAT, Tallinn 2006.
 - 2 Viz shrnutí metodiky těchto výzkumů in: *Probate inventories. A New Source for the Historical Study of Wealth, Material Culture and Agricultural Development*, (edd.) AD VAN WOUDE – ANTON SCHURMAN, Wageningen 1980.

V publikaci jsou okrajově zmíněny i české výzkumy, které jsou však zjevně kvůli jazykové bariéře reflektovány minimálně.

Pullat se na základě inventářů majetků obyvatel estonské metropole pokusil představit jejich každodenní život, jak ho reflektovala oblast materiální kultury. Z hlediska metodického vycházel nejen z obvyklé statistické analýzy pramenů, ale věnoval pozornost i rozboru kvalitativnímu, spojenému většinou s mikrohistorickými postupy. V případě statistických analýz vybraných skupin mobiliáře však autor upozorňuje, že je lze vnímat pouze jako první krok k důkladnému rozboru soupisů majetků tak, jak ho do budoucna nabízí jejich počítačové zpracování. K tomu Pullat sám nepřistoupil, ale soupis estonské odborné literatury citovaný v této publikaci dává tušit, že se jeho výzkumy v posledních dvou desetiletích staly významnou inspirací pro mladší estonskou badatelskou generaci, která může navrhované postupy realizovat v budoucnosti.

V úvodu autor připomíná nejen formální okolnosti vzniku raně novověkých inventářů v estonských městech a s nimi související vypovídací hodnotu tohoto pramene, ale zabývá se i rolí testamentů, které podobně jako inventáře představovaly nedílnou součást pozůstalostní agendy. S ohledem na odlišné podmínky vzniku posledních pořízení mohou tyto písemnosti významně doplnit informace získané ze soupisů majetků. Ve vlastní práci se však Pullat soustřeďuje prakticky výlučně na inventáře tallinnského obyvatelstva a možnost kombinace výzkumu obou typů pramenů nevyužívá. Právní okolnosti, které vedly k inventarizaci majetků obyvatel estonské metropole a které determinují vypovídací hodnotu tohoto pramene, byly obdobné jako v jiných evropských městech, a tak analogicky i zde hrála podstatnou roli otázka zajištění majetku vdov a sirotků. Také postupy městské správy, která většinou obstarávala vlastní inventarizaci, odpovídaly situaci v jiných evropských teritoriích. Výjimkou byla významnější role církve, jejíž zástupci se v Tallinnu na sepisování majetku rovněž pravidelně podíleli.

Domy tallinnských obyvatel, jejich domácnosti i výbavu zachytilo celkem 500 inventářů dochovaných z 18. století. Toto období hrálo v estonské historii významnou roli – vlivem politického vývoje se země dostávala stále více pod vliv ruského impéria a postupně se oslabovala pozice německého kupectva, které po celé raně

novověké období určovalo do značné míry kulturní charakter města. Vzhledem k tomu, že se jednalo většinou o luteránské rody, souběžně ve městě oslabovala i pozice této konfese. Autor připomíná také ekonomické zaostávání Estonska v 18. století, na němž se podílely válečné konflikty i opakující se vlny epidemií. Město sice nepřestalo hrát roli významného přístavu, ale nová forma podnikání spojená se vznikem manufaktur a formováním průmyslu zde měla značné zpoždění za celoevropským vývojem. Důsledkem byla i omezená migrace mezi městem a venkovem, která tak velmi limitovala kulturní transfer mezi oběma prostředími. Co do počtu představovali v 18. století základ estonského městského obyvatelstva řemeslníci a kupci (zejména němečtí, ale i ruští). Těm věnuje Pullat následně v rozborech inventářů zásadní pozornost, stejně jako intelektuálním elitám, spojeným s městskou správou, církví a školou. Tallinn však hrál v neklidných dobách 18. století i roli vojenské pevnosti, a proto k jeho obyvatelům neodmyslitelně patřila též početná skupina vojáků.

Úroveň hmotné kultury obyvatel Tallinnu v době osvícenství sleduje Pullat v kontextu sociální stratifikace městské společnosti a s ní související sociální topografie města. Významným pomocníkem se mu přitom stal bohatý ikonografický materiál, jehož prostřednictvím zachytil na přelomu 18. a 19. století Johann Christoph Brotze realie estonské metropole. Zvláštní pozornost autor v úvodu věnuje dvěma fenoménům kulturně-antropologického vývoje Tallinnu: vývoji zdravotního stavu obyvatel ve vazbě na dostupnou zdravotní péči a výživu a podstatnému tradičnímu vlivu venkovského způsobu života zejména na nižší vrstvy městské společnosti.

Základním tématem a nejrozsáhlejší částí knihy je vlastní rozbor vybraných součástí výbavy domácností obyvatel Tallinnu. Na jejich vývoji bylo možné demonstrovat nejen úroveň života různých vrstev obyvatel města, ale i inovační procesy v oblasti materiální výbavy související s přejímáním zahraničních vzorů či napodobováním životního stylu šlechtických vrstev společnosti. Tento vývoj, nazíraný jako součást civilizačních procesů, dokumentuje autor na základě analýzy stravování, odívání, ale i celkového zařízení domácností, investic do umění, obstarávání hudebních nástrojů, nákupu zbraní nebo využívání různých prostředků transportu.

Specifické místo mezi „mobiárem“ v širším slova smyslu zaujímají v inventářích knihovny obyvatel Tallinnu. Období 18. století přineslo v širších evropských souvislostech revoluční změny v přístupu ke čtení, tj. zejména definitivní přechod k jeho extenzivní formě, větší specializaci četby a co do témat a ediční politiky i zaměření na konkrétní okruhy čtenářů. Tallinn v tomto směru nepředstavoval dle Pullatova zjištění výjimku. Tematická skladba knihoven zdejších obyvatel odpovídala situaci v ostatních evropských městech i nabídce evropského knižního trhu. Dominovala v ní světská četba a v jejím rámci literatura právní, historická, klasická antická, ale i příručky encyklopedického charakteru a nově i zábavná literatura. Aktuální a náročnější tituly evropské importované literatury (zejména německé a módní francouzské) se ovšem vyskytovaly především v knihovnách intelektuálů a současně ekonomických kupeckých elit, i když podstatnou roli hrály poněkud překvapivě také v librářích řemeslníků. V menších knižních sbírkách měla stále významnou pozici náboženská literatura, která byla do značné míry ovlivněna pietismem. Tituly tohoto konfesijního směru byly hojně dováženy z Německa a Švédska. Osmnácté století bylo ovšem významným obdobím i pro historicky první překlady základní náboženské literatury do estonštiny, které vydávaly dvě tallinnské tiskárny.

Závěrem analýzy estonské, respektive tallinnské knižní kultury období osvícenství autor konstatuje její provázanost s evropským vývojem, ale současně hovoří na základě obsahu měšťanských knihoven o zpoždění místního vývoje o cca tři desetiletí. Je ovšem otázkou, zda určité jevy v knižní kultuře zachycené inventáři k datu jejich vzniku vypovídají skutečně o její aktuální situaci. Inventáře zaznamenávaly knižní sbírky, které mohly vznikat po celý život svého majitele, nebo jejich základ dokonce vytvořily předchozí generace. Proto se i charakteristiky knižní kultury, zaznamenané k datu soupisu knihovny, mohly vztahovat k mnohem staršímu období, a tudíž nemusejí a priori vypovídat o zpoždění kulturního vývoje v Estonsku.

Tallinn patřil od počátku 18. století vedle Rigy a nově založeného Petrohradu k nejvýznamnějším městům Pobaltí. Jako obchodní středisko udržoval zejména prostřednictvím Gdaňsku kontakty se všemi významnými městy západní Evropy. Autorovi se na základě inventářů měšťanských majetků a díky zmíněným vazbám i vývoji

v kontextu kultury jazykově německého prostoru, kam lze město zařadit díky dominující skupině německých kupeckých elit, podařilo prokázat významné působení kulturního transferu a recepce inovací spojených se změnami životního stylu v celém širokém spektru hmotné kultury, ať už se to týkalo podoby obydlí tallinnských měšťanů, nebo jejich výbavy. Ve všech sférách hmotné výbavy tallinnských domů nacházel stále významnější místo luxus, který od počátku 18. století přispíval k rychlejšímu odstraňování reziduí venkovského způsobu života. V domácnostech intelektuálních a ekonomických elit byl příklon k luxusní výbavě samozřejmě nejzřetelnější. Autor uvedené změny, které se mu podařilo odhalit na základě inventářů, interpretuje jako projev obecného procesu globalizace, jehož hnací silou byla oblast západní Evropy, ale který s určitým časovým odstupem zasáhl i metropoli Estonska.

Pullatova kniha vychází ve chvíli, kdy hlavní proud evropské historiografie většinově opustil koncept raně novověkých dějin hmotné kultury, aniž by se ovšem podařilo předložit rozsáhlejší srovnání různých složek hmotné výbavy měšťanských domácností v širokém spektru evropských měst. Pullatova analýza se tak může stát významnou inspirací pro takovou komparaci i pro návrat k výzkumům hmotné kultury, jejichž potenciál rozhodně nebyl využit beze zbytku.

Olga Fejtová

**GESCHICHTE DER STADT LEIPZIG. BAND 3:
VOM WIENER KONGRESS BIS ZUM ERSTEN
WELTKRIEG, (Hrsg.) Susanne Schötz, Leipziger
Universitätsverlag, Leipzig 2018, 1096 stran.**

Dějiny města Lipska v 19. století vycházejí jako 3. svazek velkých dějin Lipska od počátku po dnešek, které začala vydávat lipská univerzita k tisícím výročí dějin města od první písemné zmínky v roce 1015. První svazek (2015) končí reformací, druhý svazek (2016) se věnuje období mezi náboženskými a politickými turbulencemi 16. století a Vídeňským kongresem, třetí svazek (2018), o němž zde zpravujeme, pak období od konce napoleonských válek do vypuknutí první

světové války, a konečně 4. svazek (2019) pokryje plochu „krátkého“ 20. století a současnosti.

Lipsko není pouze kulturním a ekonomickým centrem, největším (ale nikoliv hlavním) městem spolkové země Sasko, ale rovněž historicky velmi významnou evropskou metropolí. Jeho poloha na soutoku tří řek ho již od středověku předurčovala k roli stát se významným obchodním uzlem celoevropského významu. Tuto pozici se mu podařilo udržet i během 19. století, kdy se upevnila jeho pozice města s nejvýznamnějším evropským veletrhem („Messestadt“).

V kulturním ohledu bylo Lipsko důležitým centrem vzdělanosti, umění a kultury. Po Heildelbergu, Kolíně a Würzburgu zde byla založena čtvrtá nejstarší univerzita (z hlediska nepřerušnosti provozu dokonce druhá po Heildelbergu) na území Německa. Od poslední třetiny 18. století, kdy se dokončil přesun nakladatelů a knihkupců z Frankfurtu nad Mohanem do Lipska, se stalo hlavním evropským městem knihy.¹ Dokládá to každoroční knižní veletrh, který láká tisíce návštěvníků, či sídlo Německé národní knihovny. V Lipsku se v předminulém století knihy pouze neprodávaly či nevydávaly, ale také (a především) tiskly. Do širokého povědomí vstoupil například pojem „velký Brockhaus“, kterým se odkazuje na řadu encyklopedické produkce z nakladatelství nejmocnějšího lipského nakladatelského klanu Brockhausů (založeno 1805, resp. 1814). V mnoha českých sborech a orchestrech se dodnes hraje z not z produkce nakladatelství Breitkopf u. Härtel, specializujícího se na hudebniny (založeno 1719, resp. 1796). Právě hudba se stala uměleckým oborem, ve kterém se Lipsku podařilo vytvořit nejtrvalejší a nadčasovou hodnotu.

Lipsko sehrálo významnou roli i v politických dějinách Německa i Evropy, což platí zejména pro 19. století, kterému se věnuje recenzovaný svazek. Předminulé století je obdobím emancipace různých částí společnosti, které vystupují s požadavkem spolupodílet se na řízení věcí veřejných. Lipsko bylo jedním z důležitých center, kde

1 FRÉDÉRIC BARBIER, *Was ist eine Hauptstadt? Die Entstehung Leipzigs als Hauptstadt des deutschen Buchhandels (15. – Anfang 20. Jahrhundert)*, in: *Contribution à l'histoire intellectuelle de l'Europe: Réseaux du livre, réseaux des lecteurs*, (éd.) DERS. – ISTVÁN MONOK, Budapest 2008, s. 165–190.

se později utvářely hlavní proudy moderních sociálních hnutí německé společnosti. V době předbřeznové se Lipsko díky kombinaci cenzurní politiky saského království, jež byla na poměry doby vcelku liberální, a koncentrace mnoha nakladatelů stalo centrem progresivní žurnalistiky. České historické obci a zájemcům o historii jsou známy například liberální noviny *Grenzboten*, které byly v předbřeznovém Rakousku, oné „evropské Číně“, sice zakázány, avšak pašovány ve velkém. Jejich četba patřila i zde k dobrému mravu vzdělaného člověka. I pro zakladatele moderní české žurnalistiky Karla Havlíčka se staly jedním z velkých žurnalistických vzorů. V prvních německých vydáních zde ale také vycházela díla, která odpovídala na nové výzvy Evropy po Velké francouzské a průmyslové revoluci radikálním jazykem utopických vizí. Poprvé zde vyšlo například známé pojednání o postavení dělnické třídy v Anglii jednoho z otců německého komunismu Friedricha Engelse či vybrané spisy francouzského anarchisty Pierra Proudhona.²

Německá historiografie se rovněž shoduje na tom, že Lipsko bylo kolébkou ženského a dělnického hnutí. V letech 1846–1847 zde vycházel první časopis psaný v německém jazyce dělníky (časopis zaměstnanců lipských knihtiskáren *Typographia*). V roce 1865 se ve městě konala první moderní dělnická stávka, díky níž se mimo jiné v německých zemích rozšířilo anglické slovo „strike“ – v německé mutaci „Strike“, resp. „Streik“. V roce 1842 zde třiadvacetiletá spisovatelka Louise Otto (v odpovědi na anketu legendárního lipského demokratického politika, žurnalisty a mučedníka revoluce 1848 Roberta Bluma) uveřejnila požadavek na zapojení žen do veřejného dění. Tím se počínají dějiny ženské emancipace v Německu.

Recenzovaná kniha nachází vysvětlení pro zrod moderních emancipačních hnutí či koncentraci tolika politických vizionářů a vizionářek (vedle Louise Otto jmenujme např. Claru Zetkin) v korelaci dobrých podmínek, které se zde příhodně sešly: rychlá industrializace Lipska (město mělo na počátku 19. století 30 000 obyvatel, před první světovou válkou to už bylo 625 000 obyvatel), absence politizaci

2 FRIEDRICH ENGELS, *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*, Leipzig 1845; PIERRE-JOSEF PROUDHON, *Bekenntnisse eines Revolutionärs*, Leipzig 1850.

bránícího katolického milie, poměrně dobrá vzdělanost a plošná alfabetizace saského obyvatelstva ve srovnání s ostatními německými státy, vcelku brzké zrušení zákazu politických spolků a obecně liberální zákonodárství (s. 215).

Hlavní vědeckou redaktorkou svazku je Susanne Schötz, profesorka hospodářských a sociálních dějin na drážďanské univerzitě, která se ve svých výzkumech zabývá dějinami středního stavu a žen v 19. století. Kniha je pojata opravdu velkolepě. Autorský kolektiv čítá více než čtyřicet odborníků a odbornic a rozsah svazku (stejně jako všech ostatních svazků řady) přesahuje tisíc stránek. Kniha je doplněna bohatou obrazovou přílohou; jde o reprezentativní publikaci. Neklopýtá však obsah za vizuálním dojmem, resp. nejedná se pouze o publikaci nad krb lipských či saských *Spießbürger*? Tato obava se nepotvrzuje. Publikace má promyšlenou strukturu, narativ (respektive konceptualizaci) výkladu i metodologii.

Hlavní editorka Susanne Schötz píše v úvodu, že cílem autorského kolektivu je psát dějiny společnosti („Gesellschaftsgeschichte“). Rámcem pro čtení 19. století v mikroprostoru města je – ač ne úplně přiznaně – koncept modernizace, který v německé sociální vědě prosadily například práce Wenera Conzeho, Reinharta Kosellecka, Jürgena Kocky či Hanse-Ulricha Wehlera.³ V úvodní kapitole Susanne Schötz píše, že 19. století bylo v Německu „stoletím přechodu“: od feudalismu ke kapitalismu, od agrární k průmyslové společnosti, od rodiny jako produktivní jednotky k modelu rodiny, kde převažují především reprodukční funkce (jako např. socializace do kultury), a od absolutisticky-aristokratického systému panství ke komunální samosprávě, občanské společnosti a modernímu ústavnímu národnímu státu (s. 15). Kniha čerpá ze starší literatury, například z děl lipského sociálního historika Harmuta Zwahra (u kterého ostatně Schötz v osmdesátých letech napsala disertaci), i z nových prací, například historičky dějin Saska Frauke Gränitz.⁴ Kniha však není

3 Více ke konceptu modernizace viz MILAN HLAVAČKA, *Co je to modernizace?*, in: *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918*, (edd.) PAVEL KLADIWA – ALEŠ ZÁŘICKÝ, Ostrava 2009, s. 13–19.

4 U H. Zwahra jmenujme za všechny jeho asi nejvýznamnější práci: HARMUT ZWAHR, *Zur Konstituierung des Proletariats als Klasse. Strukturuntersuchung*

sumářem již řečeného a napsaného. Většina kapitol kombinuje práci se sekundární literaturou s odkazy na prameny. Některé oddíly, jako například ty, které se věnují událostem revoluce 1848/49 nebo dějinám obchodu ve městě, jsou postaveny na primárním výzkumu.

Tři hlavní kapitoly jsou rozděleny dle jednotlivých období na časové ose „velkých“ dějin Německa (1815–1830, 1830–1871 a 1871–1914) a dále se člení do podkapitol s různou tematikou: politický vývoj, společnost a hospodářství, architektura, vzdělání a věda, církve a náboženství, umění a kultura, každodenní život. Čtenář získá základní vhled do všech myslitelných oblastí dějin 19. století. Vedle povědomí o vývoji sociální struktury, vývoji reálných mezd, vedle údajů o obchodovatelných komoditách na lipském veletrhu či vzhledu do utváření a přeskupování politických táborů jsou čtenáři předkládány také detaily: například kolik vážil velký slavnostní koláč, který upekli cech pekařů na oslavy čtyřstého výročí vynalezení knihtisku, jež se slavily v Lipsku (a mnoha dalších německých městech, třebaže nikde jinde nedosáhly takové pompéznosti) v červnu 1840.

Údaje z lipské každodennosti však nejsou prezentovány pouze jako sled různých úsměvných drobností, jak to občas u pokusů o vykreslení každodenního života bývá. Zapracovány jsou rovněž kapitoly o veřejné hygieně, počátcích lipského vodovodu či péči o chudé, ale také údaje o tom, kde se na konci 19. století scházeli místní anti-semité. Speciální oddíly jsou věnovány politickým ambicím lipských liberálních podnikatelů, aktivitám socialistických vůdců Ferdinanda Lassalla, Augusta Bebela a Wilhelma Liebknechta, pracovní migraci (zastoupen pohled migrujících i úřadů), provokacím s liberálně-protestantským poselstvím místního obyvatelstva proti vládnoucí katolické dynastii Wettinů nebo počátkům místního vegetariánského spolku. Zvláštní velké kapitoly jsou věnovány dějinám knižního průmyslu a knižní kultury obecně jako specifika a chlouby Lipska – napsal je pracovník Ústavu knihovnědy lipské univerzity Thomas

über das Leipziger Proletariat während der industriellen Revolution, Berlin 1978. V případě Frauke Gränitz, jež do knihy také přispívala, se kolektiv opíral především o knihu FRAUKE GRÄNITZ, *Daten und Fakten zur Leipziger Stadtgeschichte*, Leipzig 2013.

Keidlerling – a samozřejmě dějinám uměleckého života. Tematická šíře i důkladnost zpracování jsou obdivuhodné a čtenář si stěží vybaví něco, co by mohl v knize postrádat.

Považuji knihu za opravdu výjimečnou. Z odborné perspektivy se zdařilo úspěšně zkombinovat jasný model výzkumu (strukturní základní změna společnosti v 19. století) s nevídaným faktografickým bohatstvím. Týmu pod vedením Susanne Schötz se povedlo nabídnout čtenářsky velmi atraktivní a zároveň vědecky závažnou práci. Kromě *Dějin města Plzně*⁵ mě nenapadá kniha věnující se dějinám konkrétního českého města, jež snese srovnání s recenzovanou publikací. Při budoucích pokusech o městské dějiny by se tak práce *Dějiny Lipska 3: Od Vídeňského kongresu do první světové války* (a celá řada čtyřsvazkových dějin Lipska) mohla stát vhodným vzorem a inspirací. Na tomto místě mi nezbývá než pogratulovat autorům k velkému dílu s dlouhou životností.

Jakub Raška

**MIGRATION UND INNOVATION UM 1900.
PERSPEKTIVEN AUF DAS WIEN DER JAHR-
HUNDERTWENDE, (Hrsg.) Elisabeth Röhrlich
unter Mitarbeit von Agnes Meisinger, Böhlau, Wien –
Köln – Weimar 2016, 527 stran.**

Vídeň *fin de siècle* je topos, který již došel mnoha zpracování, zejména v oblasti kulturních a sociálních dějin.¹ Recenzovaná kniha, která je výsledkem výzkumného projektu podporovaného v letech 2011–2015 oddělením kultury vídeňského magistrátu, tematicky v podstatě

5 Třísvazkové *Dějiny města Plzně* vycházely (podobně jako *Geschichte der Stadt Leipzig*) v letech 2014–2019. Druhý svazek, věnovaný 19. století (resp. Letům 1788–1918), má 920 stran: *Dějiny města Plzně 2*, (ed.) KAREL WASKA, Plzeň 2016, viz recenzi Ivany Ebelové v Pražském sborníku historickém 46, 2018, s. 488–493.

1 Srovnej zejména již klasickou knihu CARL E. SCHORSKE, *Fin-de-siècle Vienna: Politics and Culture*, Cambridge 1981.

navazuje na dílo Michaela Johna a Alberta Lichtblaua o „tavicím kotlíku“ Vídeň.² Obsáhlý svazek zahrnuje celkem 19 studií různé kvality k rozličným aspektům dopadu migrací na inovační potenciál městské společnosti, s důrazem na oblasti kultury a vědy, i když je nutno říci, že ne všechny texty se dokázaly vejít do tohoto rámce. Vzhledem k tomu, že se příspěvky často obsahově překrývají, představíme tu jen některé z nich.

Po letném přehledu dosavadního bádání z pera editorky otevírá knihu zásadní studie jednoho z nejpopovlanějších znalců této problematiky, Michaela Johna. Pokud by zaujatý čtenář neměl čas na více než jednu studii tohoto svazku, měl by si přečíst právě tuto. V ní totiž najde shrnuto vše podstatné. Od 17. století a zejména od druhé poloviny 19. století zažila habsburská metropole dramatický populační růst: Měla-li v roce 1810 asi 240 000 obyvatel, o sto let později to již bylo 2,05 milionu a při výbuchu první světové války bylo dosaženo 2,15 milionu obyvatel. Tento růst se opíral především o vnitřní migraci v rámci habsburské monarchie, zejména z jejích středoevropských a východoevropských oblastí. John v tomto kontextu hovoří o době panující „migrační svobody“ (s. 24).

Na přelomu století se tak více než polovina obyvatel metropole nenarodila ve Vídni. Údaje o místu narození a domovské příslušnosti ve sčítáních lidu (tamtéž zaznamenané údaje o „řeči obcovací“ mají jen omezenou výpovědní hodnotu) prozrazují, že největší skupina migrantů přišla zcela jednoznačně z českých zemí: Tak v roce 1900 pocházela z necelých 1,7 milionu Vídeňanů čtvrtina z Čecha a Moravy, o deset let později to bylo jen o něco málo méně. Z těchto o něco víc než 400 000 osob se podle Johna 300 000 narodilo v jazykově většinově českých okresech (s. 27). Češi tak představovali s odstupem největší skupinu jazykově neněmeckých přistěhovalců do Vídně a udělali tak z podunajské metropole „druhé největší české město Evropy“ (s. 28).³ Problémem, s nímž byli vnitrorakouští migranti

2 MICHAEL JOHN – ALBERT LICHTBLAU, *Schmelztiegel Wien – einst und jetzt. Zur Geschichte und Gegenwart von Zuwanderung und Minderheiten*, Wien et al. 1990.

3 Srovnej též: MONIKA GLETTLER, *Die Wiener Tschechen um 1900. Strukturanalyse einer nationalen Minderheit in der Großstadt*, München 1972;

konfrontování nejpozději od roku 1863, bylo domovské právo, které z „Novovídeňanů“ dělalo de facto „cizince ve vlastní zemi“ (s. 25). V každém případě mezi osobami, které v letech 1901–1910 nově získaly vídeňské domovské právo, představovali zhruba 60 % lidé, kteří byli dříve domovsky usedlí v Čechách a na Moravě (s. 32).

Velký konfliktní potenciál, který v sobě tato situace skrývala, se projevil koncem 19. století, kdy se ve Vídni vyhrotila nacionální otázka, mj. proto, že městské elity všech politických směrů zdůrazňovaly „německý charakter“ města. Situace šla tak daleko, připomíná autor, že na přelomu století byly v hostincích vyvěšovány tabule, na nichž se zakazoval vstup „Čechům, židům a psům“, a v říšské radě jeden německonacionální poslanec přirovnal českou kulturu ke kultuře „eskymáků a Zuluů“ (s. 46). Za časů křesťansko-socialistického primátora Karla Luegera byla tak odpovídajícím způsobem provozována vedle antisemitské také „striktně antičeská politika“ (s. 48).⁴

V „tavicím kotlíku“ Vídně panoval za těchto okolností ohromný asimilační tlak. Důsledkem se stal dodnes patrný fenomén, že druhá přistěhovalcká generace přejímala „obrazy nepřátel“ příjemcové společnosti, a jak autor na několika příkladech dokumentuje, někdy se dokonce snažila být „nacionálnější“, v tomto případě především více antisemitská, než starousedlíci (s. 49). Tato skutečnost vedla ve svých důsledcích k odcizení až přerušení komunikace mezi generacemi přistěhovalců. Asimilační tlak pociťovala také vídeňská židovská obec, která na počátku 20. století zaznamenala vysoký počet vystoupení z obce, resp. přestupů ke křesťanství. Podle Johna platila tehdejší Vídeň za „křtící stroj“ (s. 52). V politickém ohledu pak bylo i v této skupině možno pozorovat vedle zesílení sionistických a židovskonacionálních proudů výraznou akulturaci k německonacionálním idejím.

VLASTA VALEŠ, *Vídeňští Češi včera a dnes. Úvod do dějin a současnosti české národnostní skupiny ve Vídni*, Praha 2004.

- 4 Srovnej k tomu v recenzovaném svazku příspěvek ISABELL LEHNER, *Migration, Fremdenfeindlichkeit und Antisemitismus im Wiener Gemeinderat (1892–1912)*, v němž se uvádí, že v debatách vídeňské městské rady byly antisemitské výpady ve srovnání s antičeským populismem relativně méně časté (s. 469).

Antisemitismus se stal ve Vídni poslední třetiny 19. století, zejména pak po roce 1900, virulentním. Bylo to vyvoláno, zejména po udělení plných občanských práv židům v roce 1867/68, také silným přílivem židů z ostatních částí říše: „Vídeň přelomu století byla se zhruba 147 000 židy po Varšavě a Budapešti třetí největší židovské město v Evropě.“ (s. 39) Velkou roli při vnímání těchto osob jako cizinců hrála skutečnost, že přistěhovalci přicházeli hlavně z pogromy ohroženého severovýchodu říše, od osmdesátých let 19. století především z Haliče a po roce 1900 přímo z Ruska. Druhá vlna příchozích z Haliče a Bukoviny následovala pak během první světové války.

Autor konstatuje pro zmíněnou skupinu „zřetelný odstup“ v sociálním i kulturním smyslu nejen ve vztahu k vídeňským Čechům (s. 43), ale přistěhovalectví z Haliče vedlo také a zejména k „výrazné heterogenitě“ v rámci vídeňské židovské obce, která se rozštěpila na „domácí“ a na „východní židy“. To se odrazilo i v rozložení sídel těchto skupin ve Vídni. Jestliže prostorová segregace vídeňských Čechů byla poměrně nepatrná, přičemž jejich sídelní centra se tvořila v proletářských čtvrtích Favorita, Ottakring a Brigittenau, pro vídeňské židy zjistil John na přelomu století v mezinárodním srovnání vysoký „segregační index“ s poměrně silnou koncentrací v okrcích Leopoldstadt, Alsergrund a Vnitřní Město. Rodiny přistěhovavší se z Haliče se většinou usazovaly v okresech Leopoldstadt a Brigittenau.

Pro Vídeň ovšem nebyla charakteristická jen etnicko-náboženská segregace, ale také silně rozvinutá sociální heterogenita,⁵ která se projevovala taktéž v prostorovém odstupu sídel jednotlivých vrstev obyvatelstva. Sociální vzestup byl vázán na zvládnutí němčiny, a tak není překvapením, že podíl migrantů byl zvláště vysoký ve vnějších dělnických čtvrtích jako Favorita, Brigittenau nebo Floridsdorf. Tato výbušná etnicko-nábožensko-sociální směs si – jak známo – odraňovala napětí výbuchy menších i větších, veřejně se projevujících konfliktů. John klade jejich vrchol do válečných a bezprostředně

5 Srovnej k tomu ROMAN SANDGRUBER, *Traumzeit für Millionäre. Die 929 reichsten Wienerinnen und Wiener im Jahr 1910*, Graz 2013.

poválečných let, kdy konstatuje „extrémní nepřátelství vůči neněmeckým skupinám obyvatelstva v Rakousku“ (s. 53).

Zmíněná heterogenní struktura obyvatelstva vedla ovšem také ke vzniku mimořádně bohaté kulturní scény v širokém smyslu toho slova, jak ji v knize skicuje Andreas Resch v příspěvku o vídeňském „kulturním hospodářství“. Podle něj v době před první světovou válkou tvořila „podstatnou část buržoazních elit v oblasti vědy a kultury“ právě druhá přistěhovalecká generace (s. 124). Podíváme-li se na vídeňské Čechy, kteří stojí v centru našeho zájmu, autor soudí, že tato skupina byla v důsledku širokého sociálního profilu (sahajícího od cihlářů a služek přes krejčí a stavební a tovární dělníky až k českým šlechticům) „zastoupena ve všech oblastech od vysoké kultury až k plebejským formám společného vyžití na předměstích“ (s. 129). Existovala celá řada českých spolků,⁶ ale také družstva a strany, resp. nakladatelství a deníky nebo týdeníky. Čeští umělci jako takoví však byli ve Vídni výjimečným jevem; česky hovořící přistěhovalci z Čech a Moravy byli ovšem silně zastoupeni v povoláních, která patří do oděvní branže a do dřevozpracujících oborů (s. 162). Sociálnímu profilu této skupiny odpovídalo, že se její „kulturní život“ odehrával převážně v – dodnes nejen Čechy oblíbeném – prostředí: „Jako místa kulturní interakce sloužily často hostince.“ (s. 129)

V této souvislosti je třeba v recenzovaném svazku upozornit na článek Elizabeth Heimann o „Vídni jako migračním cíli“. Autorka poukazuje na to, že na vídeňské scéně hráli významnou roli především jazykově němečtí umělci z Moravy (za všechny jmenujme alespoň Adolfa Loose, Josefa Hoffmanna a Antona Hanaka). Ale i známí umělci jako Gustav Klimt, Egon Schiele, Oskar Kokoschka, Dora Kallmus (Madame d’Ora) nebo o generaci později Fritz Wotruba byli přísně vzato přistěhovalci druhé generace, tj. přinejmenším jeden z jejich rodičů byl narozen v českých zemích.

Zajímavý příspěvek Sylvie Hahn vrhá světlo na „migrantky ve Vídni okolo roku 1900“. Stať je o to záslušnější nejen proto, že dynamika

6 Srovnej k tomu práce Vlasty Valeš, např.: VLASTA VALEŠ, *Školský spolek Komenský. 140 let českého školství ve Vídni*, *Paginae historiae* 20/1, 2012, s. 175–202; TÁŽ, *Dobročinný spolek českých paní a dívek „Ludmila“ ve Vídni*, *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 400–416.

i rozsah ženské migrace byly od poloviny 19. století větší než migrace mužské, ale také protože toto velké a významné téma bylo dosavadním výzkumem do velké míry zanedbáváno.⁷ Přitom, jak autorka zjistila, byla Vídeň na přelomu století většinou „město žen“: v roce 1891 ženy představovaly (ostatně jako v každé společnosti) 51,5 % obyvatelstva. Nejméně polovina z těchto žen nebyla narozena ve Vídni a podstatný podíl z ní představovaly opět imigrantky z českých zemí. Podíl žen s domovským právem ve Vídni činil pouhých 36 %. To ovšem mohlo být důsledkem jejich sňatku: podle tehdejšího práva žena své domovské právo při sňatku ztrácela a přejímala domovské právo manželovo.

Takřka polovina žen ve Vídni byla okolo přelomu století výdělečně činná, a to zejména v průmyslově-živnostenské oblasti (přes 30 %), v níž ženy představovaly 25 % všech zaměstnaných. V oborech zpracování papíru či textilu a v oděvním průmyslu představovaly ženy polovinu pracovníků. Podíl žen, které byly zaměstnány jako služky, však navzdory jejich stoupajícím absolutním počtům postupně klesal. Bez služek (dodejme českých) ovšem v (malo)měšťanských domácnostech nefungovalo „prostě nic“ (s. 180).

Je též zajímavé, že některé ženy z majetných vrstev, přistěhovavší se do Vídně v kontextu se sňatkem nebo studiem, se angažovaly ve vzdělání. Autorka uvádí jako příklad jednak v Praze narozenou Amalii Eckstein, manželku průmyslníka a matku pozdější sociálnědemokratické političky a bojovnice za ženská práva Therese Schlesinger, která založila jednu z prvních vídeňských školních kuchyní, jednak také v Praze narozenou Olgu Schwarz, která patřila k zakladatelkám vídeňské dívčí Obchodní školy. Podle Hahnové lze skutečně říci, že zakládání a vedení dívčích a ženských vzdělávacích ústavů bylo dílo především (namnoze židovských) přistěhovalkyň (s. 191).

Svazek uzavírá příspěvek Andrease Weigla, v němž autor klade význam přistěhovalectví pro růst města Vídně kolem roku 1900 do delšího časového kontextu a tím do jisté míry relativizuje onu údajně výjimečnou situaci kolem roku 1900. Vídeň totiž byla již dlouho před

⁷ Srovnej ale autorčinu disertaci SYLVIA HAHN, *Migration – Arbeit – Geschlecht. Arbeitsmigration in Mitteleuropa vom 17. bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts*, Göttingen 2008.

tím městem přistěhovalců. Růst počtu obyvatel města se po dlouhou dobu opíral především o „takřka průběžně pozitivní bilanci přistěhovalectví“ (s. 504). „Tezi o jedinečnosti posledních desetiletí podunajské monarchie ve vídeňských migračních dějinách“ nahlíží autor jako „poněkud otřesenou“ sociálně historickými výzkumy (s. 505). Pozdní 19. století „nahlíženo pouze v absolutních číslech“ představovalo nikdy poté již nedosažený vrchol přistěhovalectví: „V relativním vyjádření přispěly migrace 18. a první poloviny 19. století k růstu počtu obyvatelstva více než doba okolo roku 1900.“ (s. 512) Soustředění kolektivní paměti – a tedy také výzkumu – na přelom století lze vysvětlit etnickou a sociální strukturální proměnou přistěhovalcké populace od konce napoleonských válek, nejpozději však od doby předbřeznové. V centru xenofobních resentimentů a nepřátelství končícího 19. století stáli, jak již bylo konstatováno, především Češi a židé. Dobově oblíbenou děsivou představou bylo jednak „čechizování Vídně“, jednak její zaplavení „východními židy“, kteří sem přicházeli z Haliče s celými rodinami. Psychologové by mohli nejspíše diagnostikovat jistý pocit méněcennosti „domácího“ obyvatelstva, ostatně v nemalé míře také lidí s rodovým migračním zázemím...

Tuto „skepsi“ vůči přistěhovalcům lze podle autora „sledovat jako červenou nit napříč pozdějšími migračními dějinami a migrační politikou první i druhé rakouské republiky“ (s. 523). Mýtus „migrační mimořádné situace“ přelomu století byl a nadále je s oblibou instrumentalizován migrační politikou:⁸ „Zdůraznění neobvyklé demografické situace pozdní habsburské monarchie, která [...] nebyla tak jedinečná, proto sloužilo a slouží zřejmě jako přiznaný nebo skrytý nástroj legitimování restriktivní přistěhovalcké politiky a xenofobních postojů.“ (tamtéž) Vídeň však byla a je městem přistěhovalců a z tohoto zdroje vycházející živá mnohost kultur, kuchyní a jazyků určuje podstatně obraz města – abychom si to uvědomili, stačí navštívit slavný Naschmarkt. Jen skupiny přistěhovalců se proměnily: „Zjednodušeně řečeno roli německy mluvících příchozích z Čech,

8 Srovnej také svazek *Asylland wider Willen. Flüchtlinge in Österreich im europäischen Kontext seit 1914*, (Hrsg.) GERNOT HEISS – OLIVER RATHKOLB, Wien 1995.

Moravy a Slezska přejímají dnes občané a občanky EU, bydlící ve Vídni, roli ‚Čechů‘ z doby okolo r. 1900 hrají migranti a migrantky z jihovýchodní Evropy a místo haličských židů je tu především turecká menšina a obyvatelstvo s tureckými kořeny.“ (s. 524)

Jako v každém sborníku i zde se setkáváme s nevyrovnanou kvalitou příspěvků a některé informace se nutně opakují ve více textech. Ono opakování je ale také možno chápat jako poukaz na skutečnost, že různá témata mají obdobné zázemí a skrývají se za nimi podobné problémy. V řadě příspěvků je např. tematizována nesnadná otázka, jak a na jaké bázi lze vlastně definovat jednotlivé skupiny obyvatelstva, nadto aniž by tak bylo příliš výrazně zasaženo kritérium jejich identity. (K tomuto problému srov. v recenzovaném svazku studii Moritze Csákyho, *Hybridní prostory komunikace a vícečetné identity*). Je tedy dítě, které se narodilo českým rodičům příslušným na Moravu, (německý) Vídeňan, nebo Čech? A do jaké míry to vůbec hraje roli? Dnes, po sto letech, se evropské společnosti pomalu blíží opět tomu, co po dlouhou dobu platilo za „normální“, než se v pokračilém 19. století a v první polovině 20. století agresivní, eliminační nacionalismus pokusil pod heslem „obnovy přirozeného stavu“ prosadit etnicky a nábožensky homogenní společnost (a bezmála se mu to povedlo). V tomto smyslu je chvályhodné, že se vídeňští kolegové v předloženém sborníku chopili velmi aktuálního tématu a nabídli nám významné podněty k přemýšlení.

Nina Lohmann

Martin Jemelka – Ondřej Ševeček, TOVÁRNÍ MĚSTA BAŤOVA KONCERNU. EVROPSKÁ KAPITOLA GLOBÁLNÍ EXPANZE, Academia, Praha 2016, 910 stran.

Aktivity koncernu Baťa s jeho ambicemi a globálním záběrem vyvolávaly od počátku rozporuplné reakce. Na jedné straně stojí rychlý hospodářský a sociální rozvoj regionů, vzdělání poskytnuté budoucím vědcům nebo umělcům, technologické inovace, dodnes ceněná moderní architektura a ve své době nezpochybnitelný

celosvětový úspěch české značky. Na druhé straně je zde obraz soukromé společnosti nabývající až totalitních rozměrů, určující běh soukromého života svých zaměstnanců a ovládající i veřejnou správu. Obsáhlá kniha Martina Jemelky a Ondřeje Ševečka chce namísto toho nabídnout vyváženější, věcnější pohled, podložený podrobným historickým výzkumem. Autoři si kladou konkrétní otázky, zaměřené na fungování a vnitřní vývoj baťovského podnikání. Jemelka a Ševeček nejsou samozřejmě prvními akademiky, kteří o něm píší, a není to ani jejich první publikace k tématu. Ševeček se jím zabývá dlouhodobě, věnoval mu už svou první knihu *Zrození Baťovy průmyslové metropole: Továrna, městský prostor a společnost ve Zlíně v letech 1900–1938* (Ostrava 2009), a oba autoři editovali publikaci *Company Towns of the Baťa Concern: History – Cases – Architecture* (Stuttgart 2013). Nová kniha radikálně rozšiřuje záběr a zaměřuje se na fenomén baťovských tzv. továrních měst, tedy většinou na „zelené louce“ zakládaných projektů v Československu, v Evropě a ve světě, zahrnující nejen výrobní provozy a ubytování většiny zaměstnanců, ale i komplexní program časové a prostorové organizace života v celém městě.

Představuje se tu bádání založené na širokém archivním výzkumu k městům založeným či zásadně rozšířeným koncernem Baťa mezi světovými válkami v tehdejší Československu (Otrokovice-Baťov, Třebíč-Borovina, Ratiškovice, Svit-Batizovce, Napajedla, Zruč nad Sázavou – Baťov, Šimonovany-Baťovany, Sezimovo Ústí 2 [Baťov]), Jugoslávii (Borovo), Německu (Ottmuth, dnes Otmět v Polsku), Polsku (Chełmek), Švýcarsku (Möhlin), Francii (Hellocourt-Bataville), Velké Británii (East Tilbury), Nizozemsku (Best-Batadorp) a Maďarsku (Martfű). Podtitul „evropská kapitola globální expanze“ naznačuje – ale neslibuje –, že někdy v budoucnu by mohlo dojít i na další světadíly. Baťa jak známo expandoval na další kontinenty, například do Brazílie, Indie a Kanady, kam po zestátnění zlínské centrály podnik přemístil svou základnu.

Zásadní otázku, která určuje koncepci celé knihy, najdeme až na straně 63: „Jakou roli sehrála tovární města v rámci podnikání a expanze Baťova koncernu?“ Tato optika je pro autory klíčem k celému tématu, a zároveň ukazuje limity jejich přístupu: přestože se města ocitla v titulu knihy jako ústřední substantivum, sledujeme především

roli těchto měst v rámci dějin fenoménu Baťa; „město“ je tu tedy nahlíženo hlavně jako instrument a manifestace společenských a hospodářských jevů. Rizikem takového přístupu je, že takto viděná „města“ mohou být v zásadě jen dvourozměrným průmětem dějin koncernu. Autoři nicméně pracují v širším kontextu: v metodologickém rámci hospodářských a sociálních dějin se odvolávají na tři aktuální trendy výzkumu: koncept továrních měst (company towns), problematiku fordismu a studium nadnárodních korporací (global corporations). Případ Baťova impéria je pro jejich aplikaci velmi vhodný, protože právě na něm se ukazuje, že tyto mezinárodní, až globální jevy nebyly jen něco, co do českých zemí pronikalo zvenčí, ale že se tento podnik stal jejich aktivním spolutvůrcem.

Četba knihy a také třicet stránek číselných tabulek v závěru knihy ukazuje, že zásadní důraz kladou autoři na podrobně zpracovanou faktografii. Většina svazku se věnuje jednotlivým městům ve strukturně sjednocených kapitolách, což pomáhá se v textu orientovat. V každé z kapitol se autoři nejprve věnují obecným důvodům a specifikům expanze podniku v dané zemi a místě, v druhé subkapitole ekonomickým dějinám závodu, ve třetí plánování a výstavbě samotného továrního města a ve čtvrté společenskému vývoji lokality. Nicméně úvod a první kapitola, věnovaná Zlínu jakožto modelovému městu, celé obsáhlé bádání také smysluplně rámuje, a přestože se text někdy nepovedlo úplně oprostít od balastního odborného žargonu, povedlo se tu shromážděná fakta interpretovat tak, že vystihují podstatné rysy baťovského podnikání, zásadní i pro jeho světovou expanzi. Některé nové myšlenky se trochu nelogicky ocitly až v závěru knihy.

Původní ideály zakladatele firmy Tomáše Bati měly blízko k socialismu, jeho uvažování ale zásadně ovlivnila studijní cesta do USA. Firemní ideál tak propojil představu pracující komunity, kterou lze stopovat až k Robertu Owenovi a Henrimu Godinovi, s progresivními metodami efektivity práce, organizace výroby a s agresivní reklamou a tržní expanzí. Zlín se tak slovy autorů stal „industriální laboratoř, v níž bylo usilováno – za využití vědeckých metod kombinací disciplinárních mechanismů a sociálních výhod – o uskutečnění vize příkladně kooperující společnosti práce“ (s. 85). Ve Zlíně, který z malého městečka vyrostl během prvních let 20. století několikanásobně,

koncern po volbách v roce 1923 ovládl i politické řízení města – Baťa byl zároveň šéfem firmy i starostou města. Brzy také „téměř vše, co se týkalo distribuce (voda, elektřina, plyn, jídlo, léky atd.), bylo ve Zlíně buď úplně, nebo z velké části záležitostí továrny. Takto rozsáhlá a intenzivní internalizace města umožňovala koncernu [...] plánovat a řídit městskou ekonomiku. Plány hospodářského rozvoje nových baťovských měst z třicátých let jasně ukazují, kam až tento model dospěl. Podle zlínské praxe se jejich součástí stávaly také kalkulace výdajů jednotlivých domácností, u nichž bylo předpokládáno, že budou z velké části prostřednictvím různých podnikových zařízení, služeb, či obchodů (elektrárnou počínaje a kinem konče) vráceny zpět podniku“ (s. 89). Koncern ve městě organizoval i školství a zdravotnictví.

Takový systém byl funkční, v jeho rámci ale nemohl nikdy vzniknout základ pluralitní společnosti. Baťovskou společnost přitom autoři popisují jako silně hierarchizovanou na základě pracovního zařazení. V politickém životě v jednotlivých zemích přitom koncern uplatňoval strategii politické infiltrace a adaptace – jak autoři podotýkají, baťovci měli členy snad ve všech politických stranách včetně NSDAP, s pochopitelnou výjimkou komunistů. V Německu a jím okupovaných zemích za druhé světové války pak nebyl problém při školení zaměstnanců sladit cíle s národněsocialistickým režimem.

Baťovský model však přežil i samotného Baťu a mnohé z něj využili i jeho zásadní odpůrci: Antonín Zápotocký už v roce 1946 hlásal, že „jak je nutno organizovat moderní výrobu, v tom se můžeme a budeme od Bati mnohému učit“ (s. 102). A dále: „Vývoj v samotném Zlíně naopak nabral v důsledku zásadních společenských změn po druhé světové válce jiný směr. Původní baťovská struktura prošla pozoruhodnou metamorfózou a byla rychle uzpůsobena a využita k budování dalšího experimentu, tentokrát socialistického“ (s. 85). Jak už víme například z knihy *Utváření socialistické modernosti* Kimberly Elman Zarecorové,¹ v návaznosti na baťovské

1 KIMBERLY ELMAN ZARECOROVÁ, *Utváření socialistické modernosti. Bydlení v Československu v letech 1945–1960*, Praha 2015. Viz moji recenzi in *Pražský sborník historický* 44, 2016, s. 449–454.

experimenty se Zlín po znárodnění stal také laboratoří stavební prefabrikace a v polovině padesátých let zde vznikly také vůbec první panelové domy v Československu.

Koncern Baťa se programově orientoval na mladé lidi: přijímání byli nekvalifikovaní dělníci, výkonní v manuální práci, často už ve věku 14 let. Ze Zlína tak rychle vzniklo „nejmladší město v Československu“: průměrný věk zaměstnanců firmy Baťa, a. s., Zlín, v letech 1934–1938 činil 26,3 roku (s. 79). Podnik zajišťoval vzdělávání po pracovní době a podporoval kariérní postup; se ženami se po svatbě nicméně už příliš nepočítalo – měly zůstat doma jako hospodyně a vychovatelky dětí. Tento model se samozřejmě promítal v sociálním životě a plánování měst. Masa mladých zaměstnanců bydlela „ve firemních noclehárnách a internátech“ (s. 79), kde panoval takřka kasárenský režim, od povinného budíčku a rozcvičky až po povinně dodržovanou večeřku. Na ty, kteří v práci vytrvali, čekal symbol rodinného života, firmou silně propagovaného: typový rodinný domek, navržený podle plánů předních architektů a stavěný do plánovaných obytných čtvrtí v zeleni. „Případné rozdíly v bytovém standardu rodin (čtyřdomek – dvojdomek – jednodomek) byly skryty za standardizovanou architektonickou formou“ (s. 79). Tato sídliště typových domů pak spolu s továrnou a jí podobnými veřejnými budovami tvořila typický obraz baťovského města. Na rozdíl od amerického Fordova modelu byl při plánování měst kladen důraz i na větší dostupnost.

Důvod, proč koncern Baťa zvolil strategii zahraniční expanze formou do značné míry soběstačných továrních měst, autoři vidí v nejisté geopolitické situaci třicátých let, kdy prakticky ve všech evropských zemích docházelo k uzavírání ekonomiky a růstu protekcionismu. Tovární města ale měla pro Baťu i dlouhodobě strategický význam – měla sloužit jako základna pro vstup na trh dané země a pro globální expanzi, takže jejich rozvoj se podporoval jakožto investice i za cenu krátkodobých ztrát. Tato strategie byla nakonec, přes politické a válečné peripetie, úspěšná – „žádné ze sledovaných továrních měst nebylo i přes ekonomické těžkosti koncernem opuštěno a všechny lokality se i přes dílčí problémy udržely v provozu“ (s. 718). Byla ale také důvodem, proč tento model nepřežil globalizaci světového trhu od sedmdesátých let 20. století.

Výběr lokalit pro expanzi do jisté míry vycházel z toho, co už se osvědčilo ve Zlíně: vybírala se místa v neindustrializovaných, často chudých oblastech bez průmyslové tradice, nicméně s dobrým dopravním napojením – silnicemi, železnicí, vodními cestami – „baťovské vedení bylo až posedlé klíčovými vodními toky (Dunaj, Morava, Odra, Rýn), či alespoň plavebními kanály (Francie, Nizozemsko)“ (s. 718). Napadne náš možná slovo „kolonizace“, kterému se autoři až na výjimky vyhýbají; „kolonie“ se ale mezi místními říkalo například nizozemské lokalitě Best-Batadorp poblíž Eindhovenu. Kombinací ideálů a nashromážděných zkušeností Baťa dospěl k vlastnímu modelu továrního města, jehož podobu zachycuje firemní manuál *Průmyslové město* z roku 1939 a kterou autoři podrobně představují.

Koncern během své expanze čelil kritice a překážkám, které přicházely zleva i zprava: od odborů a novinářů, kteří poukazovali na krácení občanských práv zaměstnanců, ale i od etablovaných výrobců obuvi, pro něž Baťa se svými nižšími cenami obuvi představoval nevídanou konkurenci, i od vlád a úřadů, které se domácí produkci snažili chránit. V mnoha zemích šlo přímo o soustavné protibaťovské kampaně.

Mnoho projektů a plánů zůstalo nere realizováno nebo se uskutečnily jen částečně – například kýženému plnému ubytování všech zaměstnanců v daném místě se koncern jen v různé míře přibližoval. O některých lokalitách tak lze mluvit jako o městech právě jen tehdy, vycházíme-li z koncernových projektů a sebe prezentace: „Před očima veřejnosti byly mnohdy prezentovány především grandiózní plány, jejichž transpozice do reality nejednou pokulhávala.“ (s. 752) K rozvolňování ale docházelo i zevnitř – jak se tu píše, byli to vyšší manažeři, kteří už ve třicátých letech začali z prostorově těsného „společenství práce“ unikat; analogický trend pak následoval v masovějším měřítku v podmínkách západní Evropy, kde se hodnoty individuální svobody stávaly stále důležitějšími.

Při pohledu na dosavadní literaturu lze autorům dát za pravdu, když se v úvodu a pak znovu v závěru vymezují vůči některým historikům architektury, kteří vidí Zlín a další města jen jako specifický případ kombinace zahradního města s funkcionalistickou architekturou a pomíjejí tak zásadní specifika baťovských měst. Jemelka a Ševeček svým přístupem takovou zjednodušující perspektivu úspěšně vyvažují; ovšem za cenu toho, že se sami architekturou téměř

nezabývají. Kýženeho propojení obou přístupů se ale bude muset ujmout někdo další. Pokud se totiž architektuře vůbec věnují, dělají to čistě popisně, bez analýzy a interpretace. Je příznačné, že kniha sice obsahuje reprodukce celků urbanistických plánů, letecké fotografie, ale ani jeden plán budovy. Ten by posloužil názorněji hlavně tam, kde se v textu popisují dispozice rodinných domů (např. s. 138–140), nebo dokonce vypočítávají rozměry jednotlivých místností (např. s. 223–224). Často pozoruhodným kulturním a sakrálním stavbám baťovských měst se dostává jen okrajové pozornosti. O nedávno obnoveném zlínském památníku Tomáše Bati v podobě funkcionalistického „chrámu“ s uvnitř umístěným osudovým letadlem se můžeme dočíst jinde, v případě zahraničních baťovských měst je ale taková absence citelnější, protože kniha je k nim prvním a zřejmě i na nějakou dobu jediným odborným kompendiem. O práci architektů, jako byli František Lydie Gahura, Vladimír Karfík nebo Richard Podzemný, se nic podstatného nedozvíme. Až do závěru (s. 736) si našel cestu alespoň velmi stručný náčrt vývoje prostorového uspořádání baťovských továrních měst.

Autoři sice opakovaně upozorňují, že baťovské město fungovalo jako „ikonický produkt“ i že to Baťův koncern ve svých kampaních bohatě využíval, samotnému fungování této „ikoničnosti“ či symboliky města se ale také příliš nevěnují. Architektonický model továrny poskytoval nejen model pro všechny ostatní stavby ve městě, ale nesl také výraznou symboliku. Baťovská města tak nejen že byla postavena okolo továren a nejen že se jejich architektura továrnám podobala, jako účelně naplánované a fungující celky vlastně továrnami byla celá. Baťa také v městském prostoru pracoval s působivou symbolikou poutačů, reklam a hesel, včetně inovativního použití tehdy nové světelné techniky, ani o tom se ale v knize příliš nedozvíme. Je tedy zřejmé, nač by se další zkoumání mohlo zaměřit.

Baťovská města existují dodnes. Z hlediska zvoleného přístupu nicméně jejich dějiny končí spolu s Baťovým podnikáním v dané lokalitě, což se většinou zhruba překrývá s koncem 20. století. Do historiograficky pojaté knihy je to velmi praktické, zůstávají tak ale stranou další podstatné roviny toho, co „město“ znamená a jak funguje: nejen symbolická rovina, ale především konkrétní prostor, který určuje i absorbuje život a sám se pod jeho vlivem dále vyvíjí.

Železobetonový skelet založený na jednotném modulárním rozměru, typicky bíle natřený, vyplněný cihlami a sklem nicméně zůstává dodnes snadno rozpoznatelným indikátorem baťovské stavby na mnoha od sebe vzdálených místech světa. Jak zjišťují třeba novináři, kteří se do někdejších baťovských měst vypraví, mnohde jde dnes o značně omšelý obraz zašlé slávy.² Poznatky, které Jemelka a Ševeček shromáždili, jsou ale dobrým základem pro další zkoumání, třeba právě přímo v terénu.

Ondřej Hojda

Petr Koura, SWINGAŘI A POTÁPKY V PROTEKTORÁTNÍ NOCI. ČESKÁ SWINGOVÁ MLÁDEŽ A JEJÍ HOŘKEJ SVĚT, Academia, Praha 2016, 922 stran.

Rozsáhlá práce naznačuje své zaměření již v titulu: jde o vědecké dílo s výrazným přesahem do populární oblasti. Setkáváme se s nadoborově koncipovanou prací, která nezastírá svoji inspiraci literárním dílem Josefa Škvoreckého a má ambici zasáhnout širokou kulturní veřejnost. Jazz a swing představoval od dvacátých v podstatě až do padesátých let nejenom jeden z žánrů moderní – v základě populární – hudby, nýbrž i životního styl nemalé části mladé generace. Jazzoví mistři si poté od padesátých let vytkli vyšší umělecké ambice, museli tedy také začít počítat s klesajícím ohlasem u širokého publika, resp. postoupit roli dominantní, generačně slohotvorné hudby novějším, z jazzu ovšem vycházejícím hudebním žánrům. Koura zkoumá a vypráví příběh jazzu v jeho swingové fázi jako masově sdílené, hudební rovinu daleko překračující kultury mladé generace v USA i v takřka celé Evropě.

Jazzu jako hudbě i generační kultuře s ním spojené v USA i Evropě je věnována první třetina objemné knihy. Po úvodní kapitole

2 Viz např. článek o East Tilbury: *The town that Bata built: a modernist marvel on the marshes of Essex*, The Guardian, 8. 9. 2016.

o jazzu a swingu v českých zemích Koura prochází jednotlivá národní prostředí a na základě obsáhlé literatury ukazuje jak mimořádnou fascinaci evropské mládeže touto hudbou a zejména taneční a oděvní kulturou ji provázející, tak specifika jednotlivých zemí, s nimiž byla česká mládež v meziválečné době nejsilněji konfrontována. Velkou pozornost věnuje autor především Německu (v náznaku i Rakousku a Francii) již od dob „Výmarské republiky“ a poté přes nástup nacismu až k plné konfrontaci jazzových aficionados s třetí říší v době války. Je Kourovou zásluhou, že ukazuje, jak jazzová substruktura žila v Německu i v době ostrých oficiálních zákazů a protijazzové či šíře protimoderní propagandy.¹ Jazzoví nadšenci se přitom vždy nestáhli až do ilegality, ale vegetovali v jakémsi „paralelním světě“.

Přechod k české problematice Koura uvádí soustavnou kapitolou o české mládeži třicátých let, jejích organizacích, generačních bojích i postojích v pozdní první i v pomnichovské druhé republice. Swing se mu jeví jako „generační fenomén a projev odporu“. Swingovou mládežnickou kulturu autor přitom možná trochu násilně zužuje na swingem a zejména americkými příklady inspirovanou kulturu výstředního dandismu, podle autora však přesahujícího „lepší třídy“ a zdomácnělého též mezi částí dělnictva. Jádrem knihy jsou

1 Je škoda, že Koura, usilující o co nejširší záběr své knihy, nejednou přejímá informace z nespolehlivých, populárních, nikoliv odborných zdrojů. Kupříkladu v záslužné kapitole o nacistické výstavě o „zvrhlé hudbě“ (Entartete Musik), otevřené v Kulturpalast v Düsseldorfu v květnu 1938 (s. 188), uvádí tuto akci do kontextu s obdobně koncipovanou nacistickou výstavou Entartete Kunst, poprvé prezentovanou v červenci 1937 v Mnichově a proědší poté tuctem německých měst. Nezmiňuje ovšem, že obě akce nebyly primárně přikázány „seshora“, ale opíraly se o řadu z iniciativy místních SA spontánně vzniklých dílčích „zostuzujících výstav“. Autor však především v tomto kontextu poněkud nešťastně charakterizuje malíře Emila Noldeho (s. 188–191). Ten opravdu nebyl členem NSDAP od roku 1920, nýbrž v roce 1934 vstoupil do její dánské „sestry“, DNSAP, založené roku 1930. I když se Nolde poté stal jednou z obětí (vnitro)nacistického sporu o „správné umění“, nebylo mu zabaveno a zničeno 5 000 obrazů, kreseb a grafik. Tato díla, (pravděpodobně) zničená 20. 3. 1939 na dvoře berlínské Alte Feuerwehrrache, představovala výběr nejvýznamnějších, přitom neprodejných prací široké škály umělců od Picassa přes Kandinského až k Maxi Liebermannovi. Až do konce války přesvědčený nacističtina Nolde byl jen jedním z nich, ovšem prominentně zastoupen.

tři rozsáhlé kapitoly (s. 482–741) o protektorátní swingové subkultuře, o útocích proti swingařským „potápkám“, přicházejících z českého (především konzervativního a fašistického) tisku, a konečně o protektorátním institucionálním (protektorátně vládním, česko-fašistickém i německo-nacistickém) boji proti swingu. Koura proti obecnému přesvědčení přichází s tezí, že: „swing ani jazz nebyly tehdy v protektorátu nikdy oficiálně zakázány, a to patrně ze stejných důvodů jako na území Německa.“ (s. 654, resp. 655n.)

Většina kapitol vztahujících se k českému prostředí tematizuje více než přímo swingovou hudbu onu generační kulturu s ní spojenou, tedy provokování běžných občanů a zejména konzervativních vrstev, případně českých fašistů, „amerikánským“ oblečením, účesy i výrazem tváře, a to vše nejlépe „na traffu“, případně v tanečních sálech, statečně a úspěšně vzdorujících autoritativnímu umravňování i otevřené cenzuře. Příklady autor čerpá zejména z Prahy (srov. s. 550), letmo se však objevují i jiná česká a moravská města.

Až traumatická předposlední kapitola knihy (s. 742–800) je věnována především hudbě samé: židovskému swingování v koncentračních táborech a v ghettu, zejména samozřejmě v ghettu Terezín. Zde nacisté v rámci pokusu zastírat skutečnost „konečného řešení“ inscenací „vzorného židovského města“ pro komisi Mezinárodního červeného kříže povolili existenci swingové hudby. Inspekce proběhla 23. června 1944. Absolutní většinu těch, kdo byli nasazeni k řadě inscenací pro tento účel, tedy i hráče „Swing Orchester“ Martina Romana, čekal po inspekci transport do vyhlazovacího tábora v Osvětimi. Nacisté zahlazovali stopy.

Autor si na tomto místě klade moralizující otázku, „proč se swingoví hudebníci podíleli na veřejných kulturních akcích v terezínském ghettu, když si museli (nejpozději od jara 1944) dobře uvědomovat, že tím slouží nacistickým záměrům a pomáhají vytvářet ‚iluzi normálnosti‘“ (s. 778). Koura si sám odpovídá, že to byl pro hráče únik z reality, a nadto cituje německého jazzového kytaristu Coco Schumanna, který přežil Terezín i Osvětim: „Všechno jsme si uvědomovali a zároveň jsme ve stejnou chvíli všechno zapomněli pro pár taktů hudby. Hráli jsme o život a jako o život...“ (tamtéž). Autorovi knihy i čtenářům lze jen připomenout, že v extrémních podmínkách ghett a lágrů mělo všechno (povolené i tajné a většinou drsně

pronásledované) provozování umění, vzdělávání nebo jakákoliv další kulturní aktivita pro aktivní i pasivní účastníky mimořádnou hodnotu jako impulz k přežití. Terezínská kapela nakonec přežila transport do Osvětimi: i zde byla očekávána kontrola Mezinárodního červeného kříže, takže část vězňů, včetně swingových hudebníků, byla ponechána naživu pro případnou inscenaci.

Poslední kapitola líčí ve dvou podkapitolách jednak vývoj swingové subkultury v „nylonovém věku“ krátké epochy mezi pražským povstáním a únorovým komunistickým pučem, jednak výhled do „babylonského zajetí“ swingařů v poúnorové diktatuře. Hořká skutečnost, že život v obou diktaturách vykazoval celou řadu shodných rysů a inspirací, resp. že oba režimy byly kupodivu propojeny i řadou personálních kontinuit, sice není žádným objevem (koneckonců od konce padesátých let na tuto skutečnost soustavně a důrazně ve svých prózách upozorňoval autorův inspirátor magnus, Josef Škvorecký, mj. ve slavné knize *Hořkej svět* z roku 1969, která vypráví o celé řadě podstatných traumatizujících skutečností třicátých až padesátých let, tedy nejen o „páscích a potápkách“, jak soudí Koura na s. 865), ale je užitečné a nutné na ni stále znovu upozorňovat.

Poněkud kratičké a na shrnutí podstatných zjištění rezignovavší „Závěrečné slovo“ především obhajuje protektorátní mládež proti dobovým (odbojářským) výtkám lhostejnosti vůči okupaci a nezájmu o aktivity v rezistenci, resp. proti kritice úniku mladých do „excentrických swingových výstředností“ (s. 863). Autor soudí, že „swingová hudba se pro značnou část české mládeže stala nejen generačním výrazem, ale i příležitostí demonstrovat nesouhlas s rasovou ideologií a politikou nacistických okupantů“ (s. 862). Přiznává však, že „přesto počínání excentrických swingových výstředníků značná část české společnosti nepochopila jako skrytý výraz protinacistického odporu, ale jako výstřednost samu“ (s. 863).² Otázka zní, zda má vůbec smysl uvažovat o swingové kultuře v těchto parametrech.

2 Autor se k tématu v knize vrací opakovaně. Na s. 470 píše, že „označení příslušnosti k protektorátní swingové subkultuře za projev protinacistické rezistence není – zejména v českém prostředí – dosud obvyklou a obecně přijímanou záležitostí“. Vzhledem k tomu, jak vztekle se vůči ní vymezoval právě český (!) protektorátní tisk, nelze se této skutečnosti divit.

A již úplně stranou ponechme na s. 610 nekriticky citovanou pasáž z ilegálního Rudého práva, které si roku 1943, tedy pouhé dva roky po konci „srdečné bojové spolupráce“ SSSR s Hitlerovým Německem, stěžovalo, že „velká většina čsl. mládeže dosud plně do všech důsledků nepochopila nebo nemohla pochopit, co jest vlastně fašismus“. Rudé právo prostě v roce 1943 již zapomnělo, co psalo až do léta 1941.

Po závěru následuje seznam pramenů, literatury, vyobrazení, anglické summary a jmenný rejstřík. Kourova kniha, vzešlá z jeho disertace z roku 2010, je vybudována na bázi až nepředstavitelně rozsáhlé rešerše nejen v odborné literatuře, v dobových kulturních (hudebních stejně jako např. filmových) časopisech, v memoárech hudebníků a v beletrii, která tematizuje autorem zkoumané prostředí, nýbrž a především v ústředním i regionálním denním tisku a politických periodikách konzervativního až fašistického ražení (*Arijský boj*, *Vlajka*). V potaz byla vzata i německá periodika, mj. včetně ústředního listu SS: *Das schwarze Korps*. Autor přihlédl k dobovým filmům i nahrávkám a provedl řadu rozhovorů s pamětníky. Kniha obsahuje i dobře vybrané, zajímavé obrazové přílohy.

Je-li možno zmínit i problémy rozsáhlé publikace, která evidentně potěšila široké publikum, pak je to jistá nestřídnost autorova výkladu. Koura naplnil text kapitol nejen početnými a obsáhlými extenzivními citáty z odborné i krásné literatury či vzpomínek, ale přimísil i osobní vzpomínky na setkání s tím či oním pramenem, vypráví o problémech se získáváním dobové literatury či o zážitcích nebo kontroverzích při prezentacích částí svého textu. Kniha je plná neočekávaných exkurzů k tématům, která se swingaři a potápkami v protektorátě souvisí v lepším případě jen vzdáleně. Co měl se swingem společného např. otec českého kritického dějepisce, prof. Jaroslav Goll, který byl roku 1910 Janem Herbenem obviněn z dandismu za překlad Baudelairovy sbírky *Květy zla* do češtiny (s. 414)? No právě ten „dandismus“, který byl o generaci později českonacionálním tiskem předhazován „swingovým švihákům“. Autor tímto způsobem převedl své dílo de facto do čtivého populárněvědního žánru.

Tuto skutečnost posiluje fakt, že Koura neprovedl kritiku použité literatury ani svých pramenů. Daleko spíše je v knize aditivně řadí vedle sebe. Čtenář se poté místy diví, proč tak velký prostor v knize

dostávají apriorně křečovité hlasy národoveckých konzervativců, kuratorních kolaborantů nebo přímo fašistů a nacistů? Jen proto, že právě na ně (a ovšem na komunisty) swingová kultura nejvíce (a záměrně) působila jako rudý hadr na býka? Jen proto, že jim nejvíce stálo za to (resp. byli tak například za protektorátu přímo pověřováni při pravidelných instruktážích z úst Wolfganga Wolframa von Wolmar) vztekat se nad tímto vděčným a bezbranným cílem?³ Neopřímá pak ale i autor nikoliv snad názory, ale (někdy samozřejmě inverzně projektované) rozvrhy optiky těchto mocných obskurantů?

Zvláštní kapitoly představují v knize věcné omyly či nedorozumění. Tak na s. 400 je vyobrazena zářijová manifestace „před budovou Národního shromáždění (dnešní Rudolfinum)“, na obrázku však vidíme budovu filozofické fakulty UK. Ta sice stojí na témže náměstí, parlament v ní však nikdy nezasedal. Na str. 471 autor kritizuje Jana Křena, že před více než půl stoletím neprojevil dostatečnou empatii vůči americké (!) kultuře, když napsal: „...nejnebezpečnějším nástrojem kulturní germanizace bylo masové šíření nepolitického kýče (záplava německých filmů, brakové literatury, ponejvíce překladové atd.)“.⁴ Co měly válečné německé filmy společného s americkou kulturou, však Koura neprozrazuje.

Jak již bylo výše naznačeno, podstatná většina „swingových událostí“ třicátých a čtyřicátých let se odehrála v Praze. Extrahovat tyto postřehy z Kourovy knihy a získat nějaký přesnější nárys pražského swingařského dění oné epochy však bohužel nelze.

Jiří Pešek

3 Mimořádně zajímavé jsou v tomto směru edice a studie týmu vedeného historičkou tisku Barbarou Köpplovou. Srovnej JAN GEBHART – BARBARA KÖPPLOVÁ – JITKA KRYŠPÍNOVÁ, *Řízení legálního českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2010.

4 JAN KŘEN, *České země na přelomu let 1940–1941*, in: OLDŘICH JANEČEK A KOL., *Odboj a revoluce 1938–1945. Nástin dějin československého odboje*, Praha 1965. Stranou pak ponechme skutečnost, že tato kniha a speciálně Křenův text měly v historiografii poloviny šedesátých let zásadní přelomový charakter.